NICOLAE STAN

REFLECTĂRI ISTORICO LITERARE ALE REZISTENȚEI ROMÂNEȘTI

EDITURA POLITICĂ

Scanned with OKEN Scanner

Nicolae Stan

Reflectări istorico-literare ale rezistenţei româneşti

1979

Editura politică
București

Scanned with OKEN Scanner

Cuvînt înainte

Lucrarea de față, deși gîndită în spirit metodic și dispusă în jurul unui plan sistematic, deși întemeiată pe date din izvoare certe, deși încercînd cu ordine să cuprindă într-o viziune convergentă fapte provenind din direcții diferite, este totuși o lucrare de nespecialist. Ideea ei s-a născut și mi s-a impus, treptat-treptat, mai întîi în mod adiacent, după aceea și cu titlu complementar, în cadrul unor preocupări profesionale aparent cu totul de altă natură decît aceea căreia în paginile ce urmează i-am dat curs.

In consecință, îmi simt datoria de a veni în întîmpinarea cititorilor cu cîteva scurte precizări.

Am înțeles, cercetînd istorices̨te situații privind apărarea teritoriului național, implicit și siguranța vieții noastre de stat, în ce chip și în ce măsură aceste situații s-au reflectat, în afara sferei lor militare ori politico-administrative, și în domenii reprezentînd forme de spiritualitate ale comunității românești. Creația populară, cronicile, diferite documente intrate în arhiva istorică și morală a țării, părți întregi din presa diferitelor epoci, precum și multe scrieri politice și literare alcătuiesc în sensul arătat dovezi vii, peremptorii. Prin toate acestea la un loc am căpătat sentimentul că, indiferent din ce unghi am încerca să străbatem și să studiem problema rezistenței de-a lungul istoriei României, de la începuturi și pînă în 1944, împotriva asupririi sociale și naționale, pentru menținerea și apărarea ființei noastre naționale, se cuvine să ținem seama de materialul docu-

Scanned with OKEN Scanner

mentar și de cel psihologic înglobat în aceste reflectări. Mintea românească a funcționat întotdeauna ca un seismograf atent și sensibil ; nu a lăsat să se scurgă evenimentele țării fără a le înregistra cu pătrundere, cu intuiție sigură, cu pecetea autentică a răsunetului lor sufletesc. În materialul amintit există acte de cunoaștere, experiențe și mărturii de viață, atitudini consecvente față de condiția umană, expresii ale unor calități intrinseci în substanța necesară ca popor, de care nu văd cum s-ar putea face abstracție ori de cîte ori am vrea să sesizăm, să descriem și să definim fapte constitutive din realitatea complexă a fenomenului românesc.

Lucrarea de față, desigur, nu poate avea pretenția de a fi descoperit ceva nou peste ceea ce specialiștii în materie știu și dezbat de mult. Rostul ei, în bună parte, este un rost omagial. Aceasta însă nu numai sub semnul rece al unui protocol intelectual, ci și sub îndemnul recunoscător al unei devoțiuni. Este vorba de un omagiu activ, edificator, pe care noi toți, în locurile noastre de muncă pentru adevărul și afirmarea țării, îl datorăm cu admirație istoriei, scrisului literar și culturii umaniste românești în general.

Facultatea de limbă și literatură română a Universității din București mi-a acceptat această lucrare ca teză de doctorat în științele filologice. Mulțumesc cu gratitudine instituției și tuturor acelora care mi-au acordat această onoare. Este pentru mine o puternică satisfacție că prin această lucrare pot să aduc un omagiu de admirație și recunoștință creației umaniste românești.

N.S.

București, februarie 1979

Capitolul I

Ideea de rezistență națională și conceptul de „luptă subterană"

Considerații generale

Procesul rezistenței naționale românești include în el numeroase manifestări care au trebuit să se petreacă în tăcere, prin disimulări abile și prelungite, prin acțiuni surde, prin forme de voință puse la încercare în moduri adesea necruțătoare. Tuturor acestora le dăm generic denumirea de „luptă subterană". În prealabil, termenul se cere însă lămurit. Precizările ce urmează își iau această sarcină.

S-ar putea ca această formulare, „lupta subterană", să pară rebarbativă. S-ar putea, în consecință, să ne îndrepte gîndul spre fapte cu caracter ilicit, conspirator, toate cu caractere și intenții distructive. De aici, un anume sentiment de teamă, oricum de reținere sau de îndoială, ca în fața unor situații turburi, îndreptate împotriva liniștii sociale și a condiției umane în general.

În realitate, însă, problema este mai complexă. Materia putînd fi cuprinsă sub denumirea de „luptă subterană" are valențe multiple. Aceste valențe pot sluji finalități diferite; dețin posibilitatea de a mobiliza tot felul de energii umane; pot să reflecte procese istorice de seamă, atît în ce privește latura lor materială, cît și în ceea ce privește rețeaua lor de implicații spirituale.

Trebuie să admitem că noțiunea în cauză ar comporta o desemnare mai nuanțată, mai expresivă, dispunînd de mai multă articulare intimă, desigur, și cu un plus de fond omenesc în ea. Nu am exclude, deci, eventualitatea unei modificări. Deocamdată, însă, denumirea ne este utilă.

Scanned with OKEN Scanner

Tocmai această asprime directă, ca și claritatea ei brutală, ne-o fac parcă mai necesară. Nu dispunem încă de o lucrare adecvată, sintetică, în care conceptul de care ne ocupăm să fi fost tratat în mod sistematic și definitoriu. Va fi nevoie, prin urmare, să-i stabilim noi înșine o definire. Chestiunea, bineînțeles, e delicată, temerară, am spune și hazardantă. De aceea, să lăsăm ca laturile ei subtile, susceptibile de interpretări ori speculații, să apară mai la urmă. Deocamdată, în faza în care terenul trebuie încă defrișat, e preferabil să avem în vedere faptul brut, cu indicațiile lui schematice și liniile lui cardinale.

Gîndirea curentă așază ideea de luptă subterană sub incidență juridică și legislativă. Tocmai de aceea, implică în lupta subterană acțiuni delictuale, concepute și practicate în afara legilor în vigoare, în afara acestora — precizăm — nu atît prin ignorare cît prin sfidarea lor. Această concepție, firește, poate fi păstrată mai departe. Este însă prea intrată în uzul comun, pentru ca dislocarea ei să mai fie posibilă. Dealtminteri, o asemenea dislocare ar fi fără utilitate. E necesar, totuși, să nu ne mărginim la atîta. Conceptul în speță, așa cum înțelegem să-l cuprindem în cercetarea de față, este mai larg. Ocupă suprafețe variate, pe spații universale. Face parte din procesualitatea istorică a societății umane. O procesualitate — am spune — adîncă și necesară. Pune în mișcare și depinde de factori numeroși. Nu am putea, propriu-zis, să-i numărăm ; mereu pot apărea alții noi, previzibili sau imprevizibili, în funcție de datele și evenimentele în curs ale vieții umane și ale dezvoltării sociale. Unii din acești factori țin de realități externe, au existență obiectivă ; alții provin din frămîntări ale conștiințelor individuale, aparent cu caracter pur psihologic, deși determinați și ei tot de cauze obiective. Mișcarea sau lupta subterană se ridică împotriva unor situații de *statu quo*, tinzînd la modificarea sau mai bine zis la răsturnarea acestor situații. Obiectivul poate fi unic ; în schimb, mijloacele și procedeele trebuind să-l înfăptuiască sînt variate.

Să nu ne așteptăm, deci, a cuprinde conținutul, caracterele și semnificațiile luptei subterane în cîteva propoziții simple, manevrabile dintr-odată, putînd să intre cu ușurință într-un sistem de scheme sau într-o ecuație. Definirea conceptului reclamă neapărat investigații și sinteze. Mai precis : această definire trebuie făcută în mod aplicat, în raport cu epocile istorice în care s-a produs ; cu

Scanned with OKEN Scanner

sistemele instituționale în cauză ; cu problemele de viață ale comunităților umane interesate ; cu scopurile urmărite de aceste comunități ; cu criteriile și tabela de valori dominante într-o epocă sau alta. Avem astfel de-a face cu un proces complex, în care pot și trebuie să intre o multitudine de elemente : referiri istorice, considerații de filozofie socială și juridică, date economice și sociologice, raporturi continui de fapte din psihologia indivizilor și a comunităților umane, implicații morale, judecăți politice ș.a.

Dezvoltarea societății — înțelegînd prin aceasta structuri sociale : organizare, funcționare, confruntări, aspirații la progres și realizare, cuceriri materiale și spirituale — comportă în măsuri diferite, dar toate la fel de reale, atît acțiuni ce se petrec la lumina zilei, în cadre sau condiții instituite prin tradiții și legi, cît și acțiuni în profunzime, obligate mai mult sau mai puțin să se învăluiască în mister și tăcere.

Peisajul acestora din urmă este imens. Fie și o privire fugitivă — fugitivă, dar nu și superficială — ne poate confirma faptul.

Forme și procese de rezistență, în epoci tulburi ca și în altele liniștite sau aparent liniștite ; proteste surde împotriva unor situații în ființă sau pe cale de constituire ; acțiuni conspiratorii clandestine, tinzînd să lichideze instituții existente și să creeze situații pentru întemeierea altora noi ; fenomene de ilegalism, nu însă de tip anarhic sau nihilist, ci bazîndu-se pe un sistem de principii, inspirîndu-se dintr-o doctrină cu orizont filozofic și politic ; organizări de spionaj și contraspionaj, în cadrul unor acțiuni privind apărarea țării și liniștea ei internă ; mișcări difuze avînd de pregătit în tăcere revolte sociale ori luări de poziții prerevoluționare ; acte de emancipare spirituală și morală, destinate să apere libertatea de gîndire, să pună problema drepturilor naturale, să propage circulația ideilor, să ilustreze cuceriri și valori în devenire ale progresului, să asigure ființei umane capacitatea ei de muncă, de creație și de înnobilare a vieții : iată — fără o ordine anumită — cîteva aspecte și modalități putînd să figureze în istoria luptei subterane și să-i exprime trăsăturile proprii. Prin urmare, avem de-a face cu un complex puternic de stări și atitudini protestatare, toate cu întinse implicații sociale, politice, morale și istorice. Sînt acțiuni care în primele lor etape decurg în profunzime, în tăceri

Scanned with OKEN Scanner

grave și necesare, greu și uneori chiar imposibil de sesizat, dar care pînă la urmă vor ieși la suprafață, în ciocniri deschise, revolte, insurecții și revoluții.

Există și acțiuni subterane cu scopuri retrograde, reacționare, distructive. Provin din zone cenușii ale conștiințelor individuale sau ale unor psihologii colective, manipulate în ultima analiză de forțe conservatoare. Au tendințe extremiste : ori să răstoarne totul, fără a ști ce să pună în loc, ori să eternizeze tradiții învechite, prejudecăți și privilegii. Înțeleg să lovească din umbră, anarhic, fără scrupule, fără să calculeze întinderea și ravagiile consecințelor posibile ; stăruiesc pe căi suspecte, apelează la diversiuni confuze de tip mistic sau dogmatic ; propagă intoleranța și violența ; în destule cazuri se află — fie cu știință, fie cu inconștiență — în serviciul unei trădări sau alta. Unele pornesc din afară ; sînt puse la cale, inspirate și incitate de către forțe oculte, expansioniste, cu scopul de a diviza unitatea fizică și morală a statelor, de a le șubrezi puterea de rezistență, pentru a le impune astfel servituți sau juguri de export imperialiste. Altele sînt de proveniență internă : exprimă interese ale unor facțiuni sociale și politice, deposedate dar vindicative și reacționare ; tind să uzurpe puterea ; se hrănesc din nevroze sau aberații ale epocilor ; trăiesc beții nihiliste ; fac contestație din principiu ; își trag esența din doctrine discutabile sau de-a dreptul subversive ; manipulează, în ultimă instanță, forme de patologie psihică sau morală, deopotrivă de dăunătoare indivizilor în parte ca și societății în genere.

Precizăm, însă, că aceste forme de luptă subterană cu caracter retrograd nu intră în preocupările lucrării de față. În mod inevitabil, în cursul tratării ce urmează, va trebui să facem unele referiri sau mențiuni tangențiale. Aceasta, însă, nu pentru că le-am viza direct, pentru conținutul lor propriu-zis, ci pentru a stabili contraste și pentru a marca, eventual, prezența lor în conjunctura complexă a evenimentelor.

Ce ne interesează aici, sînt formele de luptă politică cu destinații pozitive și capacitate constructivă. Mai exact, acele forme despre care istorice ște putem dovedi că s-au aflat în slujba unor cauze drepte, avînd de apărat condiția umană, progresul social și politic, eliberarea de prejudecăți și dogme reacționare, dezvoltarea culturii, ființa fizică și sufletească a poporului în cauză, datoria

Scanned with OKEN Scanner

indivizilor și a colectivităților de a se înălța pe scară umană.

De ce, oare, această limitare de chestiuni ? Explicația e simplă. Ne-o impune tema lucrării pe care o avem în vedere. Plecăm de la premisa că literatura vrea să edifice, nu să distrugă. Ca atitudine de conștiință și disciplină umanistă, ea are, implicit, și o funcție educativă. Prin mijloace estetice, sarcina ei este să propage valori sociale și morale ; să fie ecoul chemării omului pentru libertate, frumusețe și perfecțiune. Literatura — mai precis : *marea* și *adevărata* literatură — a avut în vedere, întotdeauna ceea ce ține de aspirația nobilă, generoasă, de construcția superioară umană, nu de negarea sau de subminarea acestora. Or, propunîndu-ne să analizăm în special felul cum în beletristica noastră se reflectă aspecte de luptă subterană a poporului nostru și a conștiinței românești în genere, ne-am gîndit să punem în lumină un capitol dovedind putere, înțelepciune și vrednicie românească. Un capitol — trebuie să adăugăm — denotînd din partea comunității noastre naționale curaj moral, pătrundere psihologică, simț istoric, încredere în valori, vitalitate politică și energie spirituală.

Cîteva sublinieri, încă, ne par necesare. Istoria mișcărilor subterane e vastă. Ea se înscrie adînc, permanent, în însuși mersul general al societății omenești. Din clipa în care în masa omogenă a unei populații au început să se ivească germeni sau semne diferențiatoare, indiferent de ce natură și cu ce destinație, din clipa aceea, implicit, lupta subterană a început și ea să se configureze.

Nimic nu ne împiedică, deci, să așezăm primele ei apariții în chiar sînul comunei primitive. Cu cît avea să se meargă spre societatea împărțită în clase, cu atîta realitatea luptei subterane avea să devină mai evidentă și mai creatoare de situații în cuprinsul acestei societăți. O dată cu descoperirea scrisului, în diferitele lui variante, mărturiile despre existența în timp a mișcărilor subterane s-au înmulțit. Codul lui Hamurabi, tăiat după cum știm în piatră, stipula aspre sancțiuni, inclusiv pedeapsa capitală, atît pentru trădători cît și pentru cei care se ridicau împotriva stăpînilor. Răscoala lui Spartacus, la Roma, interesează firește prin manifestările ei exterioare și prin revendicările ei materiale ; tot pe atîta, însă, ea contează istoricește și prin mișcarea subterană care a precedat-o și pe care a putut să se sprijine. În evul mediu, dominat de

Scanned with OKEN Scanner

spirit scolastic și de absolutism feudal sau papal, lupta subterană a reprezentat în toată puterea cuvîntului o forță istorică fundamentală. Fără ea, ravagiile petrecute în moștenirea civilizației antice ar fi fost și mai mari. S-ar fi pierdut — poate fără urmă — întreaga amintire a lumii greco-romane, cu concepția ei statală, cu aspirațiile ei la universalitate, cu aplicarea ei spre cultura umanistă, cu simțul ei pentru artă și cu voința ei de cunoaștere, cu marele ei interes pentru capacitatea creatoare a ființei umane. Renașterea, în raport cu evul mediu, a fost o epocă deschisă. Nu înseamnă, însă, că și în cadrul ei nu ar fi existat încordări tăcute, mobilizări în adîncime, pregătiri de luptă și de suferință, toate acestea fie sub semn de rezistență umanistă împotriva unor închistări retrograde, fie pentru consolidări morale în conștiința comună, înainte ca acțiunea revendicativă să se dezlănțuie efectiv. Dovadă, printre altele : limitarea puterii papale, dezvoltarea mișcării protestante, războaiele și răscoalele țărănești, rezistențele împotriva mișcărilor dictate de inchiziție, afirmarea suveranității laice, formarea și consolidarea statelor naționale, progresele gîndirii științifice materialiste și heliocentrice, confruntarea acestor progrese cu vechile sisteme de explicare a lumii ș.a.

Exemplele de acest fel se pot înmulți. Totul, în această privință, ne poate sta la dispoziție. În marile evenimente ale istoriei, ca și în acelea care ar putea să pară curente trecătoare sau lipsite de importanță, se regăsesc forme de luptă subterană. Cauzele lor sînt multiple. Izvoarele din care se pot alimenta, de asemenea. Pe de o parte, am avea de consemnat stări de frustrație și corespunzător de nemulțumire ale unor clase sau ale unor grupări sociale, fie împotriva unor sisteme instituționale birocratice oficial în funcție, fie împotriva unor criterii dominante în viața generală a unei societăți sau alta, fie împotriva unor tendințe implacabile de rămînere prelungită în situații de rutină sau de *statu quo*. Pe de altă parte, tot în rîndul izvoarelor amintite, trebuie să includem, cu același grad de însemnătate, un drept omenesc la aspirație continuă, drept determinat de mijirea unor noi mlădițe ale condiției sociale omenești obiective, cu mulțimea lui de sesizări intime, de neliniști, de elanuri și inițiative.

De aceea, să nu rămînem cumva cu impresia că lupta subterană s-ar petrece și și-ar găsi rațiuni de a exista numai în epoci critice, cu revendicări imediate și con-

Scanned with OKEN Scanner

fruntări deschise. Își poate găsi rosturi, implicit utilitate, și în perioade de liniște și de funcționare firească a mecanismelor sociale. Bineînțeles, dacă această liniște și această funcționare așezată nu degenerează în scleroză ori în abdicare de la orice înnoire, ci înseamnă încadrarea într-un climat activ, de ordin ocrotitor și generator în tăcere de chemări și perspective.

Ideea „luptei subterane" s-a aflat și continuă să se afle în atenția istoricilor, a sociologilor, a politologilor moderni. Constituie un capitol fundamental de filozofie a istoriei. Cultura europeană îi atribuie valoare categorială. Rămîne de văzut dacă vreodată, de-a lungul întregii istorii a omenirii, instituirea libertății s-a putut produce simplu, linear. Întotdeauna au existat piedici, coaliții contrarii, prejudecăți, sentimente retrograde, rezistențe ale privilegiilor și ale privilegiaților, inerții de un fel sau altul, filozofii reacționare, unele dintre acestea putînd să fie înfruntate deschis și frontal, altele însă trebuind să fie neutralizate prin mijloace ocolite și prin sisteme gîndite pentru acționări în tăcere. Nu greșim, deci, afirmînd că lupta subterană face parte, moralmente și istoricește, dintr-o tactică necesară pentru cucerirea și instaurarea puterii. Mișcarea chartistă, iacobinismul, democratismul revoluționar, laburismul, blanchismul, carbonarismul, francmasoneria — ca să nu amintesc decît despre acestea — pot constitui în sensul celor arătate mai sus tot atîtea dovezi. Fiecare în parte — putem spune — a dat naștere la o exegeză corespunzătoare. În operele lui Marx, Engels și Lenin, fenomenul respectiv constituie obiect frecvent de referiri și analize. Ne gîndim, printre altele, la analiza făcută de Engels asupra războiului țărănesc german, la acelea ale lui Marx asupra anarhismului, asupra lui „18 Brumar" sau asupra luptelor de clasă din Franța. În ce privește literatura noastră istorică-marxistă, abundența studiilor pe tema mișcării de rezistență, a insurecției naționale, a „situațiilor revoluționare" ori a luptelor de partizani atestă în ce măsură și cu cîtă pătrundere sîntem prezenți în problemă.

De ce, totuși, pînă în prezent nu a fost dată la iveală o lucrare vastă de sinteză în care lupta subterană să fie privită pe întreaga ei dimensiune universală ? Întrebarea poate da naștere la multe speculații. Comportă diferite răspunsuri. Nu este cazul să le proclamăm fără drept de apel, ca și cum am veni cu soluții absolute ; dar și să le

Scanned with OKEN Scanner

lăsăm a pluti în vreun relativism carecare, iarăşi nu este cazul. Important, oricum, este să putem străbate în climatul lor general ; un climat zămislit din întrepătrunderi şi convergenţe de sensuri.

Mai întîi, trebuie să ţinem seama că mulţi cercetători de specialitate au considerat că este de datoria istoriei să fie o disciplină pozitivă, evitînd deci informaţii şi interpretări pentru care nu ar dispune de documente ferme sau pentru care ar trebui să navigheze printre speculaţii cu ambiguităţi şi nesiguranţe. Or — se înţelege de la sine —, în cazul multor lupte subterane, chiar şi din acelea care au creat situaţii istorice de seamă, asemenea documente ferme lipsesc sau se găsesc mai greu. Dacă e adevărat că istoricii au ajuns la judecăţi limpezi şi definitive asupra mişcărilor subterane care pînă în cele din urmă s-au transformat în conflicte deschise şi au ajuns la finalizări notorii, nu e mai puţin adevărat că atîtea alte mişcări de acest gen, cu rezultate mai difuze, cu implicaţii şi pe alte planuri decît cele strict sociale şi politice, constituie domenii în care cercetarea trebuie să exploreze încă.

Totodată, trebuie să avem în vedere că istoria nu s-a scris întotdeauna cu toată obiectivitatea necesară, de către cercetători preocupaţi cu stricteţe de adevărul faptelor şi de logica intrinsecă a evenimentelor. De atîtea ori, aceşti cercetători au reprezentat interese ale unor clase dominante ; s-au aflat în slujba unor case domnitoare ; au avut în vedere în primul rînd realităţi ori finalităţi locale ; au pledat pentru o doctrină oficială ; s-au înscris în conformismul unor instituţii existente. În asemenea situaţii, ne dăm seama, interesul pentru lupta subterană revoluţionară devenea mai mic. Sau, în orice caz, scoaterea acestei lupte în evidenţă putea să pară inoportună, dacă nu de-a dreptul periculoasă.

Deopotrivă, e necesar să avem în vedere caracterul subtil şi multiplu al chestiunii tratate. Căile subterane pot fi nemăsurat mai variate şi mai complexe decît cele ajunse la suprafaţă. Cuprind în ele, în îmbinări greu de sesizat ori de caracterizat dintr-o dată, atît fapte ajunse la pragul conştiinţei cît şi trăsături stăruind încă în regiuni subconştiente. Factorii emotivi pot avea aici tot atîta forţă activă ca şi factorii logici. Într-adevăr, în atîtea împrejurări

Scanned with OKEN Scanner

lupta subterană poate apela la impulsuri primare ale reflexelor ori ale stărilor emotive ; în atîtea altele, însă, ea trebuie gîndită și condusă cu pătrundere, luciditate, stăpînire deplină de sine.

Din moment ce acțiunea se va da pe față, mijloacele trebuind s-o impună și s-o ducă la capăt devin mai puține. Înscriindu-se pe direcția lor hotărîtă, acestea vor trebui să elimine tot ce nu poate duce esențial la țintă. În faza pregătirii subterane, însă, lucrurile depind de mai mulți parametri : au sarcini mai diferențiate, trebuie să apeleze la mai multe resorturi ale gîndirii și ale sensibilității. E necesar, anume, să se procedeze în adîncime, cu participarea susținută a conștiințelor angajate într-o acțiune altfel decît în legalitate. Aceasta presupune obiective de felul celor ce urmează : mobilizări de suflete, stimulări intime, dezvăluiri de prejudecăți ori deprinderi desuete, stări de spirit, îmbogățiri ale mijloacelor de expresie, solicitări privind tot ce poate ajuta la formarea de convingeri. Lupta subterană nu ar avea sens dacă în datele ei de bază i-ar lipsi fondul moral și intelectual. De asemenea, ar rămîne cu o neîmplinire, cu un minus în capacitatea ei funcțională, dacă argumentele și încordările ei raționale nu ar fi dublate și de participări active, eventual urcate pînă la modul intens și dramatic. Totul, deci, trebuie să concure la constituirea unui climat de tensiune spirituală, așa încît ideea pentru care se militează să dobîndească înălțime și eventual chiar justificație misionară.

Înțelegem, deci, că sînt în joc situații complexe și condiții multiple care nu pot cădea numai în sarcina istoricului. Nu mai puțin, ele sînt și în raza de competență a sociologului, a psihologului, a istoricului de cultură, a filozofului istoriei. Ne aflăm, de fapt, într-unul din cele mai delicate și mai sensibile domenii ale culturii. Neapărat, în această privință, criteriile cunoașterii pozitive trebuie să-și dea mîna și să colaboreze cu acelea ale gîndirii umaniste.

Să încercăm, în lumina celor arătate mai sus, cîteva priviri de sinteză !

Mișcarea subterană are o zonă largă de cuprindere. Ea vizează variate cîmpuri de manifestare ale conștiinței umane. Se naște și se dezvoltă în condiții diferite, însoțind de aproape epoci istorice, stiluri de cultură, prefaceri sociale, procese revoluționare, destine de națiuni și popoare, exprimîndu-le în anumite limite pe toate.

Scanned with OKEN Scanner

Ca sferă de cuprindere a conștiinței umane, acțiunea subterană se înscrie pe o scară largă : de la grupuri relativ restrînse, mai ales atunci cînd nu sînt în joc transformări radicale de ordin social sau politic, pînă la mari colectivități umane angajate în procese de apărare a ființei lor fizice și spirituale.

Pe plan etic, uneori, acțiunile subterane determină modificări de raporturi și ierarhii axiologice. Aceasta, însă, nu în mod destructiv, ci cu titlu creator. Ne referim la acțiuni capabile să genereze și să asigure promovarea unor valori morale specifice. Mai precis : valori capabile ca în ultimă instanță să prezinte critic conștiința umană și declinurile ei de viață într-o etapă istorică anumită.

Modalitățile de acțiune ale luptei subterane sînt multiple. Celor existente cu state de servicii recunoscute, li se pot adăuga mereu altele noi, cu dimensiuni și perspective imprevizibile. Funcționarea lor nu este mecanică, uniformă, codificată, putînd deci să fie transferată de la o epocă la alta, de la o colectivitate la altă colectivitate. Această funcționare poate lua forme diferite, în raport cu epoca, cu natura problemelor în cauză, cu ambianța istorico-socială în care trebuie să se producă, cu forțele morale și intelectuale pe care se poate sprijini, cu participarea ei — de un grad sau altul — la consensurile culturii, ale civilizației, ale procesului uman în general.

Aparent, s-ar spune că lupta subterană ar închide în ea mai multe momente și fenomene episodice. În realitate, însă, de-a lungul istoriei, rolul ei a fost permanent. Adică : a intrat cu necesitate într-o dialectică a vieții sociale. Face parte din dovezile de vitalitate ale colectivităților umane. În măsura în care aceste colectivități au fost sau sînt puse în situația de a-și apăra ființa proprie, ca și în măsura în care aceleași colectivități au înțeles și înțeleg să aspire la forme de progres și superioritate, ele au trebuit să se aștepte la acțiuni de luptă subterană. Nimic — în desfășurarea istorică a lumii — nu este ușor. Nimic — adăugăm în continuare — nu a fost ferit de adversități, rezistențe ori injustiții, unele din acestea de natură inerentă sau poate cu justificări de circumstanță, altele însă premeditate și întreprinse cu concertări subversive. Nimic — am fi tentați să concludem — nu a scutit conștiința umană ca înainte de inițiativele ei la lumina zilei să fi fost supusă și la încordări intime, cu strategii politice și spirituale cerîndu-i virtuți și abnegație. Mai mult decît atît ! Poate

Scanned with OKEN Scanner

că în istoria culturii și a civilizației omenești s-au impus mai cu autoritate, au exprimat mai profund adevăruri și cuceriri umane, tocmai acele acțiuni care au fost pregătite și în tăcere, prin valori și perseverențe ale luptei subterane.

BIBLIOGRAFIE

Aristotel, *Politica*, Editura Cultura Națională, București, 1924 ; Al. Dima, *Concepția despre artă și literatură a lui G. Ibrăileanu*, București, 1955 ; C. Dobrogeanu-Gherea, *Studii critice*, vol. I—II, București, 1956 ; M. Gorki, *Despre literatură*, București, 1956 ; M. Kogălniceanu, *Despre literatură*, București, 1956 ; K. Marx și F. Engels, *Despre artă și literatură*, E.P.L.P., București, 1953.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul II

Ideea de rezistență națională în viața poporului român

Cîteva recapitulări istorice

Ideea de rezistenţă naţională se integrează adînc, în însăşi fiinţa şi dezvoltarea comunităţii româneşti. Avem de-a face nu cu o categorie abstractă, descinzînd din vreo construcţie a minţii sau din vreun program de acţiune în consecinţă, ci dintr-o realitate socială, vie, permanentă, simţită şi trăită ca atare. Închide în ea părţi şi aspecte esenţiale din istoria ţării, din voinţa poporului de a-şi apăra existenţa, din puterea noastră intrinsecă de a înţelege lumea, cu ceea ce trebuie să aşteptăm de la această lume şi deopotrivă cu ceea ce sîntem datori să-i dăm.

Explicaţia faptului nu ar putea fi definită dintr-o dată. Ea face parte dintr-o vastă încrengătură de situaţii, purtînd în ultimă instanţă pecetea istorică şi morală a destinului nostru ca popor.

Ce putem constata, la o sumară recapitulare istorică ? Ca aşezare geografică, ne-am aflat într-una din zonele cele mai bîntuite de furtuni ale continentului. Din antichitate şi pînă în vremurile moderne, neîntrerupt, în această zonă s-au produs ameninţări, s-au încrucişat planuri de cucerire, s-au confruntat interese şi acţiuni imperialiste. „Condiţiile în care şi-a dus existenţa şi s-a dezvoltat poporul nostru în această parte a lumii — arată tovarăşul Nicolae Ceauşescu — au fost deosebit de vitrege. El a trebuit să reziste de-a lungul secolelor în faţa a nenumărate furtuni, să ţină piept popoarelor migratoare, să înfrunte atacurile marilor imperii vecine care rîvneau la

Scanned with OKEN Scanner

bogăţiile sale şi urmăreau să-l îngenuncheze. Dar, în pofida împrejurărilor neînchipuit de grele în care a trăit, a tuturor vicisitudinilor istoriei, poporul român a rămas neclintit, păstrîndu-şi fiinţa naţională, muncind cu dîrzenie pentru dezvoltarea sa economică, socială, culturală, pentru progres şi civilizaţie“ [1]. Într-adevăr, timp de un mileniu, de la părăsirea Daciei de către administraţia romană şi pînă la întemeierea voievodatelor româneşti, teritoriul a rămas neclintit în stăpînirea populaţiei băştinaşe, în speţă poporul român, prin simbioza daco-romană. Principala noastră armă de apărare, în această perioadă, a fost un instinct puternic de popor hotărît să-şi croiască o soartă proprie în lume. Procesul descălecatelor româneşti, în genere, a decurs într-o ambianţă de neprietenie şi de acţiuni contrarii din partea unor state şi formaţiuni înconjurătoare. Voievozii au fost siliţi să accepte, vreme de secole, grele capitulaţii politice. Am cunoscut, în diferite rînduri, ocupaţii străine. Am asistat la sfîrtecări ale teritoriului propriu, unele din acestea reprezentînd peste capul nostru aranjamente diplomatice la scară europeană, altele constituind preţuri de împăcare între interese sau rivalităţi imperialiste. De prea puţine ori ni s-a dat din afară, cu sinceritate deplină şi cu înţelegere, vreun ajutor pentru menţinerea independenţei şi dezvoltării noastre naţionale ; de cele mai multe ori a trebuit să navigăm singuri prin situaţii contradictorii şi fatalităţi politice. Am fost păzitori credincioşi şi vrednici, la una din cele mai ameninţate porţi ale continentului, împotriva unor valuri cuceritoare ameninţînd să producă modificări catastrofale în toată structura politică şi spirituală a vieţii europene. E de văzut, dacă vreodată această lume europeană a recunoscut cu adevărat că ne datoreşte şi nouă ceva din liniştea şi din siguranţa de care a dispus în aşezarea şi progresul civilizaţiei sale. Am fost constrînşi să plătim tributuri apăsătoare. Nu o singură dată, ci de atîtea ori, în situaţii dramatice, unele din acestea putînd să intereseze nu numai cauza noastră naţională, ci şi cauze de ordin general — am fost lăsaţi singuri, în voia împrejurărilor, fără măcar o prevenire în măsură să ne ajute oarecum. Toate aceste împrejurări, ca şi altele derivînd din împletirile şi prelungirile lor, au aşezat între noi şi lumea europeană anume bariere, făcînd ca accesul nostru la

[1] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, vol. 1, Editura politică, Bucureşti, 1969, p. 707.

Scanned with OKEN Scanner

cultura occidentală să devină dificil, ca asupra noastră să se exercite și presiuni spirituale în afara celor politice, ca ținerea noastră în stare de inferioritate intelectuală să funcționeze în mîna celor interesați drept un mijloc de opresiune ori intimidare.

Socialmente, întîlnim situații în măsură să confirme și să întregească tabloul descris mai sus. Și sub acest raport, am fost puși în situația de a suferi un ev mediu prelungit. Starea de iobăgie s-a perpetuat pînă într-o epocă relativ recentă. Cunoaștem, în sensul acesta, teza expusă de Bălcescu în scrierile sale istorice și devenită punct de sprijin în concepția mișcării noastre pașoptiste. Pătura țărănească — afirmă istoricul român — a constituit secole de-a rîndul pătura fundamentală a așezării noastre naționale. Procesul pe care Bălcescu îl intenta boierimii românești din trecut este adînc și necruțător. Nu putea să ierte acestei boierimi că a lăsat ca țărănimea să alunece în situația grea și umilitoare de pătură iobagă. Din decăderea țărănimii, în mod fatal, aveau să decurgă și alte situații, cu urmări grave în viața țării ; capitulările de ordin politic, pierderea independenței, o seamă de întîrzieri și descumpăniri în mersul istoric al țării. Denivelări sociale ; sarcini exclusive căzînd pe umerii straturilor sociale de jos ; injustiții mergînd adesea pînă la sfidarea chiar a unor drepturi elementare de viață. Iată aspecte din trecutul nostru social, care nu arareori au întunecat sufletul națiunii și i-au încetinit evoluția.

Înțelegem, deci, că pentru a putea să facem față unor asemenea înlănțuiri și întrepătrunderi de situații, așa încît să ne păstrăm ființa noastră ca popor, a fost nevoie să ne constituim o psihologie de rezistență ; să gîndim, să suferim, să înțelegem, să acționăm în tăcere ; să acceptăm compromisuri exterioare dar compensate intim prin dîrzenie morală ; să pregătim revolte ; să înfruntăm constrîngerile puterii prin voința noastră de a nu îngenunchea ; să aderăm, pe deasupra atîtor opreliști, la forme progresive și revoluționare ale culturii.

Undeva, N. Iorga — avînd în minte drama istorică și drama de viață a poporului nostru — ne definește „arma necunoscută" a rezistenței, după cum urmează : „Ea nu uimește dintr-o dată, ci, dimpotrivă, invizibilă, înșeală, mai mult și decît mîna cea mai dibace, pe aceia care sînt meniți să fie, neapărat, poate mult mai tîrziu, victi-

Scanned with OKEN Scanner

mele ei". Şi conclude : „Ea stă în rezistenţa sufletească, prin care se zădărniceşte orice cucerire".

Lupta subterană, determinată şi întreţinută de această situaţie, constituie un mare capitol de istorie naţională. Găsim în ea, deopotrivă, şi forţa biologică a unui instinct autohton de conservare, şi o formă de înţelepciune activă, cu intuiţii pătrunzătoare, virtute permanentă în viaţa noastră ca popor.

Procesul este vechi. Premisele lui datează încă din perioada scito-dacică. Diferite izvoare antice, unele din acestea datînd din secolul ai VI-lea î.e.n., ne dau ştiri despre începutul unor mişcări de rezistenţă, cu evidente implicaţii subterane, în spaţiul geografic şi istoric în care avea să capete fiinţă poporul român.

Găsim în scrierile lui Herodot date cu privire la rezistenţa pe care geţii au opus-o, în anul 514 î.e.n., campaniei întreprinse în ţinuturile balcanice de către Darius, vestitul rege persan. Planul acestui monarh era să unifice sub sceptrul său ţărmurile bogate ale Pontului Euxin. Tucidide, ceva mai tîrziu, lasă a se înţelege că stăpînirea lui Sitalkes, regele odrizilor, se întindea şi asupra unor ţinuturi getice din partea de nord-est a peninsulei. Se poate deduce din aceste izvoare că geţii băştinaşi încercau să se apere şi prin tactici de hărţuire a duşmanului. Anume : prin înfometare, pustiind ţinuturile prin care acesta urma să înainteze ; de asemenea, şi prin retragerea luptătorilor şi a populaţiei în „stepe", adică în locuri sălbatice, în care unei armate organizate îi era mai greu să pătrundă.

În anul 335 î.e.n., Alexandru Macedon şi-a prelungit o expediţie împotriva geţilor şi pe malul stîng al Dunării, într-o regiune situată la sudul Olteniei de azi. Din cele povestite de Ptolemeu, ca martor ocular, reiese că victoria lui Alexandru nu ar fi fost uşoară, întrucît înaintarea acestuia trebuia să se petreacă prin regiuni care în prealabil fuseseră golite de populaţie şi pustiite de recoltele lor. Faptul s-a repetat şi mai tîrziu, în jurul anului 300 î.e.n., în campania condusă de macedoneanul Lisimah împotriva regelui get Dromichetes. Ştirile pe care ni le dă Pausanias, un istoric şi geograf grec din secolul al II-lea î.e.n., pot fi demne de încredere. Pînă la sfîrşit, între cei doi regi a intervenit o împăcare, aproape şi o alianţă. Dar, pînă să se ajungă la aceasta, armatele macedonene au

Scanned with OKEN Scanner

cunoscut înfrîngeri, printre altele și prin tactica de înfometare folosită cu abilitate de regele băștinaș.

Timp de două secole, între domnia lui Dromichetes și aceea a lui Burebista, populația geto-dacă a avut de făcut față unor ample și stăruitoare acțiuni de năvălire, infiltrații și chiar așezări ale neamurilor celtice. Știrile despre această perioadă sînt în genere sporadice și ambigui. Totuși, pare îndeajuns de limpede că în vremea aceasta geto-dacii, nu numai că n-au cedat, dar că voința de a rezista i-a ajutat să facă progrese în conștiința lor statală. Dovadă stă faptul că în această epocă geto-dacii au avut o seamă de cîrmuitori pricepuți — inscripții descoperite la Histria menționează două nume : Zalmodegikhos și Rhemaxos —, și că s-au făcut pași înspre o construcție statală de sub conducerea regelui Burebista.

Începînd din a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n., după cucerirea și desființarea regatului macedonean, presiunea romană în nordul Peninsulei Balcanice s-a accentuat. Populațiile locale — iliri, celți, traci, geți — s-au apărat, în genere prin tactici de hărțuială. Deși pe alocuri au obținut unele victorii, pînă în cele din urmă, puterea lor de rezistență a slăbit. La nord de Dunăre, însă, statul dacic a făcut ca acțiunea romanilor să nu însemne doar o simplă expediție militară de cucerire, urmată de supunerea și încorporarea populației respective în sistemul politic al învingătorului, ci un vast proces de confruntare, cu urmări istorice remarcabile.

Împotriva romanilor, înainte ca aceștia să treacă sub Traian la marea lor acțiune militară, dacii s-au apărat multă vreme prin tactici de rezistență și luptă subterană. În acest sens, putem cita amestecul lui Burebista în treburile interne ale statului roman. Acesta a încercat să folosească în favoarea țării sale împrejurări decurgînd, în tabăra adversă, din războiul civil dintre Iulius Caesar și Cnaeus Pompeius. În anul 48 î.e.n., în plină desfășurare a acestui război civil, a trimis pe Acornius în Macedonia pentru a negocia o alianță cu Pompeius și a-i promite ajutor militar, prețul acestei înțelegeri fiind recunoașterea cuceririlor făcute de regele get. Acesta, intuind că romanii pregăteau cucerirea Daciei, înțelegea ca prin oferta sa de alianță să creeze situații putînd să-i abată pe romani ori să-i întîrzie în planul lor de cucerire.

În formă diferită, dar cu înțeles asemănător, faptul avea să se reediteze și mai tîrziu, în vremea lui Decebal.

Scanned with OKEN Scanner

Trebuie să ne referim la pacea încheiată în anul 89 î.e.n., între regele dac și împăratul Domițian. Deși nu era o pace nefavorabilă pentru romani, acesta din urmă o socotea aproape rușinoasă. Politica lui Decebal, însă, era una tactică, de rezistență. Își dădea seama că o armată „barbară", oricare i-ar fi hotărîrea și curajul, nu ar fi putut să țină piept forței romane. Nimic mai necesar, deci, decît să accepte pacea propusă de Domițian. Urma să primească de la acesta ajutoare în meșteri și bani, aparent pentru ca prin aceștia să-și întărească oastea și cetățile în favoarea Romei, în realitate însă pentru a cîștiga timp și a-și organiza apărarea.

Prin cucerirea Daciei de către romani, lupta subterană nu avea să înceteze ; va căpăta însă alte aspecte. E limpede, cel puțin într-o primă perioadă, că stăpînirea romană nu putea să cîștige în total adeziunea populației. Asistăm, de aceea, la refugieri peste hotare ; asistăm, de asemenea, la acțiuni ale așa-numiților „latrones", luptători izolați, un fel de guerile ale Romei, specialiști în a-i ataca pe stăpînitori prin surprindere, prin hărțuieli neîncetate, prin îndemnarea populației la răscoală. Romanii, desigur, îi priveau cu asprime. Erau puși în rîndurile hoților, jefuitorilor, conspiratorilor, trădătorilor. De fapt, în acțiunea lor individuală existau și înțelesuri colective. Îi putem asemăna cu haiducii de mai tîrziu, cu maquisarzii ori guerilele din perioada contemporană. Merită să reținem precizarea ce urmează, a unui cercetător în materie : „În realitate ei („latrones". — *n.n.*) sînt oameni care, nemaiputînd suporta exploatarea, se ridică la luptă și atacă izolat sau în cete pe cei mai tipici reprezentanți ai asupritorilor, membri ai aristocrației municipale, latifundiari" [2].

În perioada care a urmat după retragerea armatei și administrației romane din Dacia, începînd de la sfîrșitul secolului al II-lea e.n., procesul rezistenței băștinașe, cu implicațiile sale subterane, avea să capete, timp de mai multe secole în șir, caractere și înfățișări aparte, unele de tip acut, altele cu mari și răbdătoare curgeri în adîncime.

Pînă în secolul al X-lea, populația română băștinașe a trebuit să facă dovada capacității ei de rezistență în fața repetatelor valuri de popoare migratoare. Pentru toată această perioadă nu avem documente scrise. Totuși docu-

[2] Mihail Manea, *Viața în Dacia Romană*, Editura științifică, București, 1969, p. 280.

Scanned with OKEN Scanner

mentele arheologice sînt grăitoare. Dar mai presus de documente și vestigii, vorbește faptul istoric. În toată această perioadă nu am existat ca stat, însă ne-am păstrat ca popor. Simbioza daco-romană — indiferent cu cîte piedici, incidente sau rezistențe — s-a produs ; și o dată produsă, avea să capete valoare și funcțiune de permanență a istoriei noastre naționale. Putem presupune, într-adevăr, că ori de cîte ori se ivea un nou val năvălitor, autohtonii se refugiau în codri și în munți, găsind aici adăpost și putere de așteptare. Însă, nici plecarea în munți, nici revenirea de acolo, nici reclădirea așezărilor distruse, nici puterea de a rămîne în picioare pe deasupra altor încercări, nu s-ar fi putut produce, fără ca toate acestea să se bizuie pe niște forțe sufletești, pe o capacitate intrinsecă de rezistență, pe o întipărire morală cu rădăcini adînci, aceea pe care N. Iorga a intitulat-o sugestiv : *Sigiliul Romei.*

Ajungem în perioada descălecatelor, adică a primelor formațiuni statale românești. Aceasta, după aproape un mileniu de rezistență și perseverare. Este fenomenul istoric care l-a determinat pe Ferdinand Lot, marele medievist francez, ca în cartea sa fundamentală, *Les invasions barbares*, să-l numească *miracolul românesc (Le miracle roumain).*

Se știe în ce măsură, pentru întemeierea statelor românești, a trebuit să înfruntăm o întreagă politică de cuceriri și anexări întreprinsă de regi maghiari și polonezi, investiți de papalitate cu titlul de regi apostolici. De asemenea, sînt cunoscute împrejurările în care, pentru a ne apăra împotriva stăpînirii otomane, așa cum dealtminteri găsim în testamentele politice ale unor voievozi ca Mircea cel Bătrîn și Ștefan cel Mare, a trebuit să acceptăm față de suzeranitatea Porții capitulații de tip feudal. În toate aceste situații, a fost nevoie să se folosească tactici de rezistență, să se apeleze continuu la reflexe de apărare ale instinctului popular, deopotrivă să se pună în mișcare resorturile tăcute ale unei înțelepciuni comune răbdătoare.

„Oastea cea mare" (în Țara Românească) sau „oastea de țară" (în Moldova), forme de organizare și de acțiune militară în trecutul țării, reflectă de aproape tacticile despre care s-a amintit mai sus [3].

[3] Vezi N. Stoicescu, *Oastea cea Mare în Țara Românească*, Editura militară, București, 1972.

Scanned with OKEN Scanner

Este vorba de o ridicare în masă, cu puternic caracter popular, înrolînd în ea toate forţele luptătoare ale ţării, majoritatea însă formînd-o ţăranii liberi.

Putem presupune că asemenea detaşamente militare au existat şi înainte de întemeierea propriu-zisă a statelor noastre feudale. Datorită acestor oşti, formate din ţărănime înarmată, a fost cu putinţă să se opună rezistenţă unor stăruitoare încercări de cucerire venite din partea regatului feudal maghiar [4].

Domnitorii şi conducătorii militari de mai tîrziu — Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, Vlad Ţepeş, Ştefan cel Mare, Ioan Vodă cel Viteaz ş.a. — au rămas legaţi de acest sistem, practicîndu-l în continuare. Lui i se datoresc, nu numai victoriile lor propriu-zis militare, ci şi putinţa de a se afla în contact cu ţara, cu reacţiunile ei naturale, în ceasuri grele şi hotărîtoare ale existenţei naţionale.

Dispunem în acest sens de mărturii caracteristice şi revelatoare. Cronicarul polon Dlugosz afirma că Ştefan cel Mare îi strîngea sub steag pe toţi, lăsînd ca „numai femeile şi copiii să rămînă acasă [5]. Dimitrie Cantemir relatează în *Descrierea Moldovei* felul cum domnitorii procedau în sistemul de mobilizare şi concentrare al oştirii. În ce priveşte precizările lui N. Bălcescu, acestea sînt categorice. Istoricul afirmă că masele populare, reprezentînd întotdeauna forţa hotărîtoare a progresului social, au jucat un rol principal în apărarea independenţei române [6].

Cu timpul, prin instaurarea dominaţiei otomane, printr-o seamă de încercări impuse de această dominaţie, prin apariţia şi perfecţionarea armelor de foc, dar mai ales prin accentuarea procesului de aservire socială a ţărănimii, condiţiile de funcţionare ale „oastei mari“ s-au îngreuiat. A trebuit, deci, întrucît procesul rezistenţei

---

[4] În Cronica notarului anonim al regelui maghiar Béla, se afirmă că ducatul lui Gelu din Transilvania, aflat în luptă cu oştile maghiare, nu dispunea decît de o oaste imperfectă, înarmată decît cu arcuri şi săgeţi (G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. I, Bucureşti, 1934).

[5] I. Dlugosz, *Historia Polonica*, vol. II, Frankfurt, 1712.

[6] „Tot românul se naşte cu îndatorirea de a fi soldat şi de a apăra statul la vreme de nevoie şi cînd duşmanul calcă pămîntul românesc toată ţara trebuie să fie la arme“ (N. Bălcescu, *Puterea armată şi arta militară de la întemeierea principatelor Valahiei pînă acum*: în *Scrieri militare alese*, Editura militară, Bucureşti, 1967).

Scanned with OKEN Scanner

noastre rămînea mai departe în picioare, şi încă într-un grad şi mai acut, să se recurgă şi la alte căi de luptă subterană ori să se potenţeze cele existente.

Putem aminti, mai întîi, acţiunile de hărţuială împotriva oştilor invadatoare. Au cunoscut o perioadă acută, mai ales, în secolele XIV—XVI. Sînt cazuri în care la aceste acţiuni a luat parte aproape întreaga populaţie a ţării. Efective reduse, procedînd prin surprindere din mai multe părţi dintr-odată, izbuteau să îngreuieze mişcările adversarului, să producă spărturi în organizarea armatei, să împiedice aprovizionarea normală, să-l oblige a-şi consuma rezervele, să-i dejoace strategia. Nu arareori, în calea invadatorului se pustia totul ; erau incendiate cămine, ogoare, furaje ; erau ascunse vitele şi otrăvite fîntînile. Detaşamentele de ostaşi şi grupări înarmate de oşteni-ţărani ţineau sub controlul lor diferite cete răzleţe ale duşmanului, plecate să caute hrană ori să jefuiască.

Războaiele pe care a trebuit să le purtăm au fost războaie de apărare. În concepţia lor strategică, ideea de rezistenţă cu implicaţiile ei necesare de luptă subterană a constituit aproape de regulă o dominantă. Găsim în această concepţie : forme de luptă manevrieră, atacuri din flanc şi spate, atacuri de noapte, atrageri ale inamicului în locuri dificile, mlaştini, păduri, strîmtori ş.a. Dovadă, luptele : Posada, 1330 ; confruntările lui Vlaicu Vodă cu ungurii, 1369 ; ale lui Mircea cel Bătrîn cu turcii, 1394, 1397 ; ale lui Vlad Ţepeş, 1462 ; ale lui Ştefan cel Mare la Vaslui, 1457 [7], tot ale lui Ştefan cu polonii, în Codrul Cosminului, 1497.

Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie (1521) este o carte de căpătîi, interesînd nu numai pregătirea pentru tron a unui vlăstar domnesc, cu o concepţie statală în general, bazată deopotrivă pe date istorice şi pe date morale ale aşezărilor româneşti. Era firesc, deci, să sintetizeze şi experienţe ale războiului popular de rezistenţă şi de apărare împotriva unor forţe material-

[7] Despre această bătălie, cronicarul Grigore Ureche consemnează în *Letopiseţ* : „...Că întîi am fostu învăţatu de au pîrjolitu iarba pretutindenea, de au slăbitu caii turcilor cei gingaşi... aşa i-au cuprinsu pe turci negura, de nu se vedea unul cu altul. Şi Ştefan Vodă tocmisă puţini oameni peste lunca Bîrladului, ca să-i amăgească cu buciume şi cu trîmbiţe, dîndu semnu de război, atuncea oastea turcească întorcîndu-se la glasul buciumelor şi împiedicîndu-i şi apa, şi negura acoperindu-lu-i, tăindu lunca şi sfărîmîndu ca să treacă la glasul buciumelor...".

Scanned with OKEN Scanner

mente superioare. Se fac referiri la complexitatea situaţiilor de ordin social, moral, strategic şi tactic, născute din realitatea acestui război şi la soluţiile cărora trebuia să li se facă faţă. Se precizează, printre altele : ridicarea „oastei celei mari", tactică de hărţuire, retrageri în locuri ferite, întotdeauna cu grija ca în aceste acţiuni să existe consimţămîntul şi ataşamentul sufletesc al populaţiei.

Dispunem şi de mărturii autorizate ale unor cronicari străini de seamă. Cronicarul bizantin Chalcocondil, referindu-se la luptele duse de Mircea cel Bătrîn, arată că domnitorul român ştia să se folosească de pădurile dese ale ţării, că ataca cu pricepere detaşamentele inamice care se desprindeau de grosul armatei în căutare de hrană şi pentru prinderea de vite, neputînd să împiedice efectiv înaintarea acestei armate, dar oricum izbutind „s-o strîmtoreze foarte rău, s-o primejduiască şi să nu-i dea răgaz [8]".

I. Ducas, un alt cronicar bizantin, face constatări asemănătoare în legătură cu metodele de luptă folosite de Vlad Ţepeş, în 1462, împotriva oştilor otomane de sub comanda lui Mahomed al II-lea [9].

Cronicile turceşti, şi ele, menţionează faptul. Cronicarul turc Sa-adeddin, contemporan cu Ştefan cel Mare, relatează în acelaşi sens despre bătăliile de la Vaslui şi Valea Albă (1475, 1476) [10].

În cadrul acestei strategii, mai bine zis în cadrul general al politicii de rezistenţă pe care împrejurările istorice o impuneau neîncetat, domnitorii români au înţeles că trebuie să-şi organizeze şi să asigure funcţionarea unui serviciu de informaţii.

Documentele din epocă şi unele pasaje din cronici confirmă că preocuparea în acest sens era reală şi că pe alocuri ea a atins chiar unele niveluri de rafinament politic, diplomatic şi militar. Aflăm din aceste izvoare că domnitorii români aplicau pe scară largă principiul sur-

---

[8] Vezi L. Chalcocondil, *Expuneri istorice*, Ediţia V. Grecu, Bucureşti, 1958.

[9] „...Dar românul şi el i-a mutat pe toţi supuşii lui în locuri strîmte de munte şi în locuri acoperite de păduri ; şi cîmpurile le-a lăsat pustii şi vitele de tot felul le-a mînat mai înăuntrul hotarelor" (I. Ducas, *Istoria turco-bizantină*, 1341—1462, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti).

[10] „...Beiul Moldovei aflînd de mînia vijelioasă a şahului, a dat foc cîmpiilor sale. El nu a lăsat nici urmă de fineţe şi de grîu şi a pîrjolit munţii şi cîmpiile" (*Cronici turceşti privind ţările române*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti).

Scanned with OKEN Scanner

prinderii, că foloseau curieri speciali care să verifice zvonurile și care să le transmită știri despre mișcările armatelor dușmane.

Despre informatorii neoficiali — în speță, aceia care trebuiau să acționeze subteran — documentele dau informații incomplete. Nu li se indică numele. Sînt amintiți într-un chip vag, spunîndu-li-se iscoade sau pur și simplu „oameni“ [11].

Prin venirea lui Mihai Viteazul pe tronul Țării Românești, se înregistrează un nou moment important în istoria luptelor noastre de rezistență. Noul domnitor s-a afirmat de la început ca o personalitate remarcabilă, sub raport politic și militar. Concepția sa strategică se încadra într-un plan politic de însemnătate istorică : înlăturarea dominației otomane și unificarea celor trei țări românești într-un singur stat, puternic și independent. În largă măsură, această concepție se asemăna cu cea inițiată în Moldova de către domnitorul Ioan Vodă cel Viteaz. Se avea în vedere organizarea unei forme instituționalizate de rezistență împotriva turcilor. Mai precis : rezistență putînd să însemne și să se ridice la niveluri de război interstatale, dar trebuind să se bizuie pe un fond subteran general, întreținut consecvent prin refuz moral față de mentalitatea cotropitoare a Porții otomane.

Mihai Viteazul, ținînd seama de superioritatea numerică a adversarului, a continuat să folosească tactica de hărțuială, cu atacuri scurte, incursiuni și lovituri prin surprindere, cu atrageri ale inamicului în locuri improprii pentru a-și desfășura forțele incomparabil superioare numericește. Sînt ilustrative, în acest sens, incursiunile dintre 1595—1599 în zona Dunării. Armatelor otomane, care se îndreptau spre Ungaria, li s-au provocat dificultăți apreciabile în aprovizionarea lor cu muniții și alimente. Bătălia de la Călugăreni (1595) poate constitui, în spiritul celor discutate, un model clasic. Totul, aici, era prevăzut ca prin acțiuni succesive detașamentele invadatoare să fie măcinate : prin manevre de întîrziere, prin alegerea locului unde să se dea bătălia supremă, prin retragerea ulterioară în munți.

[11] În 1480, Ștefan cel Mare aduce la cunoștința brașovenilor știri despre mișcări ale turcilor în forma aceasta : „...iscoadele noastre, dacă ajung la ei, așa ne spun, că turcii au și alte oști gata și pîndesc să ne iasă înainte sau nouă sau vouă“ (I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II).

Scanned with OKEN Scanner

La acestea, avem de adăugat, tot ca procedeu tactic, și încercarea domnitorului de a răscula pe creștinii de la sud de Dunăre, creînd nesiguranță și chiar panică în garnizoanele turcești [12].

Către sfîrșitul secolului al XVI-lea, dar mai ales odată cu începutul secolului următor, a intrat în procesul rezistenței noastre antiotomane un factor nou : *haiducia*. Notăm, astfel, că în campaniile întreprinse de Mihai Viteazul, un rol l-au avut și cetele haiducești, majoritatea lor în Balcani, unele însă și la nord de Dunăre. În Serbia, atacarea orașelor și cetelor turcești de către formații haiducești a atins chiar anume proporții. Documentele arată că raioane întregi au fost curățate de turci de către asemenea formații. Între 1594—1596, detașamente întregi de haiduci sîrbi, bulgari și români, avînd în fruntea lor pe raguzanul Deli Marco și sîrbul Starina Novac (Baba Novac), au făcut dese incursiuni la sud de Dunăre, prelungind aceste incursiuni pînă la Plevna, Sofia și Adrianopol.

Ca și Ștefan cel Mare, am putea spune chiar mai mult decît acesta, atît pentru acțiunea sa pe plan politico-diplomatic cît și cea de pe plan strategico-militar, Mihai Viteazul și-a organizat un bun sistem de transmitere secretă a informațiilor, ceea ce îi dădea posibilitatea să cunoască de aproape intențiile tuturor adversarilor săi, adică ale turcilor, ale lui Andrei Bathory, ale lui Ieremia Movilă și ale lui Zamoyski [13].

Evenimentele din a doua jumătate a secolului al XVII-lea au adus în lupta de rezistență a românilor situații noi, mai complexe și mai încărcate de pericole decît cele de dinaintea lor. Dar, mai întîi, să trecem în revistă cîteva din aceste evenimente, acelea de natură să pună mai direct în lumină chestiunea de care ne ocupăm.

---

[12] Citățm, în legătură cu această acțiune, opinia unui istoric militar : „Războiul avu astfel mai mult caracterul unui război de partizani, neavînd ca directivă decît hotărîrea de a ataca mereu, cînd ici, cînd colo, spre a nu da odihnă potrivnicului și a-i aduce mereu pagube..." (Radu Rosetti, *Istoria artei militare a românilor pînă la mijlocul secolului al XVII-lea*, București, 1947).

[13] În aprilie 1595 se semnalează prezența la Praga a unui sol al lui Mihai Viteazul, despre care un cercetător român afirma : „...era un om trimis de domnul Țării Românești cu scrisori către Măria Sa, care voiește să le dea numai în mîna însăși a împăratului și să-i vorbească în taină despre unele lucruri, pe care nu le-a aflat încă nimeni..." (I. D. Condurache, *Diplomați români în trecut*, sec. XIV—XVII, Brașov, 1937).

Scanned with OKEN Scanner

Imperiul otoman era din ce în ce mai hotărît să reducă autonomia pe care ţările române izbuteau încă să şi-o păstreze. De aici, tendinţa de a încercui şi mai ales de a înăbuşi aspiraţiile acestor ţări la libertate. Din păcate, o seamă de situaţii din ţară erau de natură să favorizeze aceste intenţii stăpînitoare. În speţă : scăderea autorităţii domneşti, mîna mai liberă pe care această scădere o lăsa feudalilor, declinul militar continuu, fenomen cu deosebire vizibil după domniile lui Matei Basarab şi Vasile Lupu. Numeroase şi neîncetate frămîntări interne, urmate de apelurile la Poartă din partea pretendenţilor la tron şi a taberelor rivale, contribuiau în mod inerent ca autoritatea otomană să crească şi ca pretenţiile acesteia să devină mai imperative.

Însă şi Imperiul otoman era confruntat de frămîntări interne. Perioada de redresare din timpul vestiţilor viziri din familia Köprülü trecuse. Cea care avea să-i urmeze era ameninţată de mari slăbiciuni. Atît Imperiul habsburgic cît şi cel ţarist, ambele interesate să-şi asigure sfere de hegemonie politică şi militară în Balcani, sesizînd această situaţie, se vor întrece în a o aduce în folosul lor. Pentru turci, de acum înainte, mari înfrîngeri şi pierderi se vor succeda în serie: eşecul de la asedierea Vienei (1683), pierderea Budei, lupta de la Mohács (1687), căderea Belgradului (1688), pacea de la Carlowitz (1699) prin care Transilvania trecea sub autoritatea habsburgică. În acelaşi timp aveau loc şi acţiuni ale Imperiului ţarist, culminînd cu războiul ruso-turc pentru stăpînirea Ucrainei şi cu campania din 1687 de la graniţele nord-pontice.

Era firesc şi necesar ca în situaţia creată ţările româneşti să se orienteze în consecinţă. Pe de o parte, înţelegeau să se folosească şi ele, în aspiraţia lor la independenţă naţională, de înfrîngerea şi slăbiciunea puterii otomane : aceasta, cu atît mai mult cu cît toate cele trei imperii interesate — otoman, habsburgic, ţarist — socoteau că este preferabil ca asupra ţărilor române să se întreprindă o acţiune politică şi diplomatică, nu una militară. Pe de altă parte, ţările române îşi dădeau seama că pot servi ca preţ de tranzacţie ori de împăcare între cele trei puteri.

De aceea, orientarea lor spre rezistenţă continua să reprezinte un factor-cheie, o condiţie a existenţei lor. Aceasta, nu numai în viaţa intimă a ţării, ci şi în raporturile cu străinătatea. De aici, nevoia de perfecţionare a serviciilor de informaţii, fapt care dealtminteri s-a şi

Scanned with OKEN Scanner

petrecut în Țara Românească sub domniile lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu, în Moldova sub aceea a lui Dimitrie Cantemir. Avem de-a face cu acțiuni de natură să reprezinte un adevărat război subteran : informații transmise puterilor interesate despre manevrele trupelor turcești ; alianțe secrete cu țările vecine împotriva Imperiului otoman ; ajutoare date luptei de independență a sîrbilor și bulgarilor ; sprijinirea ortodoxismului împotriva unor tendințe contrarii, fie cele venite din sud, de islamizare, fie cele din vest, de catolicizare.

Merită, în această privință, să subliniem tactica întrebuințată cu siguranță și cu viziune justă de Șerban Cantacuzino, domnitorul Țării Românești. S-a alăturat politicii antiotomane a habsburgilor. Potrivit unor prevederi din capitulația față de Poartă, domnitorii țărilor române erau datori să contribuie cu un contingent de trupe și să însoțească armatele de operație ale suzeranului. În temeiul acestor obligații, îi vom întîlni participînd la asediul Vienei pe Șerban Cantacuzino, pe Gheorghe Duca — domnitorul Moldovei și pe Mihail Apáffy, voievodul Ardealului. Pe ascuns, însă, Șerban Cantacuzino s-a aflat în serviciul imperialilor. A transmis cetății asediate știri despre mișcarea trupelor turcești. Se știe, de asemenea, că domnitorul român întreținea relații secrete cu rezidentul imperial Kunitz și cu diferiți spioni care lucrau în serviciul lui [14].

Există indicii că și Gheorghe Duca, domnitorul moldovean, a înlesnit transmiteri de informații în tabăra asediaților. Documentele vremii vorbesc despre un oarecare Ivan, care după ce în prealabil transmisese informații și hîrtii rezidentului Kunitz, a fost ajutat de către domnitorul român să plece din tabăra otomană [15].

Tot în legătură cu politica de rezistență a lui Șerban Cantacuzino, trebuie să numărăm și tratativele secrete ale

---

[14] Cronica Bălăcenească, referindu-se la asedierea Vienei, spunea : „...Afară de aceasta Șerban Vodă pe ascuns se întîlnea cu Nemții prin cărți și odată a avut pe un Jesuvit-pater multă vreme ascuns în cortul său. Și cînd Nemții volau să dea cetatea, trimise pe Jesuvit de le spuse bărbățește să se apere încă patru ceasuri că turcii gătesc pravul și vor înceta de bătălie pînă li se va duce prav ; și au și ridicat Șerban o cruce de lemn întru pomenirea sa și a tuturor Românilor, care mult se muncesc și se rog lui Dumnezeu ca să nu ia Turcii cetatea de la creștini..." (Ion Nistor, *Un român iscoadă la 1683 în tabăra regală Sobieski la Viena*, București, 1931).

[15] Ion Nistor, *op. cit.*

domnitorului român cu state și mișcări interesate și ele în subminarea forței otomane pe cît mai multe căi cu putință. Trebuie să recunoaștem că aceste tratative nu au fost nici simple, nici ușoare. Și prin durata lor, ca și prin tacticile care trebuiau să le pună în mișcare, ele cereau suplețe, prudență, știință și artă a disimulării, meșteșug diplomatic, abilitate politică [16].

În ansamblu, deci, un adevărat război subteran. Ne putem explica, prin aceste constatări și considerații, legăturile strînse dintre domnitorul român și împăratul Leopold, legături mijlocite de contele Csáky, trimisul imperial în Balcani cu o sarcină precisă : să pregătească și să dezlănțuie răscoale ale populațiilor creștine împotriva Porții și a măsurilor impuse de aceasta. În aceeași ordine de idei, trebuie să notăm și alianța defensivă încheiată de Șerban Cantacuzino cu Mihail Apáffy, principe de Transilvania. De fapt, această alianță (1685) avea în obiectivul ei o dublă politică de apărare : împotriva turcilor și împotriva imperialilor.

Pînă aici ne-am referit la politica de rezistență din Țara Românească și Moldova. Nu trebuie să pierdem din vedere că fenomenul s-a petrecut și în Transilvania. În condiții și în forme diferite, într-adevăr, dar cu semnificații asemănătoare. Și se impun cîteva referiri spre a ilustra situația.

Prin diferite coduri de legi — *Tripartitum Werböczi* (1514), *Approbatae Constitutiones* (1653), *Compillatae Constitutiones* (1669), *Diploma Leopoldina* (1691), — populația românească din Transilvania era socotită drept „națiune tolerată". În schimb, recunoșteau situații de privilegiu pentru trei națiuni politice (maghiari, sași, secui) și pentru patru religii recepte (catolică, luterană, calvină, unitară). Românilor — în genere — nu le erau acordate drepturi politice.

Era firesc ca această stare de lucruri să trezească instinctul de apărare al românilor. De aici, nevoia de acțiuni rezistente, multe din acestea cu caracter subteran.

---

[16] „...Șerban Vodă urmărise realizarea unui mare plan politic, în cadrul căruia Țara Românească era chemată să joace un rol politic european : Ea trebuia să accelereze procesul descompunerii puterii europene a Imperiului otoman, mai întîi prin ridicarea popoarelor creștine asuprite de turci și apoi prin ieșirea ei de sub apăsarea otomană..." (St. Ionescu, I. Panait, *Constantin Vodă Brîncoveanu*, București, 1969).

Scanned with OKEN Scanner

Pe plan social, rezistența românilor, în majoritate iobagi, s-a materializat în lupta de clasă, atît prin forme difuze — fugă, haiducie, călcări de legi, conflicte surde cu feudalii ș.a. — cît și prin acțiuni de rezistență parțială dar ieșind puternic la suprafață, în speță răscoale țărănești [17].

Mulți români alegeau fuga, adică plecarea din locurile băștinașe către locuri în care să poată găsi mai bune condiții de trai și măcar un strop de libertate. Fenomenul este vechi. Este atestat în documente încă din secolul al XIII-lea [18].

În Transilvania, haiducia reprezenta un fenomen mai vechi și mai întins decît cel din Țara Românească și Moldova, în aceeași epocă. Se caracteriza prin acțiuni temerare. Timp de aproape cinci secole în șir s-a dovedit drept un fapt permanent. Cetele de haiduci se constituiau mai cu seamă din țărani. Pot fi numărate, pe plan social, printre principalele forme de rezistență. Primele informații datează din secolul al XIII-lea. Documentele epocii vorbesc despre niște așa-numiți tîlhari, care își făcuseră apariția în Ungaria și Transilvania și pe care oamenii stăpînirii i-ar fi lichidat. Propriu-zis, nu erau tîlhari, erau haiduci, adică țărani care din cauza exploatării lor ca oameni și ca brațe de muncă își părăseau gospodăriile și se refugiau în munți, unde se organizau în cete și de unde treceau la acțiune [19].

Începînd din secolul al XIV-lea, haiducia avea să ia o amploare deosebită. Din relatări în documente ale vremii, privind mai cu seamă măsurile luate pentru lichidarea acestor acțiuni, deducem că feudalii vedeau în haiducie o gravă amenințare pentru liniștea, prerogativele și privilegiile lor. Procesul a mers crescînd. În secolul al XVII-lea vom avea de înregistrat elemente noi. Haiducia se manifestă acum pe o rază întinsă, cuprinzînd toată zona Transilvaniei de la Satu Mare și Maramureș pînă la Țara Bîrsei și Sibiului, și din părțile Bistriței pînă în ținutul Banatului. Asistăm, de asemenea, și la o intensificare a

---

[17] Vezi Ștefan Pascu, *Răscoalele țărănești din Transilvania feudală*, Studio Universitatis Babeș-Bolyai, seria Historia, Fasciculus 1, Cluj, 1963.

[18] Vezi Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX*, București, 1971.

[19] Vezi *Istoria României*, vol. II, Editura Academiei R.S.R., București, 1962.

Scanned with OKEN Scanner

inițiativelor și acțiunilor haiducești, unele din acestea mergînd pînă la ocuparea de mănăstiri și castele feudale.

Prezența cetelor haiducești s-a făcut simțită și în pașalîcurile turcești de la Oradea și Timișoara. Aici, în secolul al XVII-lea, lupta socială și lupta națională se confundă. Nu e de mirare, deci, că în apropierea granițelor aceste cete haiducești își dădeau mîna cu soldații din cetățile de margine pentru a face împreună incursiuni pe teritoriul de sub stăpînirea turcească [20].

Secolele XV—XVIII, în istoria Transilvaniei, sînt marcate și prin mari răscoale țărănești : Bobîlna (1437), mișcarea condusă de Gheorghe Doja (1514), răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan (1784). Toate aceste forme superioare ale luptei de clasă în evul mediu au subminat o serie de relații feudale existente, îngrădind puteri ale nobilimii, împărțind moșii nobiliare și bisericești, desființînd servituți sau în orice caz punîndu-le în cauză. Nu trebuie să pierdem din vedere că aceste răscoale nu s-au produs spontan ; pînă a se ajunge la manifestarea lor fățișe, cu revărsări de forță și curajuri ale morții privite în față, a fost nevoie de pregătiri în tăcere, de mobilizări în profunzime ale psihologiilor individuale, de constituirea intimă a unui simț comun al unor conștiințe solidare, toate acestea presupunînd încordări, continuități și acțiuni subterane.

În rîndul faptelor care au asigurat în Transilvania o istorie de viziune și luptă rezistentă, avem de înregistrat și alte aspecte, printre care putem aminti : întreținerea de legături între românii de pe cele două versante ale Carpaților ; politica unor domnitori români tinzînd spre unirea celor trei principate (Mihai Viteazul, Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanu, Vasile Lupu, Grigore Ghica, Gheorghe Duca, Șerban Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu) ; ajutorul dat de românii transilvăneni unor domnitori sau pretendenți la domnie adăpostiți în Transilvania (Basarab Laiotă, Petru Rareș și alții) ; urmele lăsate în conștiința românilor din Transilvania de scurta domnie a lui Mihai Viteazul ; activitatea secretă a unor domnitori munteni și moldoveni pentru sprijinirea românilor ortodocși. Cu privire la această acțiune din urmă, trebuie relevat că în condițiile Transilvaniei medievale, apărarea ortodoxiei nu însemna numai un fapt religios, ci unul mai complex, cu vaste implicații morale,

[20] Vezi *Istoria României*, vol. III, aceeași editură.

Scanned with OKEN Scanner

psihologice şi politice. Se ştie în ce măsură trecerea la catolicism sau calvinism era folosită ca un mijloc de rupere şi dezrădăcinare de comunitatea naţională. Într-o asemenea situaţie, rămînerea în ortodoxism reprezenta un act de apărare, de rezistenţă, de continuitate românească [21].

În sfîrşit, trebuie să precizăm că pe planul luptei naţionale războiul subteran al românilor transilvăneni s-a concretizat şi prin constituirea conceptului de naţiune română, concept cuprinzînd elaborări îndelungi, experienţă istorică şi morală, imanenţe spirituale ca etnie.

Revenim la situaţii din Muntenia şi Moldova. Sîntem acum în secolul al XVIII-lea. Regimul turco-fanariot a impus în aceste ţări, în afară de intensificarea exploatării economice, şi o îngustare sensibilă a autonomiei politice. Prin intermediul domnilor fanarioţi, Poarta izbutise să transforme starea de relativă independenţă a ţărilor noastre într-o relativă dependenţă.

Situaţia internă se complica şi printr-o exacerbare a evenimentelor externe. Poporul român depindea din ce în ce mai mult de confruntările dintre cele trei imperii vecine : otoman, habsburgic şi ţarist. Nu doar prin camuflări abile, ci chiar în mod declarat, fiecare din aceste puteri încerca să atragă pe români în sfera proprie de influenţă şi interese. Pe măsură ce problema orientală îşi stabilea centrul ei de greutate în regiunea Balcanilor şi a bazinului dunărean, problema românească se internaţionaliza. Oricum, am ştiut să folosim în interesul nostru contradicţiile în care puterile respective se măcinau reciproc. Dovadă, unele garanţii de statut internaţional dobîndite de ţările noastre într-o succesiune balcanică de congrese şi conferinţe internaţionale ; Kuciuk—Kainargi (1774), Sistov (1791), Iaşi (1792), Bucureşti (1812), Adrianopol (1829). Aceste garanţii reprezentau un pas spre obţinerea independenţei naţionale ; în orice caz, o promisiune şi o posibilitate în acest sens.

Din nefericire, pe plan intern lucrurile se agravau. Starea de nesiguranţă din ţară, provocată şi întreţinută de domniile fanariote, afecta puternic mai multe sectoare, şi anume : ale economiei, ale culturii, ale vieţii sociale, ale

[21] Vezi Ştefan Meteş, *Relaţiile bisericeşti româneşti ortodoxe din Ardeal cu Principatele Române în veacul al XVII-lea*, Sibiu, 1928 ; Lucian Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania, în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1966.

Scanned with OKEN Scanner

mersului spre civilizaţie în general. Sub raport economic, erau menţinute structuri învechite cu caracter feudal. Se găseau pretexte ori se practicau ingerinţe prin care obligaţiile băneşti către Poartă să crească. Teritoriul Principatelor devenea loc pentru confruntări între armate ale unor puteri străine. Stagnarea demografică devenea vizibilă, chiar ameninţătoare. Jaful unor domnitori fanarioţi în favoarea turcilor, al acestora direct, nu mai puţin şi al armatelor lor de acoliţi, luau proporţii revoltătoare. Se introduceau mereu noi biruri pe seama populaţiei muncitoare. Apăsarea fiscală se făcea simţită şi printr-o la fel de mare corupţie administrativă. Instabilitatea domniilor contribuia cu atît mai mult la neliniştea şi nesiguranţa din ţară. De fapt, domnitorii fanarioţi apăreau ca funcţionari ai Porţii ; activitatea lor diplomatică trebuia purtată numai sub semnul acestei condiţii. Armata ţării era desfiinţată ; astfel, protecţia zonelor de graniţă, mai ales a acestora, rămînea descoperită.

Împrejurările arătate mai sus — la care de fapt ar fi de adăugat încă multe altele — au impus continuarea luptei de rezistenţă, cu formele ei vechi, ca şi cu altele noi născute din condiţiile secolului. Tabloul ei este complex : haiducie ; revolte locale ţărăneşti ; mişcări militare în zonele de frontieră (cele de la Dunăre şi cele învecinate cu tătarii) ; voluntariat în armatele ruseşti ; camuflări pentru obţinerea şi transmiterea de informaţii ; comploturi împotriva domnilor fanarioţi ; întreţineri de relaţii cu agenţi ai puterilor străine interesate în slăbirea Imperiului otoman ; referiri la ideea de suveranitate şi la ideea de independenţă naţională în scrierile unor cărturari români (Naum Rîmniceanu, Alexandru Beldiman, Dinicu Golescu, Enăchiţă Văcărescu) [22] ; începuturi de mişcări orăşeneşti, cu agitaţie în locuri de întîlnire cu reprezentaţii de teatru satiric ori protestatar ; organizări ale meşteşugarilor şi negustorilor în bresle, cu obiective profesionale bineînţeles, dar şi cu substraturi politice ; incendieri ale unor aşezări mănăstireşti sau boiereşti ; boicotări sau

[22] Putem cita în această privinţă : pamfletele lui Dinicu Golescu şi ale lui Zilot Românul ; manifestul în versuri („Trîmbiţa Românească", 1769), atribuit de unii cercetători lui Enăchiţă Văcărescu, de alţii lui Naum Rîmniceanu ; poziţii adoptate în divanurile ţării, ani de-a rîndul (1774, 1782, 1783, 1803, 1818) faţă de pretenţiile turceşti.

Scanned with OKEN Scanner

atitudini pasive față de unele măsuri ale administrației fanariote ș.a.m.d.

Multe din aceste forme de rezistență aveau să se prelungească și în primele decenii al secolului al XIX-lea. De acum înainte, orașele vor căpăta în ansamblul mișcărilor o pondere în plus. În 1802, cînd domnitorul Mihail Suțu și acoliții lui fugiseră din București de frica atacurilor întreprinse de Pazvant-Oglu, pașa din Vidin, orașul s-a aflat o vreme sub autoritatea „sărăcimii". Frămîntările din 1819 au pus în stare de revoltă numeroase mahalale bucureștene. Manifestările din oraș, cu „jalba în proțap", începeau să nu mai fie o noutate, în capitală ca și în alte orașe din țară. Mișcarea din 1821 a lui Tudor Vladimirescu a contribuit și ea ca spiritul de nemulțumire al orășenilor să crească și chiar să tindă spre punctul lui culminant. De fapt, această mișcare a avut răsunet și în lumea satelor. Ne referim, mai ales, la un fenomen de osmoză între haiducii din ținuturile de peste Olt și pandurii lui Tudor. Nu este întîmplător că mulți haiduci s-au înrolat în rîndurile pandurilor, și nici că după încetarea mișcării — așa cum se menționează în documente ale vremii — unii panduri au luat drumul haiduciei.

În sfîrșit, e necesar să stabilim cîteva raporturi și la gîndirea politică din cadrul dezvoltării noastre culturale din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și primele decenii din secolul următor. Această gîndire a îndeplinit, simultan, două funcțiuni : una ca element de rezistență, cealaltă ca factor de progres cu iradieri din diferite domenii de cultură, în special cele literare. Mai precis : această gîndire a însemnat și un instrument de popularizare a valorilor „pămîntene", și un canal de pătrundere la noi a concepțiilor europene.

Pătrunderea ideilor iluministe și a ideilor decurgînd din *Declarația drepturilor omului* (1789) a creat o mentalitate revoluționară, care avea să constituie o pîrghie politică și o pîrghie spirituală în procesul renașterii noastre naționale. Dar întrucît nu eram liberi în mișcările noastre, întrucît problema țărilor românești se afla într-o complicată rețea de interese contrarii ale mai multor puteri europene, revoluționarismul de aici era obligat ca în acțiunea sa de îndoctrinare, de propagare să recurgă adesea la tactici și procedee secrete.

Prima jumătate a secolului al XIX-lea, cu prelungiri și în cealaltă jumătate, va cunoaște, în consecință nume-

Scanned with OKEN Scanner

roase asemenea tactici și procedee ; asociații și cercuri secrete, conspirații, legături cu emigrația revoluționară, activități desfășurate de emigrația românească în străinătate, memorii către cancelarii, parlamente și guverne europene, publicații clandestine, articole de ziare și reviste scrise cu cheie pentru a dejuca astfel vigilența cenzurii ș.a.

Cîteva spicuiri în materie vor ajuta să confirme și să ilustreze afirmațiile de mai sus :

„Societatea filarmonică", întemeiată la București, în 1833, de către Ion Cîmpineanu și Heliade Rădulescu, își propunea drept scop și program „cultura limbii românești și înaintarea literaturii, întinderea muzicii vocale și instrumentale în Principat și spre aceasta formarea unui teatru național". Avea însă și o latură secretă, pe linia aspirației politice din epocă spre reforme și instituții burghezo-liberale. În programul politic al Societății, cu caracter ilegal, figurau : unirea între Țara Românească, Moldova și Transilvania, egalitate în fața legii, emanciparea țiganilor, înlăturarea protectoratului rusesc și a suzeranității turcești, inamovibilitatea magistraturii, contribuție fiscală generală, vot universal, garantarea acestor cuceriri de către puterile europene.

Să nu pierdem din vedere că în spiritul acestor revendicări în noiembrie același an, partida lui Cîmpineanu a redactat un manifest în care, după ce declara ca ilegale atît Regulamentul Organic, cît și numirea lui Ghica, pleda pentru unirea principatelor, pentru adoptarea unei constituții și pentru alegerea unui domn ereditar. La scurt timp după eșuarea planurilor lui Cîmpineanu, a intrat în funcțiune o asociație secretă inițiată și condusă de Mitică Filipescu. Între membrii ei, majoritatea acestora provenind din păturile mijlocii ale societății muntene, îi aflăm, printre alții, pe N. Bălcescu (pe atunci cadet în armată), Eftimie Murgu și pe J. A. Vaillant. Această societate își propunea să realizeze, ca reprezentînd „întru totul dorințele și credințele poporului" : independența țării, eliberarea clăcașilor și împroprietărirea lor pe cale embaticară, egalitatea tuturor cetățenilor în fața legilor, desființarea rangurilor și privilegiilor, libertatea personală. E interesant că la această

Scanned with OKEN Scanner

mișcare aderaseră în masă tabacii, pe atunci cea mai puternică breaslă de meșteșugari din București [23].

În toamna anului 1843, N. Bălcescu, Ion Ghica, Cristian Tell, probabil și C. A. Rosetti, au pus bazele organizației secrete „Frăția", deviza ei fiind : *dreptate, frăție.* Sînt ideile și cuvintele sub semnul cărora s-a desfășurat întreaga revoluție pașoptistă. Statutele „Frăției" au continuat în bună parte și s-au inspirat din acelea ale unor societăți secrete anterioare. În speță : a lui Ion Cîmpineanu, despre care am amintit mai sus, a lui Mitică Filipescu, a lui Vaillant (în Moldova sub denumirea de „Fiii coloniei lui Traian"). Trebuie să precizăm că rolul jucat de „Frăția" este deosebit de important. Existența și manifestarea ei pot fi socotite printre faptele cele mai marcante din procesul istoric al renașterii noastre naționale.

Societatea avea caracter democrat. Includea în organizarea și funcționarea ei reprezentanți atît din păturile orășenești cît și din cele țărănești. Putem spune că în cadrul ei s-au înrolat, în mod activ, toți fruntașii noștri progresiști din epocă. Activitatea societății s-a manifestat multiplu : publicistică, agitație, propagandă, instruiri în taină ș.a. A întreținut legături, sprijinindu-le activitatea, cu „Asociația literară a României" (cu centrul la București, dar cu ramificații în Moldova și Transilvania), cu „Asociația patriotică" (în Moldova, avînd conducători pe Vasile Mălinescu și Teodor Rășcanu, cu unioniștii moldoveni și munteni [24].

După înfrîngerea revoluției din Moldova, un grup de patrioți români — avînd printre ei pe Costache Negri, V. Alecsandri, Petrache Cazimir — au alcătuit un comitet revoluționar, sub denumirea de „Societatea românească", scopul lui fiind să întrețină corespondență secretă atît cu revoluționarii rămași la Iași, cît și cu revoluționarii din Muntenia. O parte din punctele de vedere ale acestei mișcări au trecut în programul „Dorințele partidei naționale în Moldova", document despre care se știe că a avut o largă audiență în țările române de pe ambele versante ale Carpaților și că a însemnat un mijloc activ de propagandă revoluționară.

---

[23] Vezi Gh. Zane, *Mișcarea revoluționară de la 1840 din Țara Românească, Studii și materiale de istorie modernă*, III, 1963.

[24] Vezi N. Adăniloaie, *Revoluția de la 1848 și problema unității naționale*, în volumul *Revoluția de la 1848 în țările române*, Editura Academiei R.S.R., București, 1974.

Scanned with OKEN Scanner

Și în Transilvania, mișcarea prin societăți secrete a înscris un capitol demn de interes.

Între anii 1830-1834 a funcționat la Lugoj o societate română secretă, „Constituția", cu scopul să „ridice la luptă poporul român pentru libertăți naționale și sociale". În 1834, autoritățile habsburgice au descoperit o societate revoluționară conspirativă, al cărei conducător era Adolf David, un emigrant polonez, transferat din Galiția. Obiectivul ei politic suna simplu și pertinent : „întemeierea unei republici române prin unirea celor trei țări românești".

De fapt, emigrația poloneză stabilită în țările române după insurecția din Galiția a avut și alte aspecte. Prin filiera ei, s-au stabilit contacte cu revoluționari din Apus grupați în organizația „Tînăra Europă". Tot prin filiera poloneză, începînd din 1834, conspiratorii din Transilvania s-au organizat după principii inspirate din carbonarismul italian [25].

Capitolul înscris de activitatea desfășurată de emigrația românească în străinătate este important. Părți întregi din acest capitol au inclus în el caractere de luptă secretă. E în joc o activitate de pe o suprafață largă, pe harta căreia putem însemna : Paris, Londra, Viena, Triest, Constantinopol, Brusa ș.a. Are meritul de a fi atras atenția opiniei europene asupra chestiunii românești. Mișcarea a contribuit ca revoluția românească să nu apară ca un fapt izolat, de interes local, ci ca o parte integrantă dintr-un proces istoric de proporții europene. La Londra s-au stabilit legături cu Mazzini, Louis Blanc, Ledru-Rollin, probabil și cu Marx. La Paris sînt notorii raporturile cu Mickievicz, cu Adam Czartoryski, cu Herzen, scriitorul revoluționar rus. S-au tipărit studii și articole în diferite periodice : s-au redactat și difuzat manifeste și broșuri de propagandă ; s-au întocmit memorii de informare, de revendicări și de proteste, unele din acestea adresate conducătorilor de guverne din Apus, altele pentru documentarea opiniei mondiale în general.

Un exemplu caracteristic, de natură să ilustreze spiritul în care s-a manifestat emigrația românească de concepție revoluționară, îl constituie „Societatea studenților de la Paris", înființată în decembrie 1845. Scopul declarat al acestei societăți era să realizeze fonduri ne-

[25] Vezi Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională, 1834—1849*, Editura Academiei R.S.R., București, 1967.

Scanned with OKEN Scanner

cesare pentru întreținerea în străinătate a tinerilor studenți. Țelul ei nemărturisit, însă, era pregătirea revoluției ce urma să izbucnească în țările române, prin participarea comună a muntenilor, moldovenilor și transilvănenilor. În cadrul ei, îi întîlnim ca participanți activi pe mulți : Scarlat Vîrnav, Ion Ionescu de la Brad. Mihail Kogălniceanu, A. C. Golescu, C. A. Rosetti, D. Brătianu, D. Cretulescu, N. Bălcescu, acesta din urmă de fapt și principalul conducător al societății. Dintre personalitățile străine, cu care această mișcare a avut contacte, notăm pe cele mai importante : A. A. Ledru-Rolin, J. Michelet, Edgar Quinet, A. de Lamartine, G. Sand, F. R. de Lamenais, P. Leroux, Daniel Stern, Paul Bataillard [26].

Mărginim aici, deocamdată, această incursiune istorică, deși nu înseamnă că rezistența românească ar fi luat sfîrșit. De acum înainte, însă, ea va căpăta alte forme, în funcție de evoluția petrecută în viața internă a țării și în relațiile noastre politice cu lumea din afară. Aceste fapte se vor defini treptat-treptat, contextual, în capitolele ce urmează.

Aparent, mișcarea pașoptistă a fost înăbușită. Dar în perspectiva istorică, ea a biruit. Spiritualmente, de asemenea, ideile ei au rămas în cugetele comunității naționale, și nu ca simple deziderate ori aspirații ideale, îndepărtate, ci ca forțe active și ca linii directoare în marele proces istoric de constituire a statului nostru modern. Unirea principatelor ; dezrobirea țiganilor ; alegerea ca domnitor a lui Ioan Alexandru Cuza ; reforma agrară ; independența națională — toate acestea sînt continuarea și concretizarea unor premise de gîndire statală și de afirmare românească pe linia revoluționară de la 1848.

Putem admite că în reflectările publicistice (literatură, studii, memorii, presă, corespondență) atît în perioada pașoptistă cît și în cea care i-a urmat pînă către ultimul pătrar al secolului, caracterele și implicațiile sociale ale mișcării apar oarecum în umbra celor naționale. Faptul, însă, își are explicația și justificarea lui sub raport istoric.

---

[26] Vezi Matei Ionescu, *Revoluția europeană și revoluția română, De la „Tînăra Europă" pînă la anul revoluționar 1848*, în *Revoluția de la 1848 în țările române*, Editura Academiei R.S.R., București, 1974.

Scanned with OKEN Scanner

În condițiile vremii, primordial pentru constituirea și consolidarea societății românești moderne era să ne dăm organizare statală și instituții de resort, să înfăptuim unirea, să ne dobîndim independența de stat și să reintrăm cu drepturi depline în sistemul politic al popoarelor europene.

Apărarea împotriva puterii otomane, aceea care timp de secole a reprezentat principalul obiectiv al rezistenței noastre naționale, se apropia acum de sfîrșit. Se iveau însă alte obiective, de naturi diferite, impunînd ca procesul rezistenței să rămînă mai departe în picioare. Pe plan extern : lupta pentru recunoașterea unirii și independenței ; pe plan intern : probleme sociale, unele legate de soarta țărănimii încă asuprite, altele legate de apariția și dezvoltarea clasei muncitoare.

Precizările din acest capitol nu pot avea pretenția de-a fi înfățișat tot tabloul situațiilor implicate, de-a fi explorat problema de care ne ocupăm în toată întinderea, adîncimea și complexitatea ei. De fapt, nici nu am avut în vedere o asemenea explorare. Ceea ce ne-a preocupat, în genere, a fost să înfățișăm un cadru de condiții, să definim cu duratele și tensiunile ei o atmosferă, să semnalăm o procesualitate. În lumina faptelor arătate, putem înțelege în ce măsură, în viața poporului nostru, rezistența și luptele subterane trebuind să fie purtate în numele acestei rezistențe au reprezentat, nu simple fapte episodice, nu doar adaptări ori replici la o împrejurare sau alta, ci au constituit pentru comunitatea noastră națională condiții de existență și continuitate biologică și istorică.

Faptele menționate nu s-au consumat doar pe teren social, politic sau militar. Ele au intrat adînc în însăși natura și structura psihologiei noastre ca popor. Au ajuns să facă parte din viziunea noastră de viață, să intre în deprinderile noastre fundamentale, să devină pentru conștiința noastră comună forme de cunoaștere și de acțiune.

Nimic mai firesc, deci, decît ca în creația noastră literară, atît în cea populară cît și în cea cu pecete cultă, această imensă realitate românească, *rezistența*, să apară în mod constant, să se reflecteze multiplu, să devină parte integrantă din fresca destinului nostru românesc.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Academia Republicii Populare Române, *Istoria literaturii române*, vol. I, Folclorul. Literatura română în perioada feudală (1400—1780), București 1964 ; Academia Republicii Socialiste România, *Istoria literaturii române*, vol. II, De la Școala ardeleană la Junimea, București 1968 ; Academia Republicii Socialiste România, Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, *Istoria literaturii române*, vol. III, Epoca marilor clasici, București, 1973 ; Academia Republicii Populare Române, *Istoria României*, vol. I (1960) ; vol. II (1963) ; vol. III (1964) ; vol. IV (1964) ; N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I. De la origini pînă la epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu, București, 1940 ; N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. II, De la Matei Basarab și Vasile Lupu pînă la Șerban Cantacuzino și D. Cantemir, București, 1942 ; N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. III, Cronicarii moldoveni. Epoca lui Șerban Cantacuzino și a lui Const. Brîncoveanu, București, 1945 ; G. Călinescu, *Istoria literaturii române. De la origini pînă în prezent*, București, 1941 ; Miron Constantinescu, Ștefan Pascu ș.a., *Istoria României*. Compendiu, București, 1969 ; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, București, 1975 ; N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. I, Literatura populară. Literatura slavonă. Vechea literatură religioasă (—1688), București, 1925 ; N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. II. De la 1688 la 1780, București, 1926 ; N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. III. Școala ardeleană, București, 1933 ; N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, De la 1821 înainte, vol. I (1907), vol. II (1908), vol. III (1909), București ; N. Iorga, *Istoria literaturii românești contemporane*, vol. I, Crearea formei, București, 1934 ; N. Iorga, *Istoria literaturii românești contemporane*, vol. II, În căutarea fondului, București, 1934 ; E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, vol. I—II, București, 1973.

(Bibliografie care a servit ca bază de documentare pentru întreaga lucrare).

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul III

Reflectări în creaţia populară

În dezbaterea pe care ne-am propus-o în lucrarea de faţă, creaţia populară deţine un loc cuprinzător şi elocvent.

Pînă la apariţia cronicarilor şi istoricilor, şi pînă la constituirea istoriei ca disciplină de cunoaştere cu metode şi obiective proprii, o parte din sarcina acestora s-a aflat pe seama creaţiei populare. S-a spus că rapsodul popular este istoricul înainte de istorici. Observaţia nu este o simplă figură retorică ; include în ea o parte substanţială de adevăr. Acest cîntăreţ exprimă gîndirea şi sensibilitatea comună. Inspiraţia lui este luată din realitate. Sentimentele lui se confundă cu cele ale semenilor săi, ca părtaşi cot la cot cu aceştia la aceleaşi împrejurări şi evenimente ale vieţii. Cîntecul său, desigur, transfigurează ; aceasta, însă, nu ca simplu joc sau ca act sufletesc gratuit, ci ca formă de prezenţă, de preţuire, de sesizare în faţa unor vrednicii şi cuceriri umane. Cîntecul fixează conţinuturi ale acestor vrednicii şi cuceriri, trecîndu-le astfel în memoria umanităţii. Nu au rigoarea documentului propriu-zis, ca descripţie materială, ca exactitate a proporţiilor, ca intenţie a relatării. Adevărul, însă, nu le lipseşte ca esenţă, ca înţeles general, ca semnificaţie general-umană a faptelor în cauză. Cîntăreţul popular selectează, nu procedează la întîmplare ; transfigurează, nu inventă ; exprimă preţuire şi admiraţie pentru eroi, de asemenea recunoştinţă faţă de faptele lor eroice, dar totul cu o notă de linişte şi profunzime, nu cu exaltare. Cu alte cuvinte, acest cîntăreţ este liber în conştiinţa lui. Singura lui constrîngere — nemărtu-

Scanned with OKEN Scanner

risită și nemărturisibilă dar acceptată — este de ordin intim : aceea de a se simți în deplin acord spiritual cu comunitatea umană căreia îi aparține și pe care o reprezintă.

Așadar, lucrurile rezultă limpede. În creația populară găsesc rezonanță legitimă, durabilă, doar fapte reprezentative ; acelea pe care cugetul comun le-a simțit ca atare, pe care le-a integrat adînc în gîndirea, în deprinderile și în faptele lui de viață. O producție populară nu ar fi ea însăși, nu și-ar găsi rațiunea de a exista, dacă la temelia ei nu ar sta realități trăite și adeziuni adînci ale conștiinței comune. Este așa de firesc, de aceea, ca literatura orală a poporului să fie înscrisă printre izvoarele istoriei. Bălcescu, Kogălniceanu, Alecu Russo, V. Alecsandri, Cezar Bolliac — ca să nu-i numim decît pe aceștia — au crezut cu putere în această idee și-au înscris-o la loc de frunte în elaborările lor de doctrină și în programul lor de acțiune.

Creația noastră populară confirmă în totul judecățile generale amintite mai sus. Nu am putea să indicăm cu precizie o dată de naștere a acestei creații. Procesul ei de agregare a mers mînă în mînă cu viața însăși a populației autohtone. Pecetea caracteristică, pe tot întinsul creației populare, este de sinceritate, de modestie fecundă, de adevăruri trăite. Precizăm : această creație nu a proclamat și nu proclamă victorii ; nu se pierde în vanități și orgolii locale ; nu s-a gîndit să izbucnească vreodată în imprecații, în rechizitorii, în declarații vindicative, în judecăți pornite din ură ori invidii. Nu întîlnim niciodată ostentație sau afectare în felul cum sînt relatate grijile și vitregiile pe care ca popor am fost constrînși să le înfruntăm. Dimpotrivă ! Tonul întrebuințat este de regulă măsurat și discret. Gravitatea și tensiunea faptelor rezultă direct, neprefăcut, atît din conținutul lor real, atît din autenticitatea lor fizică și morală, cît și din simplitatea demnă cu care ne sînt înfățișate.

Să ne închipuim, prin absurd, că ar dispărea din arhive sau din tezaurul arheologic al țării toate documentele privind istoria noastră națională, nu însă și creația literară populară. Ei bine, această creație ar fi în măsură să acopere golul produs, bineînțeles nu pentru reconstituiri depline, dar în orice caz pentru cîteva trăsături constitutive din viața și soarta noastră ca popor. De nimic, din ceea ce structural a alcătuit voința și vocația noastră de a exista, crea-

Scanned with OKEN Scanner

ţia populară nu a rămas străină : nici de legătura organică cu pămîntul natal, nici de dramele istorice la care ne-a supus aşezarea noastră la confluenţa unor mari procese şi conflicte europene, nici de prelungirea unor instituţii feudale cu grele apăsări morale şi sociale asupra populaţiei noastre muncitoare ; şi, deopotrivă, nici de voinţa noastră comună ca în mijlocul acestor furtuni să ne păstrăm totuşi fiinţa fizică şi naţională.

Consideraţiile de mai sus au caracter general. Era necesar să le amintim, ca etapă pregătitoare în analizele ce vor urma.

Să trecem acum la aspectul propriu-zis care constituie obiectul lucrării de faţă. Ideea de rezistenţă, totodată şi aceea de luptă subterană pe care această rezistenţă o presupune şi include tot timpul, reprezintă în întreaga noastră creaţie populară o trăsătură permanentă, cu valoare consubstanţială. Pe alocuri, însăşi trăsătura dominantă. O întîlnim atît sub formă de referiri directe, cît şi într-o stăruitoare cuprindere contextuală, pe toată întinderea acestei creaţii, pe toată reţeaua ei de specii caracteristice.

În dezvoltările ce urmează, ne propunem să urmărim fenomenul în mod analitic, oprindu-ne rînd pe rînd, bineînţeles cu priviri de ordin general, asupra fiecărui compartiment în parte.

Cîteva priviri, mai întîi, asupra proverbelor şi zicătorilor noastre. Fie că acestea s-au instituit pe cale de imitaţie, influenţe sau analogii de viaţă, fie că au reieşit din trăiri şi experienţe autohtone, ele reprezintă deopotrivă expresii ale înţelepciunii comune, acte de cunoaştere şi de comportare transpuse în limbaj sugestiv ori poetic, atitudini faţă de lume, opţiuni privind conduita noastră ca oameni faţă de noi înşine şi faţă de comunitatea umană în genere. Elocvenţa lor are rezonanţe multiple. O parte din aceste rezonanţe descind din adevărul real al ideilor scoase în lumină ; o altă parte rezultă din *tonus*-ul lor viu şi natural, din fondul lor uman, din acea bună-credinţă pe care o propagă cu simplitate, fără urmă de afectare.

Ideea de rezistenţă apare adesea, ca un fundal de viaţă cu profunde semnificaţii psihologice şi morale. Mai importantă decît rezistenţa fizică este cea sufletească. Aparent, s-ar spune că se pledează pentru resemnare, pentru împăcare oarecum fatalistă cu soarta, pentru acceptări în care o înţelepciune tolerantă să treacă înaintea tensiunii şi a luptelor. În realitate, însă, avem de-a face cu atitudini şi

Scanned with OKEN Scanner

situații de energetism moral. Dar, bineînțeles, pentru a descoperi această trăsătură, e nevoie să citim printre rînduri. Nu e vorba de camuflări izvorîte din vreo teamă sau vreo prudență oarecare ; faptul trebuie pus pe seama unor criterii artistice și sufletești. *Artistice :* pentru a îmbrăca ideea în metafore cu valoare sugestivă ; *sufletești :* pentru că în psihologia poporului nostru discreția, tăcerea și conținerile în profunzime pot fi mai fecunde și mai convingătoare decît declarațiile sonore și orgolioase.

Să ilustrăm aceste afirmații prin cîteva exemple concrete : „Numai proștii se tem de moarte" : moartea este privită, nu ca o catastrofă, ca motiv de panică, ci ca un fapt necesar, inevitabil, care trebuie privit și înțeles cu înțelepciune și curaj. Este o filozofie de viață care denotă cunoaștere, experiență, simț al realității, confruntare cuminte cu datele existenței. „Soarele ne încălzește pe toți" : ironie, avertisment, lecție, chemare morală la ordine, la adresa celor nesătui, capabili din lăcomie să subscrie și să întrețină oricîte injustiții, uzurpări sau intoleranțe. „Cîine pe cîine nu mușcă" ; „lupii nu se mănîncă între dînșii" ; „răbdarea are și ea marginile ei" ; „abia scăparăm de coasă și ne puse la seceră" ; „unde sînt bucate și pîine sînt și șoricei" ; „și scînteia mică poate face pălălaia mare" ; „orzul îl ară boii și caii îl mănîncă" ; „cînd se bat bivolii suferă broaștele" ; „pe caii cei buni îi mănîncă hamul" ș.a. Toate acestea denotă suferință, revoltă trăită în tăcere, proteste împotriva impilării și a nedreptății, înțelepciune realistă, pregătire surdă anunțînd mișcări de apărare, putere de perseverare, capacitate de rezistență, încredere într-o dreptate finală a lucrurilor.

Capitolul-cheie — poate cel mai revelator în ce privește aptitudinea proverbelor și a zicătorilor de a reflecta concluzii din experiența istorică și morală a poporului nostru — este acela în care forța de acțiune se manifestă și sub formă de îngîndurare hotărîtă, capabilă să înfrunte cu încredere oricîte contradicții posibile. „Apa trece, pietrele rămîn" ; „ce e val ca valul trece" ; „binele iese la lumină ca untdelemnul deasupra apei" ; „vorba e de argint, tăcerea de aur" ; „mare e Dumnezeu" ; „după ploaie așteptăm senin" ș.a. : în fiecare din aceste proverbe găsim apeluri la tăcere și înțelepciune. Pulsează în ele o încredere curajoasă, răbdătoare, în logica lucrurilor, în imanența justiției, în puterea adevărului. Ne aflăm spiri-

tualmente într-o atmosferă de prețuire a valorilor sufletești, bazate pe interiorizare, pe virtutea așteptării, pe dîrzenie intimă.

Să trecem mai departe pe un alt sector al liricii populare : doina.

Trebuie să remarcăm, mai întîi, o frecventă invocare a cadrului. Faptul ține, în largă măsură, de geografia și înfățișarea fizică a țării. O bună parte din teritoriul național era acoperit de păduri. Acestea se integrau în privelișteа curentă a ținuturilor naționale ; constituiau repere de bază în așezarea satelor, în organizarea și distribuirea pămînturilor, în formele de muncă și îndeletnicirile locuitorilor ; reprezentau un mediu de viață capabil să influențeze și să orienteze în mod hotărît psihologia oamenilor băștinași, creîndu-le în consecință deprinderi sufletești și criterii de gîndire.

Nu mai puțin, însă, frecvența amintită este legată și de împrejurările date de sentimente politice și sociale ale populației românești. Întotdeauna, din perioada migrațiunilor de popoare și pînă către jumătatea secolului trecut, pădurea a reprezentat loc de refugiu, de adăpost, de odihnă, de asemenea și de conspirație, în situații critice cînd trebuia să ne apărăm și cînd rezistența noastră trebuia să recurgă la acțiuni ori tactici subterane.

Fenomenul haiduciei se îmbină cu existența pădurii prin aproape toate manifestările lui. V. A. Ureche citează documente din care rezultă cum la începutul secolului trecut haiducii „goniți de putere“ se refugiau în codru pentru „ascundere și scăpare“, nu mai puțin și pentru a „sta cu împotrivire și război“ [1]. Trebuie să remarcăm că în codru, haiducii nu găseau numai un adăpost fizic sau un loc propice pentru strategia lor, ci și un cadru ospitalier în care umanitatea lor putea să se regăsească pe sine. Un cadru generator de poezie, de încredere în ordinea lucrurilor, de comunicări sufletești, de împrietenire cu natura, de adîncire într-un sentiment cosmic al existenței. În aceste condiții, actul de rezistență putea să integreze în unitatea lui constitutivă și importante dimensiuni sufletești, sporindu-i astfel demnitatea și conținuturile umane.

Despre tema haiduciei ne vom ocupa și în alte părți ale lucrării. Trebuie să amintim că reflexe ale acestei teme

[1] Ovidiu Papadima, *Literatură populară română*, București, 1968.

apar și în doina sau în cîntecele de lume. Aici, eroul este înfățișat, nu cu trecerile lui efective la acțiuni, ci cu stările lui de îngîndurare, de atitudine contemplativă. Unele din acestea premerg intrarea lui în haiducie ; simte că paharul suferinței este plin și că sentimentul de revoltă îi cere să iasă din pasivitate ori resemnare. Altele se petrec după ce hotărîrea lui a fost luată ; se destăinuiește codrului pe care îl personalizează ca pe un frate ; așteaptă venirea primăverii pentru ca să pornească la luptă ; se gîndește la cei rămași acasă ; își contemplă soarta ; reflectează la ideea răzbunării, incluzînd-o în datoria lui de viață. „De frica zapciului / Și de groaza birului, / Uitai drumul satului / Și coarnele plugului, / Luai drumul crîngului / Și poteca codrului / Și flinta haiducului..." ; acest fragment rezumă plastic toată drama socială și morală a haiducului. Găsim aici atît protestul surd al iobagului, al clăcașului, al celui exploatat, al celui nedreptățit în demnitatea lui de om, cît și starea de spirit capabilă ca la un moment dat să transforme rezistența lui de adîncime în acțiune justițiară.

Asupra doinei cu teme de istorie — așa-numitul „cîntec istoric" — cercetătorii de specialitate poartă anumite discuții. E de văzut — se declară în aceste discuții — dacă avem de-a face cu o specie limpede, bine definită, sau cu o specie hibridă, însumînd în ea elemente de cîntec și elemente de baladă [2]. În orice caz, trebuie să remarcăm că inspirația istorică din aceste cîntece s-a orientat cu preferință spre situații de rezistență și spre eroi angajați în lupte pentru dreptate socială, pentru libertate, pentru apărarea prestigiului național. Horea, Avram Iancu, Tudor Vladimirescu, răsculații din 1907 — sînt cei mai frecvent citați. De asemenea, ce trebuie subliniat e că tonul din aceste cîntece nu se menține la suprafață, într-un fel de lamentație lirică sau de presimțiri neajunse încă la starea de hotărîre, ci include accente puternice, denotă o atitudine social-politică, exprimă determinări comune : „...Să-mi las plugul, să-mi las boii / Să mă duc către război..." ; putere de abnegație și de sacrificiu, în vederea unui interes de salvgardare comună : „Am îmblat la Beci (Viena. — *n.n.*) în jos" / Să v-aduc vouă dreptate / Să vă fie pîn-la moarte..." ; Tudor Vla-

[2] Vezi *Istoria literaturii române*, vol. I, capitolul *Cîntecul istoric*, Editura Academiei R.S.R., București, 1964, p. 163.

dimirescu este văzut ca aflîndu-se în slujba semenilor săi : „...Nu plîngeţi, sărmani, de voi, / Domnul Tudor îi cu noi“ ; sentiment de solidaritate, într-o luptă care este a comunităţi : „...Iancu cu fluier din vie / Ne scoate din iobăgie ; / Iancu cu fluier de soc / Umplu ţara de noroc“ : metafore denotînd autenticitatea mişcării, legătura cu pămîntul, forţă şi încredere populară.

În eposul eroic al creaţiei populare, balada haiducească reprezintă o categorie majoritară. Haiducul este văzut ca un om de acţiune, curajos pînă la abnegaţie şi sacrificiu. Hotărîrile lui sînt urmări ale unor îngîndurări prelungi şi profunde. În toate faptele sale stăruiesc interiorizări dureroase. Nimic în aceste fapte nu a răsărit din vreun spirit de aventură, din vanitate, din răzbunare vindicativă, din explozie pasională, din disponibilitate sufletească de un fel sau altul. Dimpotrivă ! În fiecare din ele putem deslusi judecată, responsabilitate, experienţă de viaţă, forţă morală. Se simte purtător al unor îndatoriri sacre faţă de semenii săi şi de comunitatea din care fac parte. E conştient de încercările la care va fi supus, odată hotărîrea lui luată. Ştie că nu se poate aştepta la ajutoare din afară ; de aceea, e nevoie să se încordeze în sine, formîndu-şi o disciplină sufletească de espectativă încrezătoare. Trebuie să organizeze în tăcere situaţii de apărare, asigurîndu-le, înainte ca acestea să fie aduse la suprafaţă, nu numai o existenţă vegetativă, ci una energică, susţinută, aşteptînd în tensiune semnul trecerii la fapte.

Haiducul se consideră un mesager. Fiinţa lui se confundă cu aspiraţia generală la libertate, la ieşirea din stări de umilinţă, la constituirea unui regim de mai multă dreptate socială. Forţa lui fizică se îmbină cu o egală forţă morală. Nu se intimidează în faţa suferinţei, fie cea actuală, fie una posibilă. Se instalează sufleteşte într-o atitudine de rezistenţă, într-adevăr şi cu o voinţă asupra căreia a premeditat, de care este tot timpul conştient, dar nu mai puţin şi cu un elan sincer, generos, exprimînd tinereţe sufletească şi putere de dăruire. Mişcările sale denotă siguranţă şi încredere ; sînt trăsături reieşind din convingerea lui intimă că are girul comunităţii din care provine, că în spatele lui se află pulsaţia întregii lumi autohtone, care îl atrage şi care va şti să-i fie recunoscătoare.

Scanned with OKEN Scanner

Sentimentul social se împletește strîns cu unul național. În conștiința lui, robia țării și robia omului merg mînă în mînă. În felul cum se ridică împotriva împilării, haiducul dovedește intuiție politică și socială, pătrundere psihologică, putere de a scruta depărtările, precum și capacitatea de a pătrunde în adîncimi. În afară de împilarea birului, a stăpînirii, a domnitorului fanariot, a ciocoimii și a oamenilor de casă, înfruntă și o altă împilare, poate chiar mai puternică decît celelalte : cea de ordin moral, privind condiția umană în general. Haiducul din balada populară aspiră să restituie semenilor săi, nu numai mijloace materiale de viață, ci și respectul ce li se cuvine ca oameni și ca titulari de drepturi.

Aparența, într-adevăr, este de cîntec : cu diminutive, cu modulații lirice, cu gesturi exterioare, cu declarații de vitejie, cu aluzii sentimentale, cu invocări ale peisajului natural, cu revărsări de tinerețe impetuoasă, cu repetări sugestive, cu rămîneri constante într-un ritm melodic și cu dese apeluri la muzicalitatea cuvintelor. Fondul, însă, este încărcat de judecăți și hotărîri grave. Sub haina cîntecului putem desluși o gîndire și o voință istorică.

Trebuie să precizăm că acest sentiment al eroismului moral, capabil să imprime ideei de rezistență înțelesuri umane superioare, se afirmă și pe alte suprafețe ale baladei populare sau ale cîntecului bătrînesc. În *Miorița*, de exemplu, curajul în fața morții și puterea de a privi aceste evenimente cu liniște profundă nu reprezintă o simplă virtute naturală sau o reacție spontană în fața unor situații de fapt. Trăsăturile amintite reprezintă, mai ales, rezultate ale unor integrări sufletești îndelungi, în contact cu împrejurările de viață duse la capăt prin încercări repetate, jertfe și acte de abnegație. Tot așa — pentru a invoca încă un exemplu — și în legenda *Meșterul Manole*. Tema — după cum știm — constituie un motiv comun pe o largă întindere a creației folclorice universale ; ideea că nimic durabil nu ar putea să capete ființă fără trudă și sacrificiu face parte din tezaurele experienței și ale înțelepciunii comune. Nu e însă mai puțin adevărat că în sensibilitatea poporului nostru acest motiv al jertfei capătă o rezonanță aparte. Ridicarea mănăstirii de la Curtea de Argeș e și un simbol. Un simbol înscris în mentalitatea și în psihologia unei comunități umane pe care viața a supus-o la probe grele și pe care nevoia ei

de a se apăra a crescut-o la școala spirituală și morală a sacrificiului.

Nu ne-ar fi îngăduit să încheiem acest capitol, privind reflectarea ideii de rezistență în creația literară a poporului nostru, înainte de a face cîteva mențiuni și despre implicațiile corespunzătoare în basmul românesc.

În mare măsură, basmele tuturor popoarelor dezvoltă teme asemănătoare. Nu înseamnă, însă, că înlăuntrul acestor teme specificul național nu ar mai fi cu putință sau că ponderea lui ar fi mai redusă. Adesea, se întîmplă tocmai contrariul. Pe scheme comune, denotînd structuri de bază ale unor experiențe de viață și ale unor asimilări general-umane, devine cu atît mai posibil ca povestitorul popular să-și desfășoare genul propriu, să imprime colorituri spre care își simțea mai multe afinități sufletești, să nuanțeze în sensul preocupărilor lui primordiale, să se definească drept purtător de cuvînt al unor realități locale. În această privință, basmul popular românesc poate face dovezi elocvente.

Iată, în primul rînd, tema asupririi. O întîlnim în numeroase basme populare. Asupritorul ne este prezentat în mod diferit : uneori prin figurări simbolice, alteori cu înfățișarea lui reală. Mai precis : uneori este zmeul, diavolul, balaurul ; alteori este împăratul, boierul nesățios, omul cîrcotaș sau pescuitor în apă tulbure, intrigantul impostor. Toți aceștia sînt răi, abuzivi, lipsiți de respect față de drepturile celorlalți, gata să uzeze fără scrupule de puterea lor, dispuși să calce în picioare orice normă și orice adevăr moral dacă acestea pot să stea în calea planurilor lor egoiste. Împotriva lor, omul de bună credință — prin extindere poporul — trebuie să lupte. Sînt cazuri în care lupta se va petrece sub formă de confruntări directe ; în altele, lupta va trebui să recurgă la disimulări înțelepte, la mijloace subtile, la învăluiri ale adversarului prin tactici ascunse și tăceri răbdătoare.

Marile antinomii din problematica basmului universal — bine-rău ; sărac-bogat ; frumos-urît ; dreptate-nedreptate ; adevăr-minciună ; umanitate-asuprire ; recunoștință-ingratitudine — apar și în basmul nostru național, cu întreaga lor capacitate de evocare caracteristică. Dar apar nu sub formă de sfaturi, de maxime, de formulări cu intenții pronunțat-educative, de enunțări filozofice, ci în situații reale de viață, în drame ale existenței obișnuite, cu personaje confirmate materialmente și

sufletește în contact real cu dramele și răspunderile existente.

În toate basmele noastre populare, fără excepție, desluşim o tablă de valori cuminte, realistă, împletind în chip organic reflecția cu acțiunea. De regulă, dimensiunea interioară predomină asupra celei exterioare. Se simte că prelucrările respective au ieșit din sufletul unor oameni încercați și din sentimentul de viață al unei comunități pătrunse de ideea duratei. Ceea ce ar putea să pară resemnare este de fapt înțelepciune, disciplină interioară, încredere în imanențele dreptății și în logica lucrurilor. Nimic nu răsare din exuberanță, din explozie temperamentală, din spontaneitate de suprafață. Dimpotrivă! Avem înaintea noastră atitudini pe cît de adînci și legitime, pe atît de măsurate în manifestarea lor exterioară. Fie și îndărătul unor fapte curente, din sfera cea mai obișnuită a comportărilor zilnice, putem desluși o disciplină implicită de curaj și de adeziune la datoriile vieții. Toate acestea sînt trăsături din psihologia unei comunități umane cu educația suferinței și a nădejdii.

Nu putem vorbi de o cronologie exactă în ceea ce privește evenimentele narate în epica populară. Faptul este cu deosebire vizibil în perioada eposului timpuriu. Putem presupune, totuși, că motivul rezistenței a apărut devreme, încă înainte de epoca feudală. Mitul luptei cu monștrii, socotit ca fiind unul din cele mai vechi, constituie o indicație în acest sens. Începînd din secolul al XIV-lea inclusiv, reflectarea rezistenței în creația folclorică a avut în vedere lupta noastră împotriva amenințării și stăpînirii otomane. Nu putem stabili date exacte înlăuntrul acestei perioade. Procesul s-a petrecut în flux continuu, de natură să topească momentele concrete într-un fel de vîrtej unic.

BIBLIOGRAFIE

Academia R.S.R., *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1964; N. Cartojan, *Contribuții privitoare la originile liricii românești în Principate*, București, 1927; G. Călinescu, *Estetica basmului*,

Scanned with OKEN Scanner

București, 1965 ; O. Densusianu, *Viața păstorească în poezia noastră populară*, București, 1923 ; *Folclorul, cum trebuie înțeles*, București, 1910 ; O. Ghibu, *Contribuții privitoare la istoria poeziei noastre populare și culte*, București, 1934 ; N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. I, Literatura populară, București, 1965 ; Ovidiu Papadima, *Literatura populară română. Din istoria și poetica ei*, București, 1968.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul IV

Puncte de sprijin și dovezi istorice în perioada medie și modernă

Primele consemnări în creația noastră cultă, referitoare la atitudinea și politica de rezistență antiotomană a țării, apar în *Învățăturile lui Neagoe Vodă Basarab către fiul său Teodosie.*

Scrierea sintetizează o experiență de viață pe care încearcă s-o transmită ca pe un testament politic. Sfaturile date urmașului la tron se înscriu pe o scară largă, de la metoda blîndeței și a închinării [1] pînă la aceea a intervenției armate.

Forma subterană trebuie să rămînă valabilă, chiar și în situații cînd devenind inevitabilă, ciocnirea armată a izbucnit. Domnitorul reflectează asupra unor acțiuni strategice, adevărate vicleșuguri, menite să contracareze avan-

---

[1] Domnitorul nu le proclamă de-a dreptul. Procedează indirect, simbolic, printr-o fabulă îndeajuns de plastică și de sugestivă.

Șoimul, atacat de vultur, raționează în chipul următor : „...Mie nu-mi este frică de acest vultur, că eu multe păsări biruiesc... Ci numai mă întristez de mărirea lui cea multă. Pentru aceia nu mă voi bate cu dînsul ; ci mai bine să împartu vînatul mieu și să-i dau și lui voi fi în bună pace. Iar eu dacă nu mă voi sătura cu ce-mi va rămîne, nu voi muri, ci voi trăi pînă ce iar voi mai vîna ceva și voi mînca de mă voi sătura...". Și acum morala : „...Așa și voi fraților sînteți ca șoimul și multe biruiți, ne iaște vînatul în mîinile voastre, adecă avuția. Deci, de veți vedea pre niscaiva limbi păgîne să pornească asupra noastră cu oști grele și cu putere mare, voi nu vă potriviți lor și să vă bateți cu dînșii într-acel ceas, ci socotiți ce le veți slobozi din unghiile voastre vînat, „adecă avuției, să le dați să mănînce ca să se părăsească de voi, cum și vulturul lasă pe șoim...".

tajul numeric al dușmanului : retragerea strategică, ascunderea în munți, manevre de uzare a taberei adversare [2].

În scrierile cronicarilor procesul este înfățișat pe larg. Uneori, chiar, el stă în centrul relatărilor. E necesar, de aceea, ca asupra acestui capitol să ne oprim mai mult.

Mai întîi, să încercăm a pune ordine într-o chestiune asupra căreia se pot produce interpretări grăbite, pasibile a deforma sensul cronicilor.

Se știe că autorii cronicilor proveneau din rîndurile boierimii. Nimic mai firesc, deci, decît ca în modul lor de gîndire să răzbată trăsături de mentalitate ale clasei lor sociale. Această optică de clasă avea să influențeze și atitudinea cronicarilor față de anumite manifestări de luptă subterană din țară. Grigore Ureche — de exemplu — dezaprobă uciderea hatmanului Arbore, în 1523, de către Ștefan cel Tînăr ; contestă că acesta ar fi avut probe certe de „viclenie" din partea pretinsului complotist. Are accente de reprobare împotriva măcelului ordonat de Alexandru Lăpușneanu în rîndurile boierimii. Mihnea Vodă — în cronica din Muntenia a lui Radu Popescu — este văzut drept un domnitor odios, și aceasta pentru că unele din reformele inițiate de acesta aveau caracter antiboieresc.

Nu întotdeauna, cronicarii dau dovadă de obiectivitate. Fie interesele sau simpatia lor personală pentru un domnitor sau altul, fie împărțirea boierimii în tabere adverse, luptînd pentru obținerea domniei, făceau ca în cronicile lor să transpară înclinații subiective, uneori chiar bine marcate. Din mulțimea cazurilor existente, să citățm cîteva.

Miron Costin, care era un partizan al Movileștilor, îl așază pe Mihai Viteazul într-o lumină defavorabilă. Letopisețul cantacuzinesc este influențat în mod vizibil de raporturile ostile dintre taberele Cantacuzinilor și Bălenilor. Situația se repetă și în alte scrieri : în anonimul brîncovenesc, în cronica lui Radu Greceanu, în cronica lui Radu Popescu.

Aceste constatări sînt exacte. Am greși, însă, dacă ne-am opri doar asupra lor, trăgînd de aici concluzii generale. Fondul majoritar al cronicilor are un caracter realist, pătruns de adevărurile țării și de problemele de viață ale comunității autohtone.

---

[2] „...Iar din țara voastră să nu ieșiți, ci să ședeți cu dînșii în hotarele voastre, în niscaiva locuri ascunse și de taină... că vrăjmașii voștri... nu vor putea ședea mult în țară..."

Scanned with OKEN Scanner

Începem cu cronica lui Grigore Ureche. Letopiseţul său include perioada din istoria Moldovei cuprinsă între domnia lui Dragoş-Vodă (1352—1353) şi a doua domnie a lui Aron Tiranul (1594). Rezistenţa antiotomană stăruieşte pe fundalul întregii relatări : începuturi, epoca de rezistenţă armată din timpul domniei lui Ştefan cel Mare, perioada imediat următoare instaurării dominaţiei otomane în Moldova (1538). Asistăm la manifestări de putere militară şi la acţiuni cu forţă diplomatică. Ştefan cel Mare este înfăţişat ca strateg, comandant de oşti, deopotrivă şi ca un diplomat abil, prevăzător, înţelegînd să preţuiască şi să folosească lupta subterană.

Dar să urmărim cîteva fapte, aşa cum ne sînt evocate în letopiseţul cronicarului moldovean.

Domnitorul practică hărţuiala inamicului cu atragerea lui în capcane naturale şi atacuri prin surprindere. Bătălia de la Baia constituie o ilustrare [3]. La fel şi bătălia de la Vaslui, a cărei victorie se datorează tot unei strategii defensive, cu retrageri aparente, cu diversiuni capabile să creeze confuzii în tabăra adversă şi cu folosiri ale elementului surpriză [4].

Cronica lui Grigore Ureche ne dă putinţa să-l urmărim pe Ştefan cel Mare şi pe frontul diplomatic al domniei sale. Ideea unei alianţe creştine împotriva ameninţării turceşti transpare în mod vizibil. Iată — de pildă — relatarea cronicarului privind înţelegerea ivită între voievodul Moldovei şi Matei Corvinul, rege al Ungariei, după bătălia de la Baia :

„...Văzînd ei că vrăjmaşul lor şi a toată creştinătatea, turcul, le stă în spate şi asupra voiniciei tuturor întinde

---

[3] „...Unde avînd Ştefan Vodă ştire şi prinzînd limbă, marţi noapte... au aprins tîrgul asupra lor cînd ei erau fără nici o grijă. Şi fiind şi beţi şi nepregătiţi pentru război, i-au lovit Ştefan Vodă cu oaste tocmită, în revărsatul zorilor, de multă moarte şi pieire au făcut într-înşii. Ca ei nefiind tocmiţi de război, nimica de arme nu s-au apucat, ci de fugă...".

[4] „...Ca întîi au fost învăţaţi de au pîrjolitu iarba pretutindenea, de au slăbit caii turcilor cai gingaşi... aşa i-au cuprins pe turci negura, de nu se vedea unul cu altul. Şi Ştefan Vodă tocmise puţini oameni peste lunca Bîrladului ca să-i amăgească în buciume şi cu trîmbiţe dădu semn de război, atuncea oastea turcească întorcîndu-se la glasul buciumenilor şi împiedicîndu-i şi apa şi lunca şi negura acoperindu-lu-i tăiatu lunca şi sfărîmîndu ca să treacă la glasul buciumelor. Iară dindărăt Ştefan Vodă cu oastea de au lovitu... unde nici era loc de a-şi tocmirea oastea... mulţi periră...".

Scanned with OKEN Scanner

mrejele sale, ca să-i cuprinză, și arătîndu-se prieten cu multe cuvinte de înșelăciune și către unul, și către altul, ca să-i poată zudări cap de price și să înceapă vrajbă, găsindu-se că într-acele amestecuri i se vor închina lui ca să le dea ajutoriu și mai apoi îi va place și supt giugul său... Mateiaș crai și cu Ștefan Vodă s-au împăcat și s-au așezat..."

În felul cum cronicarul descrie conflictul dintre Ștefan cel Mare și Albert al Poloniei, lupta subterană capătă o pondere aparte. Bătăliei din Codrii Cosminului (1497) îi precedă manevre politice, dispute în culise, încălcări de alianțe. Prin informatorii săi, Ștefan descoperă intențiile lui Albert, care dealtminteri ne este prezentat ca un virtuos al tainei și al disimulării. Îi sînt atribuite cuvintele : „...că de aș pricepe că haina de pe mine știe gîndul mieu, în foc aș băga...". Termenul de „iscoadă" este menționat adesea : „...înțelegînd Ștefan Vodă iscoadele ce pururea trimetea să știe încotro merge craiul în oastea leșească, cum craiu l-au viclenit... și au trecut Nistru..."

În scrierile cronicarului Miron Costin, rezistența și lupta subterană sînt înfățișate cu mai multă aprofundare psihologică și cu mai mult patos literar.

Cărturarul moldovean și-a impus să continue letopisețul țării, de acolo „de unde au părăsit a scrie răposatul Ureche Vornicul". Ar fi vrut să reconstituie încă de la primul descălecat, adică de la cucerirea Daciei de către romani, dar împrejurările din țară nu i-au îngăduit răgazul necesar : „...Ce sosiră asupra noastră cumplită oaste vrem de acum, de nu stăm de scrisoare ce de grije și suspinuri. La acest fel de scrisoare gînd slobod și fără valuri trebuiește, iară noi trăim cumplite vremi și cumpănă mare pămîntului nostru și nouă...".

Gîndurile acestea, desigur, nu sînt o lamentație, ci exprimă luciditate, dîrzenie morală, voință de supraviețuire.

Epoca descrisă în cronica lui Miron Costin este încărcată de frămîntări, unele din acestea de importanță europeană. Asaltul turcesc spre occident se întețea. Prin capitulațiile încheiate în formă, Țara Românească și Moldova se aflau în sfera Porții ; spiritualmente, însă, se simțeau legate de tabăra creștină. În Moldova, boierimea se afla împărțită în două tabere : una înțelegînd să rămînă credincioasă suzeranității turcești, alta legînd speranțe de

Scanned with OKEN Scanner

o alianță cu Polonia. Lupte fratricide ; schimbări dese pe tronul țării ; plecări în exil ; incursiuni tătărăști urmate de distrugeri și luări în robie ; cronicarul relatează despre toate aceste situații, cu emoție, cu dramatism, cu suferință, dar nu o suferință care să însemne abdicare, ieșire din luptă, alunecare în deznădejde, ci capabilă să comunice forță morală și hotărîre activă.

Cunoaștem frămîntarea de conștiință a cronicarului, mărturisită în introducerea la *Cartea pentru descălecatul dintîi al țării Moldovei și neamului moldovenesc :*

„...Să încep osteneala aceasta după atîtea veacuri, de la descălecatul țărilor cel dintîi de Traian împăratul Rîmului, cu cîteva sute de ani pieste mie trecute, se sparie gîndul. A lăsa iarăși nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o seamă de scriitori, ieste inimii durere. Biruit-au gîndul să mă apuc de această trudă, să scot lumii la vedere felul neamului, din ce izvor și seminție sînt locuitorii țării noastre, Moldovei și Țării Muntenești și românii din țările ungurești, cum s-au pomenit mai sus, că toți un neam și odată descălecați sînt..."

Putem citi, în rîndurile și printre rîndurile acestei destăinuiri, o seamă de realități adînci din viața noastră ca popor. Împrejurările ne-au fost ostile ; nu ni s-a lăsat putința să ne afirmăm în libertate, cu mijloacele noastre naturale ; dar în sinea noastră nu am dezarmat niciodată. Pentru moment, desigur, „gîndul se speria" ; totuși, în ultima instanță, gîndul „va birui". Într-o formulare simplă, dar cu o extraordinară intuiție a limbii și a sentimentului comun, Miron Costin a inclus o adevărată filozofie a rezistenței noastre ca popor.

În cronica lui Ion Neculce, aspectele politice cu caracter de luptă subterană apar și mai pregnant decît în cronicile amintite ulterior. Cronicarul, în repetate rînduri de-a lungul narațiunii sale, ni se înfățișează și ca martor unic al unor episoade subterane, și ca povestitor al acestora.

Să urmărim faptele, spicuind din cuprinsul cronicii !

Mai întîi, un episod legat de domniile lui „Petriceico-Vodă" și „Grigorii-Vodă".

Turcii intenționează să cucerească cetatea Hotin, transformînd astfel Moldova în raia și făcînd din ea un punct permanent de apărare împotriva Poloniei. Turcii, prevalîndu-se de „drepturile" lor ca putere suzerană, vor pretinde celor doi domnitori români să fie sprijiniți cu

Scanned with OKEN Scanner

oaste. În faţa unei asemenea situaţii, aceştia încearcă o strategie a disimulării. Cronicarul consemnează faptul în chipul următor :

„...s-au sfătuit între ei Grigorii-Vodă şi Petriceico-Vodă să se închine la leşi, să ste cu toţii să bată pe turci, ca să nu apuce a să aşedza în cetatea Hotinului paşa... Că aşezîndu-se în Hotin paşa, deci în Moldova, n-are di ce mai domni domnul. Şi agiungîndu-se cu leşii, el îi chema să vie mai curînd, căci încă vor ţine cu dînşii asupra turcilor...".

Un alt episod are în centrul ei figura lui Şerban Cantacuzino. Aici, lupta subterană stă în folosirea unei conjuncturi externe pentru eliberarea de sub turci. Punînd în Moldova un domn care să-i fie aliat, Şerban Cantacuzino îl instruieşte : „...să nu fie protivnic creştinilor, că el încă nu este...". Se ţese un plan secret, profitîndu-se de împrejurări favorabile de peste hotare, împrejurări pe care cronicarul le rezumă astfel :

„...Căci Şerban-Vodă are bună nădejde că va dezbate toată creştinătatea din Ţarigrad încoace de sub mîna turcilor. Că pe acea vreme să bătе sultan Mehmet cu nemţii, cu Leopold, cu împăratul nemţescu, şi-l tot bate Neamţu pe Turcu şi luară mult loc Neamţu de la Turcu. Şi să agiunsese Şerban-Vodă şi cu nemţii, şi cu Moscul şi cu leşii. Şi Moscalii încă băturâ la acea vreme cetatea Azacul şi era să meargă şi la Crîm. Şi gîndul şi gătirea lui Şerban-Vodă era să fie el împărat la Ţarigrad. Şi cu acel mijloc selia să facă pe Cantemir domnu în Moldova, coborîndu-se şi leşii să împreune să se facă tot unii asupra turcilor..."

Însă alianţa proiectată nu s-a realizat ; Cantemir nu s-a alăturat intenţiilor lui Şerban Cantacuzino. Cronicarul constată faptul în mod lapidar : „...Iară Cantemir Vodă nu s-a potrivit...".

Găsim în scrierea lui Neculce şi alte relatări similare. Nevoia ca domnitorii noştri să ducă un război diplomatic, fie şi cu păcatul unor alunecări în duplicitate, se află aproape permanent în atenţia cronicarului.

Un proiect antiotoman, pus la cale de Şerban-Vodă, care „făcură gătire mare de oşti în Ţara Românească", în care scop „coborîta-s-au Bălăceanul cu oşti nemţeşti şi cu Hezăr ghenăranul de au venit în tîrgu din Bucureşti", avea să eşueze, cronicarul aruncînd vina pe o politică reţinută şi făţarnică a lui Brîncoveanu. Dealtminteri,

Scanned with OKEN Scanner

ochiul lui Neculce se îndreaptă stăruitor asupra domnitorului muntean. Constată acțiunile acestuia de alăturare marilor puteri, în lupta generală împotriva expansiunii turcești ; nu mai puțin, subliniază și acțiunile revers ale acesteia, în speță înștiințările făcute turcilor. „Brîncoveanul de-aceste lucruri ale lui Mihai-Vodă simțindu, de moscali (e vorba de proiectele domnitorului Mihai Racoviță pentru alianță cu rușii — *n.n.*) pe taină au înștiințat de la saraul împărătescu..." acestea, deși „...și Brîncoveanul mai denainte vreme se agiunseseră cu rusul și trăge nădejdea lui din ceas în ceas cu bucurie..."

Dimitrie Cantemir este considerat de Neculce în letopisețul său drept un adevărat maestru al războiului subteran.

Îl vedem, mai întîi, constituindu-și cu migală o „mască". „...Și știe — ne spune cronicarul — să plinească poruncile Porții toate, dovedind atîta credință și laudă la Poartă...". Asigurîndu-se de creditul dobîndit la Poartă, începe tratative secrete cu rușii. Tratative, anume, pe care concomitent le va divulga și Porții, declarînd că acționează în favoarea intereselor turcești. Găsim precizarea : „...Și așa meșteșug au scris la Poartă, ca să-i dea voie să facă a se ajunge cu moscalii și ce-ar vede și ar înțelege, de toate să facă știre Porții...". Despre rețeaua de informație a domnitorului aflăm : „...Și să tîmplară că ave la Poartă și un capuchihae, anume Iano, pre mare telpeazu. Și poate fi că-s știe și mai nainte voroava, că și meșteșugul acelei capuchehai lua cărți de la solu moschicescu, ce era închis în Edicula, și le trimite la Dumitrașcu-vodă și Dumitrașcu-vodă le trimite la împăratul Mosculuí. Deci cu acest felu de credință și slujbă au căzut Dumitrașcu-vodă în mare iubire și dragoste la Petru Alexsieviciu, împăratul Mosculuí la altul nimeni nu cutedza a face acele slujbe, că era solul în mare pază..."

Cronicarul consemnează satisfacția boierilor, cînd aceștia au înțeles tactica practicată de domnitor : „...Atunce toți boierii, audzind, s-au bucurat și au răspunsu cu bucurie cătră vodă și au dzisu : Bine ai făcut măria-ta, că noi ne temem că de-ai duce la turci, și așa avem gînd că, de te-om vedea că mergi la turci, te-om părăsi, și ne-om duce și ne-om închina la moscalu...".

În desfășurarea tratativelor cu rușii, Dimitrie Cantemir va proceda mai departe cu abilitate diplomatică. Îi încunoștințează pe turci, asigurîndu-i că tratativele purtate

sînt manevre care le pot fi favorabile. Cronicarul menţionează faptul, declarînd : „...am trimis un sol la muscali pe Luca visternicul, dzicînd că-l trimite iscoadă, şi au scris şi la turci, făcîndu-le ştire..." Şi mai departe : „...deci Luca visternicul au găsit pe împăratul Moscului aproape în Ţara Leşească, la Iroslav, şi aşa au aşădzut de-a făcut legături..."

Tratatul stipulează condiţii trebuind să recunoască şi să asigure neatîrnarea Moldovei. Toate aceste condiţii denotă obiective ale luptei subterane purtate pînă atunci de către domnitor şi bineînţeles hotărît să le continue. Neculce ni le comunică în chipul următor : „...Bir să nu dă ţara nici un ban... Din moscali să nu s-amestece la boieriile Moldovei... i-au dat şi titlu de domnule, să se scrie mai de cinste şi mai sus după cum scriu domnii acum, iar titlul aşa-i era : sămînatul domn al ţării Moldovii samoderjeţii (singur stăpînitor) prietin Ţării Moschiceşti iar nu robu supus...".

Înainte de a trece la alt paragraf, să aruncăm o privire de ansamblu asupra politicii cu implicaţii secrete a domnitorilor. Constantin Duca vodă şi Dimitrie Cantemir informează puterile interesate asupra manevrelor turceşti. Şerban Cantacuzino, Dimitrie Cantemir şi Constantin Brîncoveanu au în vedere în politica lor încheierea de alianţe secrete antiotomane. Şerban Cantacuzino avea să sprijine lupta pentru independenţă a sîrbilor şi bulgarilor, popoare învecinate. Iar Şerban Cantacuzino a militat pentru constituirea unui front balcanic antiotoman, susţinut şi consolidat prin sprijinul unor mari puteri europene. Toate acestea sînt prinse în cronica lui Neculce, scriere a cărei valoare literară se împleteşte cu una egală de ordin politic.

În lupta subterană a poporului român, Dimitrie Cantemir, cu personalitatea lui complexă ca om politic şi mare cărturar, deţine un rol de seamă. Putem descifra în activitatea lui subterană o mulţime de planuri, corespunzătoare atît concepţiei sale politice de domnitor al Moldovei cît şi judecăţilor sale ca istoric de egală însemnătate naţională şi universală.

Viziunea lui Dimitrie Cantemir — bineînţeles cu mai multă adîncire şi ştiinţă istorică — se aseamănă cu cea pe care am întîlnit-o în scrierile lui Miron Costin. Ambii întreprind o activitate camuflată subterană în direcţii şi cu mijloace similare : contractări secrete ale unor mari

Scanned with OKEN Scanner

puteri — în speță Polonia, respectiv Rusia — pentru alianța împotriva inamicului comun. S-au oprit asupra acestei soluții, pe baza raționamentului că Moldova singură nu ar putea să susțină cu succes un război antiotoman. Și unul și celălalt se vor preocupa să dea la iveală opere în măsură să prezinte Moldova, atrăgînd asupra ei atenția și interesul popoarelor în cauză. Ne referim, anume, și la *Istoria în versuri polone* a lui Miron Costin, și la *Descrierea Moldovei* de Dimitrie Cantemir.

N. Iorga numește opera lui Dimitrie Cantemir, printre altele, și opera unui „calculator politic". O primă dovadă, în acest sens, o avem în marea scriere a cărturarului, *Istoria creșterii și descreșterii Imperiului otoman (Incrementa atque decrementa Aulae Othomanicae)*. Operă științifică — declară exegeții ei — dar și cu substraturi propagandistice, cu incitări la acțiune. Constatarea declinului și de asemenea prevederea că acest declin va continua să se accentueze, nu erau făcute doar pentru scopuri teoretice. Nu mai puțin, această constatare și această prevedere aveau și scopul de-a atrage atenția unor forțe europene antiotomane, stimulîndu-le la mai multă inițiativă împotriva unui inamic atît de puternic odinioară, dar azi în vizibilă decădere.

Deopotrivă, și alte opere, *Descriptio Moldoviae* și *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor*, pot fi considerate instrumente de luptă subterană, scrieri cu putere propagandistică, punînd și tratînd problema rezistenței la un nivel profund. Au fost scrise într-o perioadă în care Cantemir stăruia încă în credința că îl va determina pe țarul Rusiei să reia campania de eliberare de sub stăpînirea europeană, dînd acestei acțiuni nu numai semnificație locală, ci și amploare europeană. Situația lui Cantemir, în acest moment, era aceea a unui emigrant politic. Situație asemănătoare cu aceea care peste un secol și aproape jumătate, după mișcarea de la 1848, avea s-o aibă refugiații români la Paris și în alte capitale europene [5].

De fapt, Dimitrie Cantemir nu se gîndea numai la Rusia ; înțelegea, deopotrivă, să se adreseze și opiniei europene. Țările românești au o istorie ; reprezintă o legitimitate politică și spirituală ; se găsesc pe un pămînt moștenit de la Roma antică, al cărei spirit îl continuă

[5] Vezi G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1969.

Scanned with OKEN Scanner

neîntrerupt ; sînt patria unui popor cu personalitate definită ; își păstrează o ființă proprie, deși soarta le-a pus să navigheze prin furtuni ; au tradiții și instituții care atestă vitalitate morală. E absurd, deci, ca aceste țări să fie lăsate pe seama unei stăpîniri străine. Sînt îndreptățite să ceară ca efortul lor de eliberare de sub suzeranitatea otomană să găsească din partea țărilor europene sprijin și înțelegere.

Ideea latinității se înscrie și ea în marele proces al rezistenței naționale, ca un argument împotriva unor teze din afară, interesate să micșoreze legitimitatea noastră pe aceste locuri, deopotrivă și ca un factor de susținere morală în lupta noastră surdă și în apărarea conștiinței noastre de popor.

Grigore Ureche făcuse afirmația „de la Rîm ne tragem" și constatase cîteva identități etimologice între limba latină și limba noastră vorbită. Aparent, fapte spuse în trecere, pierzîndu-se în masa altor relatări ; în fond, însă, postulări cardinale, menite să deschidă în afirmarea drepturilor noastre ca popor și în dezvoltarea culturii noastre naționale o dezbatere fundamentală.

Miron Costin, în *De neamul Moldovenilor*, pusese chestiunea în plin. Latura ei științifică se întregește cu cea politică. Pe de o parte, vorbea în el cărturarul umanist, pătruns de ideile Renașterii, cunoscătorul a mai multor limbi, boierul moldovean cu adîncă structură sufletească de autohton, nu mai puțin însă și un spirit cu largi deschideri europene. Pe de altă parte, avem de-a face și cu o gîndire politică, înțelegînd să folosească argumentul latinității pentru a atrage atenția lumii, și mai ales a regelui polon, asupra situației noastre de popor oprimat.

Dimitrie Cantemir continuă și aprofundează demonstrația începută de Miron Costin. Nu este vorba numai de originea latină. La fel de importantă este și continuitatea elementului latin pe teritoriul românesc. Cantemir combate teoria emigrării românilor din Dacia. Susține că populația din vechime, ca și aceea din vremuri mai noi, folosea ca formă de rezistență refugiul în codru. Persistență și rezistență : iată două realități care se complinesc. În condițiile atîtor acțiuni cotropitoare, succedîndu-se cu intensități diferite secole de-a rîndul, ele au făcut posibilă menținerea ființei noastre naționale.

Scanned with OKEN Scanner

În *Descrierea Moldovei*, de asemenea, putem deslușI un substrat semnificativ de luptă subterană. În această lucrare, ne este înfățișat un cuprinzător tablou al societății și statului moldovenesc de-a lungul unei bune părți a epocii feudale. Cartea, în afara valorii ei ca document etno-istoric și ca operă literară, are și un pronunțat caracter propagandistic. Cantemir avea în vedere două obiective : lichidarea suzeranității otomane și constituirea în Moldova a unui stat autoritar domnesc. N. Iorga consideră că *Descrierea Moldovei* pate fi socotită drept o completare și un comentariu științific al tratatului încheiat de domnitorul Dimitrie Cantemir cu țarul Petru I, în sensul că această carte trebuia să facă dovadă că turcii au cotropit o țară cu drepturi istorice, că au strivit libertatea unui popor independent, că tratativele au fost călcate în picioare, toate acestea constituind justificarea pentru politica inițiată de către domnitorul moldovean.

În aceeași direcție a luptei subterane, de astă dată însă cu referire la fapte de ordin intern ale țării, Cantemir amintește în cartea sa de existența unor nuclee de țărani liberi, în ținuturile Cîmpulungului, Vrancei și Fălciului. E vorba de țărani care practicau retragerea în munți, refuzînd să dea ascultare orbească domnitorului și stăpînirii patronată de acesta. Textual : „...plătesc un bir anual, nu cît vrea omul, ci cît făgăduiseră ei domnitorului mai înainte... Dacă domnul ar vrea să se poarte mai aspru cu ei și să le impună poveri noi, nu stau mult la tocmeală, ci refuzînd cu totul birul se retrag în văgăunile munților..."

Cu privire la ridicarea „oștii celei mari", măsură importantă în acțiunea noastră de rezistență, Cantemir relatează : „...Ori de cîte ori o putere vrăjmașă ataca pe domnitor, tot poporul la porunca lui era dator să ia armele și să-și răzbune pe dușmani...".

În continuare, vom face cîteva referiri și la *Istoria ieroglifică*, operă complexă, cuprinzînd atît caractere beletristice cît și caractere politico-istorice. Sub formă alegorică, folosindu-se procedeul „cu cheie", avem aici fresca istorică a unei perioade din viața țării, 1703—1705, cuprinsă între preparativele pentru alegerea lui Mihai Racoviță și începutul domniei lui Antioh Cantemir. Procesul în joc îl constituie lupta dintre partidele boierești, lupta cu izbucniri în afară și cu tot atîtea manifestări secrete. Cartea constituie și un roman, și un pamflet social-politic, acesta din urmă reflectînd atît aspecte de viață din

Scanned with OKEN Scanner

păturile superioare ale societății feudale românești, cît și amestecuri ale dominației otomane, Cantemir are continui accente satirice împotriva acestei dominații. Lăcomia de bani a domnitorilor de la Poartă transpare adesea. Cartea — ne spune istoricul P. P. Panaitescu — se citea „pe sub caftan". E plină de aluzii și de informații, atît cu privire la turci cît și la factori locali, aluzii și informații pe care din strategie politică Dimitrie Cantemir înțelegea să nu le dea pe față.

Despre revolta socială, Cantemir are opinii pozitive. O consideră ca fiind determinată de injustiția sistemului feudal „unde pravila în silă și în tărie, iară nu în bună socoteală și dreptate se sprijină, acolo nici o ascultare a supușilor trebuitoare nu este..."

Ca să putem înțelege conținutul și rostul *Istoriei ieroglifice*, e nevoie să avem în vedere cîteva fapte istorice.

În epoca la care ne referim, Constantinopolul devenise un factor de manevre politice și diplomatice, multe din acestea cu caracter ascuns. Aici se desfășoară licitările și supralicitările pentru domnie ; aici ajung disputele dintre taberele boierești ; aici se încrucișează multe din acțiunile unor puteri interesate de treburile din sfera sud-est europeană. Începînd din secolul al XVII-lea, capitala Imperiului otoman avea să devină principala fereastră spre Occident a țărilor române. Ori, epoca relatată de Cantemir coincide cu perioada de fixare a acestor relații. Cu doi ani înainte de declanșarea acțiunii descrise în *Istoria ieroglifică,* Rusia reușise să-și instaleze la Constantinopol, în persoana contelui Tolstoi, primul ei ambasador. Se cerea astfel, pentru gruparea filo-rusă din Moldova, posibilitatea unor contacte mai directe decît cele de pînă atunci. În spatele acestor contacte se aflau firește și acțiuni cerînd să fie tratate la lumina zilei, dar și fapte secrete, unele din acestea interesînd de aproape apărarea țărilor noastre și mobilizarea noastră pentru rezistența organizată în tăcere.

Cronicile muntene se deosebesc în mod simțitor de cele moldovene. Mai întîi, în ce privește concepția însăși a constatării și relatării istorice. Moldovenii trecuseră prin colegiile din Polonia, patronate de iezuiți într-adevăr, dar în care sentimentul limbii era puternic și ideile umaniste ale Renașterii le alcătuiau un fundal statornic. Istoria, în lumină umanistă, nu trebuie să fie doar înșirare de date și

Scanned with OKEN Scanner

reconstituire materială ; ea trebuie să însemne şi o şcoală de adevăruri, o formă de cunoaştere, un îndreptar de viaţă în sensul recunoaşterii unor înălţimi şi valori. Grigore Ureche, cu meşteşugul său de a plasticiza, redă această idee în chip sugestiv : „ca să nu mă aflu scriitoriu de cuvinte deşarte, ce de dreptate". Apoi, şi sub raport etic şi estetic, deosebirea este evidentă. Cronicile muntene au mai puţină calitate literară, şi totodată mai puţin patetism în redarea diferitelor fapte ţinînd de tradiţiile şi resorturile sufleteşti ale ţării.

Faptul poate fi explicat. Cronicarii munteni aparţineau uneia sau alteia dintre taberele boiereşti în luptă pentru deţinerea puterii. Priveau faptele, deci, fie prin prisma intereselor lor partizane, fie prin aceea a domnitorului în a cărei slujbă se aflau. Notăm — de exemplu — că Stoica Ludescu era logofătul familiei Cantacuzino, în vreme ce Radu Popescu se dovedea purtător de cuvînt al taberei adverse. Dar, mai ales, trebuie să avem în vedere că aceşti cronicari au fost martori ai uneia din cele mai frămîntate epoci din istoria Ţării Româneşti. Epocă încărcată de conflicte interne, de amestecuri străine, de intrigi locale ca şi de intrigi inspirate din afară, de revărsări ale patimilor politice, unele din acestea de dată mai recentă, altele mocnind de mai multă vreme. Este, în genere, epoca în care încetau domniile pămîntene, pentru ca în locul lor să se constituie stăpînirea fanariotă, cu categoriile ei de frămîntări în ordinea tradiţională a ţării.

Am greşi, totuşi, dacă am socoti că aceşti cronicari munteni — Stoica Ludescu, Radu Popescu, Radu Greceanu — ar fi fost atît de subiectivi şi atît de tributari spiritului lor partizan, încît să ignore în totul adevărul istoric. Oricum, scrierile lor rămîn documente revelatorii. Chiar şi nota lor de pasionalitate, întrucît ne introduce într-o atmosferă a ţării bîntuită de stări de spirit contrarii, ne poate ajuta să descifrăm partitura vremii. În această partitură, lupta subterană apare adesea : şi în ceea ce priveşte lupta dintre taberele boiereşti ale Cantacuzinilor şi Bălenilor, şi în ceea ce se referă la amestecul puterilor din afară. Propriu-zis, în ţesătura complicată şi subtilă a acestor conflicte, nu erau confruntate doar interese ale unor tabere fracţionare, ci şi fapte decurgînd dintr-un moment istoric în care lupta noastră antiotomană intra într-o fază deosebit de acută.

Cronica munteană are drept centru de greutate domnia

Scanned with OKEN Scanner

lui Brîncoveanu [6]. Faptul este determinat de mai mulţi factori. Unii sînt de ordin general ; ne aflăm într-o epocă în care istoriografia nu mai însemna o activitate izolată, cu caracter personal, ci intra în programul statal, nu mai puţin şi în dezbaterea politică la ordinea zilei. Vin apoi factori speciali : durata mai mare a domniei, politica culturală a voievodului, munificenţa de la curte, mişcarea taberelor creştine din ţară şi de peste hotare, diplomaţia purtată de domnitor între puteri ce-şi erau adversare, prezenţa la curte a italianului Anton Maria Del Chiaro, secretarul de limbi occidentale al lui Brîncoveanu şi al urmaşilor lui la tron. Nu este deci o întîmplare că domnia lui Brîncoveanu a fost văzută de mai mulţi cronicari, cei mai importanţi dintre aceştia fiind Radu Popescu şi Radu Greceanu.

În felul cum Radu Popescu vede şi judecă politica externă a lui Brîncoveanu găsim o inconsecvenţă aproape flagrantă. Într-o perioadă anterioară, cronicarul fusese de acord cu această politică. Faţă de Heissler, comandantul armatelor imperiale austriece din Ardeal, susţinuse punctele de vedere ale domnitorului muntean cu energie, convingere şi însufleţire. Demonstra că turcii şi tătarii reprezentau o forţă militară considerabilă, căreia Ţara Românească, cu hotare deschise în toate părţile, fără apărare naturală, nu putea să-i facă faţă prin confruntări directe. Era necesar, deci, ca trecerea în tabăra creştină să se petreacă treptat, în bună parte pe ascuns, şi în orice caz nu înainte ca puterea turcească să fie zdrobită sau măcar limitată la posibilităţile ei. Altminteri, totul nu s-ar termina cu altceva decît cu jaf, cu măceluri, cu aducerea ţării în stare de ruină. Aducîndu-se toate aceste consideraţii în faţa generalului Heissler, cronicarul muntean încheie cu cuvintele : „...Dacă ar rămîne pămîntul fără oameni, de ce fel ne sînt osteneala şi vorbele şi legăturile ce le facem ?". Ulterior, însă, Radu Popescu avea să-şi modifice atitudinea, atît faţă de Brîncoveanu ca persoană, cît şi faţă de politica lui externă. Socoteşte, anume, că în războiul dintre ţarul Petru cel Mare şi turci Brîncoveanu ar fi jucat un rol trist de intrigant şi provocator. Mai mult decît atîta : consideră, chiar, că domnitorul român ar fi fost însăşi

[6] Perioada domniei lui Brîncoveanu este descrisă în patru cronici muntene : *Letopiseţul cantacuzinesc* şi *Letopiseţul domnilor Ţării Româneşti* de Radu Popescu, *Cronica* lui Radu Greceanu şi *Cronica anonimă despre Brîncoveanu*.

Scanned with OKEN Scanner

cauza războiului, prin manevre ascunse, prin scrisori și soli către ruși, cerîndu-le și îndemnîndu-i să vină cu oști în Moldova pentru a grăbi eliberarea acesteia de sub stăpînirea turcească. În ce privește persoana domnitorului, aceasta este privită cu asprime, am spune și cu pornire : „...și-a schimbat firea, s-a făcut mai rău, mai cumplit ; împrumuturi au pus pre boieri, pre mînăstiri, biruri mari pe săraca țară, cît n-avea putere să le îndeplinească, ci să vaite și blesteme..." Din ce motive, oare, această schimbare de atitudine ? Probabil, dintr-un resentiment ; la un moment dat Radu Popescu s-a văzut ținut departe de viața curții domnești, fapt care l-a și determinat să ia parte la complotul urzit împotriva lui Brîncoveanu.

Reținem pasajul ce urmează, din relatarea cronicarului privind prăbușirea politicii externe a lui Brîncoveanu :

„...că n-au scăpat de amîndouă părțile, că muscalii l-au cunoscut de viclean și înșelătoriu de creștini. Turcii încă l-au numit hain impăratului... că el gîndise să placă vreunei părți, în cea de pe urmă nici uneia n-au plăcut nici alteia, că nu minte Hristos că nu poate sluji neștire la doi domni...".

Incontestabil, cronicarul resimte un fel de satisfacție, consemnînd această cădere. Nu e mai puțin adevărat, însă, că din această relatare rezultă și altceva decît o acțiune de duplicitate a voievodului muntean. Rezultă frămîntarea acestuia în căutarea de mijloace eficace în cea mai grea și mai delicată luptă a poporului nostru : încetarea vasalității către Poartă.

Trecînd peste această supărare din urmă a lui Radu Popescu, putem spune că politica externă a lui Brîncoveanu, politică împînzită tot timpul de manevre de luptă subterană, se bucură de aprobarea cronicarilor munteni. Într-adevăr, nu în mod necondiționat, ci cu unele rezerve, toate denotînd gradul în care acești cronicari, proveniți din sfere boierești, continuau să rămînă tributari unei concepții de clasă. Sînt de acord cu tactica voievodului de așteptare, fără intervenire directă în conflictele dintre marile puteri ; manifestă însă rezerve vizibile în ce privește atitudinea de ostilitate marcată față de Poartă, deși pe de altă parte socoteau că lăcomia acesteia și a acoliților ei întrece adesea puterea de răbdare a țării.

Cronicarul Radu Popescu consideră că venirea țarului Petru I în Moldova nu se datorește numai unor acte întreprinse de Dimitrie Cantemir, ci și de omologul său din

Scanned with OKEN Scanner

Muntenia, prin demersurile lui secrete. Iată, în această privinţă, un fragment din naraţiunea cronicarului :

„...Şi văzînd şi pe nemţi că s-au împăcat cu turcii de nu are nici un ajutor, nici un razim despre dînşii, au început a se ajunge cu moscalii în vorbe, totdeauna trimiţînd oameni cu scrisori îndemnîndu-i ca să vie cu oşti asupra turcilor, ca să ia aceste ţări, Ţara Românească şi Ţara Moldovei, ca să fie supt stăpînirea lor şi s-au cerşit şi hrisoave... şi cu aceste făgăduiala se lega către ţariul ca viind către părţile acestea, îl va ajuta cu toate cele ce vor trebui oştilor : zahareale, lefi şi oşti ale lui şi striine cît va putea. Şi aşa, prin multe rugăciuni şi îndemnări ce făcea Constantin Vodă, s-au pornit ţariul cu oşti de au venit asupra turcilor şi viind la Iaşi în Moldova, domnul Moldovei Dumitraşcu Cantemir s-au închinat ţariului cu toată ţara lui..."

În continuare, cronicarul explică atitudinea ambiguă a lui Brîncoveanu, după cum urmează :

„...Constantin Vodă la aceste lucruri ce s-au făcut (cumpărarea cu „300 de pungi" şi neparticiparea efectivă la luptă — *n.n.)* avea două socoteale, una că îndemnase pe ţariul ca să vie asupra turcilor, care de va bate pe turci să fie izbînda moscalilor, să arată cu faţa curată, că din îndemnarea lui s-au făcut biruinţe asupra vrăşmaşilor creştineşti. Altă socoteală avea că scriia întotdeauna la turci, îndemnîndu-i să meargă fără grijă că le sînt oştile puţine şi flămînde şi altele ca această socoteală gîndiia să facă ca să nu scape de bine ori o parte va birui, ori alta...".

La 14 noiembrie 1716, la Bucureşti, Golescu şi Băleanu au pus la cale o rebeliune boierească, în cursul căreia Domnitorul Nicolae Mavrocordat avea să fie făcut prizonier. Privit din afară, faptul părea o lovitură îndreptată împotriva guvernării ; substratul însă, îl constituia acţiunea antiotomană. Deducem aceasta din revendicările boierilor :

„...Ci s-au ales Şerban Bojoreanul vornicul şi Gligoria logofătul Băleanu de s-au dus la Sibiu la gheneralul Staimoil, să-i ceară oşti şi să rînduiască guvernatori pentru boieri să apuce ţara şi să o deslipească despre turci..."

Între participanţii la acest complot, cronicarul Radu Popescu îl numeşte şi pe Antim Ivireanul, mitropolitul ţării. Citäm :

„...Vlădica Anthim... au început a strînge o samă de boieri mazili la mitropolie şi făcea sfaturi împotriva domnului şi-i îndemna ca să se alcătuiască cu nemţii (precum

Scanned with OKEN Scanner

au făcut de au viclenit şi pe Constantin Vodă în vremile ce se pogorîse moscalii să se bată cu turcii) că cu multe şi reale sfaturile lui, ce să sfătuia cu Toma Spătariul Cantacuzino şi cu o samă de boieri, îndemnînd să lase pe domn, şi să fugă la moscali. Şi aşa ascultînd Toma Spătariul, după cum s-au sfătuit, au fugit la ţariul şi i-au dat oşti cu Ren gheneral şi au venit la Brăila de au bătut-o...".

În felul cum cronica lui Radu Popescu înfăţişează sfîrşitul lui Brîncoveanu, putem deslusi reflexe ale unor manevre turceşti, interesate să exploateze sfîşierile interne întreţinute de luptele fracţiunilor boiereşti din Muntenia. Brîncoveanu este denunţat turcilor de către Cantacuzini, duşmanii lui. Drept recompensă, avea să urmeze înscăunarea lui Ştefan Cantacuzino. Cărţile lui Brîncoveanu vor fi prezentate drept „corpuri delicte", dovezi ale legăturilor ascunse ale acestuia cu taberele străine antiotomane.

Anonimul brîncovenesc, cronică scrisă din porunca domnească, exprimă intenţia şi politica domnitorului. În transparenţa ei ne putem da seama de caracterul ambiguu şi diplomatic al acestei politici. Nu este menţionată corespondenţa lui Brîncoveanu cu ţarul Petru I. Venirea acestuia în Moldova este pusă pe seama cererii mai multor „domni creştini", fără să li se dea şi numele, toţi asupriţi de turci : „...au venit ţariul, împăratul Moscului, cu oaste asupra turcului şi să bată, fiind chemaţi cu multe rugăciuni de domnii şi creştinii ce sînt supt mîna turcilor şi cu acea nădejde ca să ia şi Ţarigradului de la turci, întrebînd : departe este Ţarigradul" ?

Pentru ce Brîncoveanu nu a participat la războiul din 1711 ? Explicaţia dată de autorul cronicii pune în lumină aceeaşi politică secretă a lui Brîncoveanu. Această neparticipare era un mod de a veni în ajutorul rusilor, micşorînd potenţialul taberei adversare : „... fiind chemat de turci să meargă la oaste... să se bată cu moscalii, au făcut multe meşteşuguri Constantin-Vodă, mai vîrtos cu bani au împăcat pe turci ca să nu meargă la ei, văzînd pe moscali că au intrat în Ţara Moldovei, nădăjduind în oarece chip izbînda creştinilor..." Espectativa prudentă a domnitorului muntean este caracterizată după cum urmează : „...Însă el nu vrea să meargă nici pe o parte, nici spre alta, ca să nu i se întîmple vreo greşeală..."

Radu Greceanu, în cronica sa, pronunţă judecăţi asemănătoare asupra evenimentelor. Scopul acţiunilor întreprinse de Brîncoveanu este „să păstreze ţara şi fără

Scanned with OKEN Scanner

primejdie de către amîndouă forţele, adecă şi dă către turci şi dă către moscali...“ Brîncoveanu este văzut drept intermediar : „...aflîndu-se turcii între mare groază... dat-au voie vezirului marii-sale domnului să mijlocească ca un creştin către creştini, că dacă s-ar putea înnoi pacea între împăraţi...“ Într-un loc, poate dintr-o scăpare de condei a cronicarului, întrucît în calitatea lui oficială nu putea să se abată de la indicaţia domnitorului, găsim această precizare : „...l-au trimis către ţarul, însă la iveală pentru pricina ce mai sus pomenim, adecă pentru înnoirea păcii, iar într-ascunsu pentru chivernisirea pămîntului...“.

Să privim chestiunea, acum, şi în felul cum s-a reflectat în Transilvania. Lupta subterană de aici a fost determinată de pretenţiile străine asupra ţinutului transilvănean, în frunte cu marea şi prelungita campanie întreprinsă de regii unguri, cu scopul de a nega românilor legitimitatea istorică în legătură cu acest ţinut.

Aflăm din *Gesta Hungarorum*, cronica lui Anonymus, notar al regelui Béla (către sfîrşitul secolului al XII-lea), că românii refuzau să accepte autoritatea regelui ungur Ştefan, păstrîndu-şi cu hotărîre credinţa ortodoxă împotriva confesiunii catolice. Documente din 1211 şi 1244 vorbesc despre „ţara şi pădurea românilor“. La congregaţia Transilvaniei din 1291, ca şi la cea de la Turda din 1335, românii erau reprezentanţi cu drepturi egale alături de unguri, secui şi saşi. De aici, certitudinea ca pînă la această din urmă dată românii avea aceleaşi drepturi constituţionale cu populaţiile conlocuitoare amintite [7].

Începînd din secolul al XIV-lea, întîlnim în Transilvania un stăruitor proces de subjugare a românilor, pe mai multe planuri deodată : naţional, politic, social, religios. Totul tindea, astfel, să transforme populaţia românească într-o populaţie aservită, lipsită de drepturi. Regii din familia angevină aveau să instituie măsuri ca acestea : desfiinţarea obştilor ţărăneşti-iobage şi în schimb silirea lor să intre în alodiile clasei feudale laice şi bisericeşti ; persecutări ale iobagilor români ; anularea unor drepturi ale nobilimii româneşti ; reducerea acestei nobilimi prin pauperizare ; discriminări între maghiari şi români, la toate nivelurile sociale ; persecuţii religioase, românii ortodocşi fiind consideraţi „eretici“ sau „schismatici“ ; ş.a.m.d. O diplomă dată de Carol Robert, în 1324, interzicea

[7] Vezi Ştefan Meteş, *Emigrări româneşti în Transilvania în secolele XIII-XX*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1971.

Scanned with OKEN Scanner

românilor mutarea de pe o moșie pe alta. Alte diplome — în 1332, 1342, 1351 — decretau mari sarcini fiscale pentru iobagi. Încă din secolul trecut, prin hotărîri luate de sinodul de la Buda, în 1279, preoții ortodocși, așa-numiții „schismatici", deveniseră țintă de atacuri și obiecte de interdicții. Sub regii Ludovic de Anjou și Sigismund aceste măsuri se vor înteți. Prin mijlocirea confesiunii religioase dezmembrarea și desființarea elementului antic românesc se oficializează. Într-un ordin dat de regele Sigismund, în 1472, se prevedea printre altele : „...Se despoaie de avere toți nobilii și cnejii care țin la moșiile lor preoți ortodocși, ce duc poporul la rătăcire...". Și mai departe : „...să se confiște proprietatea preoților români și să se expulzeze din țară... Nobilii, cnezii și țăranii, își vor pierde moșiile, dacă nu-și botează copiii în legea catolică..." [8].

Discriminarea națională și ea, nu avea să întîrzie și să capete forme acute. În documentul „Unio trium nationum", datînd din 1473, se prevedea că populația trebuie considerată doar „plebe contribuantă", deci fără drepturi politice, cu statut de populație tolerată. Ungurii, sașii și secuii, ca națiuni privilegiate, căpătau autorizare, direct ca și indirect, să aplice românilor măsuri de apăsare menite să le reducă puterea de manifestare. Mereu vor apărea legi și documente menite să consfințească această politică discriminatorie : *Tripartitum Verböczi* (1514), *Approbatae Constitutiones* (1653), *Compillatae constitutiones* (1669), *Diploma leopoldină* (1691) ș.a.

Această situație a populației române din Transilvania, asuprită și aservită de către „națiunile privilegiate" a determinat, încă de la început, organizarea unei rezistențe care în mare măsură a trebuit să fie condusă și perpetuată prin mijloace subterane.

Documente ale vremii reflectă îndeajuns această stare de lucruri. Sînt revelante, atît prin ceea ce ne comunică direct cît și indirect. Documente din secolul al XIV-lea îi numesc pe haiduci „hoți" *(latrones)* sau „tîlhari" *(fures)*, iar acțiunile lor „răutăți" *(maleficia)*. În discursul rostit de Gheorghe Doja, discurs care de fapt a dat semnalul răscoalei, găsim pasajul acesta : „...Aveți grijă să nu pierdeți acest prilej de a vă cuceri libertatea... Nici o teamă necugetată să nu slăbească îndrăzneala voastră... Să nu sperați

[8] Vezi Șt. Lupșa, *Catolicismul și românii din Ardeal*, Cernăuți, 1929.

că, dacă vă veţi căi de ceea ce aţi întreprins duşmanii voştri ar fi mai milostivi... De acea, nu există nici o cale de mijloc ; ori nobilimea trebuie să fie stîrpită, ori va trebui să plătiţi acestor duşmani atît de trufaşi prin sîngele vostru şi prin grea şi veşnică robie...". Pe de o parte, cuvîntarea pune în lumină personalitatea de conducător militar a lui Doja ; pe de altă parte, ea relevă şi calitatea lui de exponent moral, calitate dobîndită prin legături adînci şi îndelungi cu masa celor revoltaţi, prin comunitate sufletească şi morală cu aceştia, prin stări de conştiinţă şi de răspunderi social-politice cimentate în tăcere prin acţiune subterană. Un alt pasaj, acum, din acelaşi discurs : „...declar liber şi să ştie toată lumea că pornesc spre cucerirea libertăţii voastre, că vă sînt conducător şi că primesc să fiu, numai să ne ajute Dumnezeu în ce am început : nu-mi vor lipsi nici curajul, nici încrederea să înfrunt greutăţile şi primejdiile..." [9].

Ultimatum-ul adresat de către ţărănimea iobagă nobilimii din Hunedoara reprezintă de fapt programul răscoalei din 1784 a lui Horea, Cloşca şi Crişan. Într-un loc apare ideea : „Nobilimea să nu mai fie, ci firesc dacă va putea să capete vreo funcţie împărătească, să trăiască din aceea...". Lucian Blaga consideră că această idee nu este departe de ceea ce Marea Revoluţie Franceză avea să proclame în *Declaraţia drepturilor omului* din 1789 [10].

Într-un cod intitulat *Criminalis Sancti Ordo Processualis*, erau decretate drept pedepsibile fapte ca : opoziţia faţă de autorităţi, pătrunderea cu forţa în casele nobile, ocuparea proprietăţilor, actele de haiducie, complicitatea cu haiducii, portul de arme de către ţărani. Dieta din 1810—1811 s-a pronunţat în favoarea acestor măsuri. Curtea de la Viena, însă, nu le-a ratificat ; dar aceasta, nu din respect pentru ideea de libertate, ci pentru a se preveni noi mişcări de revoltă ale maselor.

Între formele de rezistenţă ale românilor transilvăneni trebuie să numărăm şi păstrarea legăturilor cu principatele române de pe celălalt versant al Carpaţilor. În secolele XIV—XVI, domnii români au stăpînit în Transilvania feude întinse : Ţara Haţegului, Amlaşul, Geoagiul de Jos, Vurpărul şi Vinţul de Jos, Ciceul şi Cetatea de Baltă. Basa-

[9] Vezi lucrarea *Antologia gîndirii româneşti*, Editura politică, Bucureşti, 1967.

[10] Vezi Lucian Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1966.

Scanned with OKEN Scanner

rab Laiotă înțelege să răsplătească un preot de la biserică din Schei care l-a ajutat în acțiunea sa politică : „...Vă dau de știre despre popa Costea din Scheiul Brașovului că doresc să-l așez la o biserică lîngă domnia sa, ca să-l hrănesc și să-l miluiesc, fiindcă este omul nostru și mi-a slujit domniei mele de multă vreme..." [11]. Secretarul reginei Isabela, într-o scrisoare trimisă acestuia din Alba Iulia, în 1542, o previne asupra lui Petru Rareș : „...Dacă voievodul Moldovei Petru Rareș ar intra în țară, mulți bănuiesc că are înțelegere cu secuii, care sînt oameni șireți și nestatornici... și unii români au o bună parte din țară care ușor s-ar uni cu dînsul pentru că au aceeași limbă..." [12]. Alexandru Lăpușneanu, domnitor al Moldovei, plănuia să cucerească Transilvania cu ajutorul turcilor. Acest plan este consemnat într-o scrisoare a secolului moldovean la Constantinopol, către marile vizir Rustem : „...I-ar fi ușor cu ajutorul acelor sangeaci (din Ungaria — *n.n.)* fiindcă pe lîngă cetățile ce are în Transilvania e foarte iubit de acei locuitori și toți ar fi înțeleși și l-ar primi bucuros, iar dacă n-ar fi așa, și cu puterea i-ar aduce la supunere față de dînsul..." [13].

Acțiunea lui Mihai Viteazul a avut puternic răsunet în sentimentul intim al populației românești din Transilvania. Vedea în personalitatea domnitorului de dincolo de munți o garanție, în orice caz o făgăduință, privind îmbunătățirea situației lor politice, economice, precum și a celei morale. Sprijinul pe care i l-au dat nu era numai un fapt de circumstanță, ci și expresia unor stări de spirit macerate îndelung, în adîncime. În *Cronica Scheilor,* se menționează în legătură cu primirea făcută de transilvăneni lui Mihai Viteazul : „...S-au sculat Mihai Vodă din Țara Muntenească de au trecut muntele și au aprins satele. Atunci au mers domnul Țeviș și județul din Brașov cu protopopul Miha și au făcut pace și legătură cu Mihai-Vodă să nu strice ținutul..." [14].

Secolul al XVII-lea numără mai multe situații denotînd o activitate secretă purtată de domnitorii munteni și moldoveni în sprijinirea românilor ortodocși din Transilvania.

---

[11] Vezi Ion Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria,* București, 1905.
[12] E. Hurmuzachi, *Documente,* II, partea IV.
[13] E. Hurmuzachi, *Documente,* II, partea I.
[14] N. Iorga, *Buletinul comsiunii istorice,* 1933.

Scanned with OKEN Scanner

Propaganda calvină avea în vedere nu atît chestiuni religioase, cît interese politice și intenții de deznaționalizare.

Vasile Lupu concepea un plan secret de cucerire a Transilvaniei, însă cu ajutorul turcilor. Într-o scrisoare din 1643 a domnitorului moldovean — scrisoare publicată de N. Iorga — găsim : „...În Transilvania e lucru ușor căci știu căile pe care poate fi atacată. Cele din Moldova și Țara Românească le știu bine, deoparte pașa de Timișoara, de alta turcii, tătarii, moldovenii și muntenii. Se mai adaugă că în Transilvania mai mult de trei părți sînt români, cărora promițîndu-le libertatea îi vom atița fără zăbavă împotriva ungurilor și astfel vor avea război în țară și în afară și nici nu vor ști unde să se întoarcă..." [15].

Merită amintită, de asemenea, încercarea lui Grigore Ghica, în scurtul răstimp al celor două domnii ale acestuia în Muntenia (1660—1664 ; 1672—1674). Pe de o parte, Grigore Ghica se străduia să cîștige ajutorul turcilor ; pe de altă parte, căuta să întrețină legături cu nobilii transilvăneni nemulțumiți de Apafi. În acest sens, a ajuns la convenția secretă cu Gheorghe Brancovici, consemnată la București în ziua de 20 aprilie 1673. Scopul înțelegerii rezultă din textul ce urmează : „...bonum publicum" și lărgirea sfintei Bisericii noastre „și tăria și sfatul care între noi este legat... în toată viața noastră să o ținem în taină cea sufletească a noastră, și la prietenii d-sale vom fi prieteni și de neprietenii d-sale încă-l vom apăra și le vom sta împotrivă, și, ferească Dumnezeu de vreo primejdie sau ajungere de lipsă să-l ajutorim întru toate ca pe un credincios al casei noastre..." [16].

Către sfîrșitul secolului al XVII-lea, propaganda catolică, bineînțeles cu dedesubturi politice, a devenit deosebit de puternică. Ea avea să culmineze, la începutul secolului următor, cu actul unirii bisericii de la Roma cu biserica ortodoxă din Transilvania. În aceste condiții, apărarea ortodoxiei în Transilvania avea să capete nu numai un aspect religios, ci unul mai complex, cu implicații politice și sensuri de rezistență națională.

Constantin Brîncoveanu, domnitorul Munteniei, are și meritul de a fi înțeles această situație și de a fi acordat ajutorul îngăduit de circumstanțe. A subvenționat tipăriturile din Bălgrad, a trimis aici și pe Mihai Istvanovici, unul

---

[15] *Bulletin de la section historique*, XX, București, 1938.

[16] Vezi Șt. Meteș, *Șerban Vodă Cantacuzino și biserica din Ardeal*, București.

Scanned with OKEN Scanner

din cei mai buni tipografi ai vremii. A favorizat pătrunderea tipăriturilor din Bucureşti, în bisericile transilvănene. N. Iorga afirma că aceste tipărituri au contribuit în mod substanţial la dezvoltarea conştiinţei naţionale şi la strîngerea legăturilor, atît spirituale cît şi politice, între românii din cele trei ţări. Totodată, domnitorul muntean a urmărit să vină în ajutorul bisericii ortodoxe din Transilvania şi pe cale diplomatică. S-au produs demersuri în acest sens pe lîngă împăratul habsburgic Leopold. Între anii 1698—1699, acesta a dat patru decrete în care, printre altele, se specifica : „...voia pozitivă a împăratului e ca românii să fie liberi a primi oricare dintre cele patru legi primite în Ardeal şi a se bucura de privilegiile şi imunităţile aceluia, dar dacă voiesc a rămînea în riturile ce observă pînă acum să fie liberi a o face..." [17]. Aceste decrete, însă, nu au fost aplicate ; în alte ordine ale împăratului, acestea cu caracter secret, se dădeau dispoziţii ca acţiunea de catolicizare a românilor, fie şi prin mijloace silite, să fie continuată. Această informaţie este comunicată de G. Şincai, în *Cronica* sa, după o dezvăluire a lui Mihai Cserei, cronicar secui.

Brîncoveanu socotea că unirea cu Roma ar putea să pună în pericol existenţa ca naţiune a românilor din Transilvania. De aici, o întreagă politică, menită să-i susţină pe aceştia în atitudinea şi în acţiunea lor de rezistenţă atît pe plan moral, cît şi material. De fapt, şi alţi domnitori din Muntenia şi Moldova au avut o gîndire asemănătoare. Toate acestea denotă în ce măsură ideea că poporul român este unul şi indivizibil prezenta o idee de adîncime, cu putere permanentă, capabilă să mobilizeze în tăcere nesfîrşite forţe morale şi sufleteşti.

În marele proces al rezistenţei naţionale româneşti, Transilvania a marcat o prezenţă vie şi multiplă. A avut de înfruntat, deopotrivă, atitudini şovine ale stăpînirii maghiare şi acţiuni purtate cu mare subtilitate diplomatică de către casa de Habsburg. Timp de secole, fără întrerupere, poporul român din Transilvania a pus în rezistenţa sa virtuţi răbdătoare, stăpînire de sine, forme de luptă pasivă, stăruiri în tradiţia lui etnică, acorduri organice între populaţia din sate şi cea de la oraşe. Aspiraţia

[17] E. Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, XV.

Scanned with OKEN Scanner

ia libertate națională s-a constituit, consolidîndu-se neîncetat, nu numai ca o revendicare ideologică, ci ca un proces natural deopotrivă și ca o necesitate istorică.

Frămîntările religioase, în speță apărarea împotriva planurilor politice incluse în acțiunea de catolicizare a populației românești, în loc de a duce la destrămările planuite de autorii lor, dimpotrivă, au contribuit la întărirea sentimentului național. De mai bine de un secol, protestantismul în Ungaria cîștiga teren. Trecerea unei părți a populației românești la unirea cu biserica Romei adaugă un plus important de prestigiu. Conștienți de acest fapt, românii uniți au înțeles să ia atitudine, să dea revendicărilor lor un caracter mai pronunțat. Vor cere, deci, ca „ordinea română" să fie pusă pe picior de egalitate cu celelalte „națiuni" ale Imperiului. În această privință, demersul întreprins de episcopul Inocențiu Clain avea să se dovedească de importanță hotărîtoare. Lăsa a se înțelege că duplicitățile curții imperiale sînt într-atît de cunoscute, încît nu ar mai putea să înșele pe cineva din rîndurile populației românești. Mai departe, cerea în mod răspicat ca românii să fie recunoscuți drept a patra „națiune" în sistemul constituțional al Transilvaniei. Cum era de așteptat, demersul luptătorului și cărturarului român a fost întîmpinat cu ostilitate. Un prim răspuns a fost că autorul demersului, Inocențiu Clain, a fost suspendat din atribuțiunile lui de ierarh al bisericii și trimis în exil la Roma. Ceva, totuși, a continuat să rămînă în picioare : *ideea* acestui demers, cît și susținerea ei de către întreaga populație românească. Strivită exterior, ea continuă să-și afirme vitalitatea în mod subteran. Generațiile de români au preluat-o, ca pe un program și o datorie sacră. Cele două mari acțiuni care s-au succedat în Transilvania — cea cu caracter religios din anii 1670—71 și cea cu caracter politico-social din 1784 — descind din spiritul acțiunii amintite. Ideile din această acțiune stau la baza mișcării întreprinse ceva mai tîrziu, către sfîrșitul secolului al XVIII-lea de către corifeii Școlii ardelene : Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior.

Faptele sînt cunoscute ; ele au intrat demult în memoria istoriei și culturii noastre. Reprezentanții Școlii ardelene au împlinit roluri majore în procesul de emancipare a populației transilvănene. Cele două puncte de doctrină

Scanned with OKEN Scanner

ale acestei Școli — *latinitatea limbii românești* și *continuitatea românilor în Dacia* — au impus, atît în atenția propriului nostru popor, cît și în atenția lumii europene, ideea unei națiuni românești care își sprijină ființa ei permanentă pe realități istorice și pe dovezi de capacitate culturală.

BIBLIOGRAFIE

Academia R.S.R., *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1964 ; Lucian Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, București, 1966 ; Ion Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria*, București, 1905 ; *Vechile cronici moldovenești pînă la Ureche*, București, 1896 ; *Învățăturile lui Neagoe Vodă (Basarab) către fiul său Teodosie*, cu prefață de N. Iorga, Vălenii de Munte, 1910 ; N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, I, *De la origini pînă la epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu*, București, 1940 ; II, *De la Matei Basarab și Vasile Lupu pînă la Șerban Cantacuzino* și *D. Cantemir*, București, 1942 ; III, *Cronicarii Moldoveni, Epoca lui Șerban Cantacuzino și a lui Constantin Brîncoveanu*, București, 1945 ; G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941 ; Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1947 ; V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească pînă în secolul al XVIII-lea*, în *Studii*, nr. 1, 1958 ; C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Cheresteșiu, Ștefan Imreh, Alexandru Neamțu, T. Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, București, 1960 ; N. Drăganu, *Histoire de la litterature roumaine de Trasylvanie des origines à le fin du XVIII-e siècle*, București, 1938 ; N. Iorga, *Cronicile muntene*, în Analele Academiei Române, seria II, 1899 ; G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1969 ; Ștefan Lupșa, *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria*, Cernăuți, 1929 ; Șt. Meteș, *Șerban Vodă Cantacuzino și biserica din Ardeal*, București, (f. d.) ; *Antologia gîndirii militante românești*, Ed. politică, București, 1967 ; Em. Panaitescu, *Cronicarul Radu Popescu și „Istoriile domnilor Țărilor Românești"*, București, 1908 ; P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, 1958 ; D. Popovici, *Studii literare. Literatura română în epoca „luminilor"*, Ed. Dacia, Cluj, 1972.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul V

Acțiuni în afara granițelor naționale. Implicații ale rezistenței în literatura pașoptistă

Situația economică, politică și socială a țărilor române, în perioada 1821—1859, a impus apariția și dezvoltarea mai multor forme de luptă cu caracter ascuns. În seria acestora putem număra : memorii, agitație politică, publicistică, asociații și cercuri secrete, legături cu emigrația revoluționară din alte țări, activități ale emigrației române în străinătate, acestea din urmă legate în special de procesul pașoptist. Cristalizarea statelor naționale, în întreaga Europă, s-a făcut sub zodia ascensiunii burgheziei, a relațiilor de producție burgheze, a revoluțiilor și statelor burgheze. Intrarea mai tîrziu a României în circuitul lumii moderne a impus însă o concentrare rapidă a unor forțe de evoluție, mai cu seamă pe linie culturală. Ceea ce popoarele din centrul și vestul continentului au putut să integreze vreme de secole, noi trebuia să recuperăm doar în cîteva decenii. De aceea, în actele noastre de cultură prin care am putut să susținem procesul de regenerare națională din secolul al XIX-lea, întîlnim deopotrivă, dar nu prin alinieri mecanice ci printr-o sinteză organică, elemente renascentiste, clasiciste, iluministe, romantice, realiste ș.a.m.d. Pașoptismul, în viața istorică și spirituală a poporului nostru, reprezintă și un capitol de cultură, și unul de acțiune politică și socială.

Între 1820—1830, putem deslușI o fază cu dominantă iluministă, practicată de unii boieri filantropi și de intelectuali proveniți din burghezia noastră în formație. Atît unii

Scanned with OKEN Scanner

cît și ceilalți erau legați de ideea că poporul trebuie scos din înapoiere prin instrucție și reforme bine chibzuite [1].

Înainte de Regulamentul organic — adică în perioada 1769—1830 — s-au întocmit peste două sute de memorii, toate acestea denotînd în ce măsură burghezia românească începea să-și facă auzit cuvîntul, să se afirme și ca factor politic, pe lîngă cel social și economic.

Să trecem în revistă, din mulțimea acestor memorii, cîteva mai caracteristice :

În memoriul din 1821, alcătuit la Brașov de boieri refugiați și trimis guvernului țarist, în afara unor revendicări de clasă, întîlnim și preconizări de ordin național, unele din acestea îndeajuns de apropiate de dorințele burgheziei în proces de formare. Cu privire la stabilirea granței cu Turcia, găsim precizarea : „...jumătate apa Dunării, cetățile Brăila, Giurgiu și Turnul rămînînd întregi și nevătămate în stăpînirea țării noastre...", deoarece „...cu sudorile și osteneala Țării Românești s-au zidit...". Ca revendicări specifice burgheziei, se prevedea : libertatea comerțului, înlăturarea concurenței, făcută de negustori străini, libera practicare a meșteșugarilor ș.a. [2].

Într-un memoriu din 1822, provenind din sfera boierimii mici și de mijloc, dar exprimînd și puncte de vedere ale burgheziei, se specifica : „...Să fie drumul deschis tuturor patrioților, de orice treaptă, sau stare ar fi, ca fiecare, cu învățătură, cu silință și cu vrednicia sa, folosind patriia, să dobîndească de la patrie cea după cuviință cinstire și înălțarea stării lui....". Mai departe, în legătură cu legea de bază a țării, se cerea ca aceasta să fie alcătuită „cu sfatul și cu primirea a tot neamul românesc, să se alcătuiască pravilă a țării..."[3].

Memoriul intitulat „Strigarea norodului Moldovii", care a fost întocmit în anul 1821, este opera lui Ionică Tăutu, reprezentant al unei generații noi, progresiste, cuprinzînd în genere tineri boieri din treptele a doua și a treia, de asemenea și unii liber-profesioniști toți denumindu-se „cărvunari", prin asimilarea cu mișcarea revoluționară a „carbonarilor" italieni [4].

---

[1] Vezi Paul Cornea, Mihai Zamfir, *Gîndirea românească în epoca pașoptistă*, București, 1969.

[2] Vezi C. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, București, 1972.

[3] Vezi E. Vîrtosu, *Date și fapte noi*, București, 1932.

[4] E. Vîrtosu, *Un pamflet moldovenesc din vremea Eteriei*, în „Viața Românească", nr. 4—5, 1950.

Scanned with OKEN Scanner

Memoriul cunoscut sub denumirea „Cererile ce ar putea face Valachia și Moldavia la un congres de prinți creștini pentru siguranțiia lui cea din afară și statornicirea lor în lăuntru“ include deopotrivă deziderate de ordin național și social : unirea Principatelor, neatîrnarea statului reieșit prin această unire, dărîmarea cetăților Brăila, Giurgiu și Turnu, retrocedarea raialelor, răscumpărarea tributului către Poartă printr-o sumă plătită odată pentru totdeauna, neatîrnarea bisericii de biserica din Constantinopol, cîrmuire de sinod local, trecerea mănăstirilor închinate sub administrarea acestui sinod local ș.a. [5].

În mare măsură, aceste memorii aveau circulație secretă. Ele se adresau conștiinței europene, pe căi trebuind să se ferească de stăpînirea turcească și de spionii ei.

Capitolul agitației publice este important. Atît procesul revoluționar pașoptist cît și înfăptuirea unirii nu ar fi fost posibile fără participarea activă a maselor, o participare pregătită prin propagandă revoluționară concepută și condusă în bună parte de către intelectualitatea din cele trei țări românești.

În publicațiile vremii, aflate în serviciul acestei agitații, nu avem de-a face cu o conducere unică și un program stabilit în comun. Ca idee, însă, găsim în ele acord și convergență. Exprimau cu fermitate judecăți și revendicări privind libertatea socială și națională, interes pentru viața românilor de pretutindeni, formarea unei conștiințe solidare românești.

În perioada 1829—1849, au apărut publicațiile : „Curierul românesc“ (1829), inițiativa aparținîndu-i lui Ion Heliade Rădulescu ; „Albina românească“ (1829), la Iași, condusă de G. Asachi ; „Foaia oficială“ (1832) ; „Muzeul național“ (1836) ; „Alăuta românească“ (1837) ; „România“ (1838) ; „Dacia literară“ (1840) ; „Propășirea“ (1844) ; „Magazin istoric pentru Dacia“ (1845). În Transilvania : „Biblioteca românească“ (1821) ; „Gazeta Transilvaniei“ (1837) și suplimentul literar „Foaie pentru minte, inimă și literatură“ (1838), redactor principal fiind G. Bariț ; apoi, în ajunul revoluției, la Blaj, sub conducerea lui Timotei Cipariu, „Organul luminării“ („Organul național“). Seria se continuă cu publicații periodice din timpul revoluției, ca și după înfrîngerea acesteia : „Pruncul român“ ;

[5] E. Hurmuzachi, *Documente*, vol. X.

Scanned with OKEN Scanner

„Poporul suveran", „Amicul poporului" (la Pesta, în 1848, din inițiativa lui Sigismund Pop) ; „Bucovina" (din inițiativa fraților Hurmuzaki). În toate stăruiește un spirit patriotic și revoluționar, cu puncte de sprijin într-un sentiment de respect și de încredere pentru puterea de înțelegere și de acțiune a maselor populare.

În „Pruncul român", din 26 iunie 1848, C. A. Rosetti, pașoptistul din Muntenia, îi chema pe moldoveni la luptă : „...Goniți din țara voastră pe tirani ! Fără voi nu ne putem bucura decît pe jumătate de dobîndirile noastre, cu voi bucuria noastră va fi desăvîrșită ! Veniți spre noi, cum venim noi spre voi !". Un alt articol al aceluiași luptător, tot în „Pruncul român", 11 septembrie 1848, îndeamnă populația bucureșteană să se ridice la masă împotriva armatei lui Fuad : „...Vie mii de milioane de oștiri împotriva noastră : ei, cu puterea lor, pot să ne ridice viața, viața trupească, dar nu pot să ne ia libertatea, viața sufletească. Cu mîinile goale, fără alte arme decît crucea și stindardele tricolore, le vom ieși înainte, cerînd Contribuția sau moartea...".

La 4 octombrie 1848, în „Bucovina" se preconiza un program destul de înaintat al unității naționale, trebuind să cadă în sarcina și răspunderea, mai ales, a intelectualilor din toate țările românești. Situația din Țara Românească și Moldova este privită în chipul următor : „...noi nu ne putem opri de a trage în sfera cercetărilor noastre călcatele lor drituri și de a face să răsune prin foaia noastră glasul nefalsatului adevăr, pe care un terorism fără pildă se pare că vroiește într-aceste asuprite țări a-l osîndi la o veșnică tăcere..." [6].

Activitatea desfășurată de emigrația românească în străinătate în secolul al XIX-lea înscrie în desfășurarea rezistenței noastre naționale un capitol încărcat de istorie și de cultură. Să-l urmărim, în cîteva din momentele lui caracteristice :

Procesul acestei emigrații a început să se desemneze în deceniile trei și patru din secolul trecut, prin tineri români din Muntenia, Moldova și Transilvania trimiși la studii la Paris și Viena. După înăbușirea mișcării de la 1848, numărul lor avea să crească în mod considerabil. În consecință, se va mări și raza lor de activitate. Răspîndiți

[6] Teodor Bălan, *Activitatea refugiaților moldoveni în Bucovina*, Sibiu, 1944.

Scanned with OKEN Scanner

în multe locuri — Paris, Londra, Viena, Triest, Constantinopol ș.a. — membrii acestei emigrații au depus o activitate intensă, cu scopul de a susține în cercurile europene — politice, universitare, literare — un curent de opinie favorabil cauzei românești. În timp relativ scurt, au putut să obțină în acest sens rezultate evidente.

La Londra au stabilit legătura cu Giuseppe Mazzini, cu Louis Blanc și cu Ledru-Rollin. Se presupune chiar și cu Karl Marx. La Paris au făcut cunoștință cu poetul polonez Adam Mickiewicz, cu Adam Czartoryski, unul din conducătorii emigrației poloneze, cu scriitorul revoluționar rus A. Herzen. De asemenea, s-au realizat contacte cu reprezentanți ai emigrației revoluționare maghiare, în speță Layös Kossuth, György Klapka și Ladislau Teleki. S-au tipărit studii și articole în diferite perioade : s-au întocmit memorii, proteste, manifeste, broșuri. Multe din acestea aveau și caracter de adevărate studii ; în afară de meritul lor agitatoric și propagandistic, au și pe acela că au făcut cunoscute opiniei publice europene, nu mai puțin și diferitelor cancelarii politice și diplomatice, situația poporului român și doleanțele lui legitime.

Între anii 1835—1837, un grup de studenți moldo-munteni de la Paris — Ion Ghica, frații Golescu, D. Brătianu, C. Bolliac, V. Alecsandri, Costache Negruzzi, Al. I. Cuza — s-a aflat în strîns contact cu Adam Czartoryski, conducător al emigrației poloneze. Dintr-o notă din 1837, redactată de „un român", aflăm despre sprijinul cerut românilor de către emigrația poloneză într-un eventual război prin care statul polonez să-și dobîndească unitate și independență. E vorba de un întreg plan polono-român, potrivit căruia urma ca Muntenia și Moldova să pună la dispoziția revoluționarilor poloni locuri sigure pentru depozitări de arme și să favorizeze comunicația cu populația necrasoviților. Deopotrivă, emigranții români formulau și condiții de reciprocitate, într-o răscoală românească „menită a realiza marele stat major Dacia". Înțelegerea, în litera ei, nu s-a realizat. Dar pe plan moral, s-a instituit o solidaritate. Dovadă, faptul că în octombrie 1838 principele Czartoryski a trimis un emisar special spre a lua legătura cu partida națională muntеană condusă de Cîmpineanu [7].

[7] Vezi Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849*, Editura Academiei R.S.R., București, 1967.

E interesant de amintit că proiectele secrete ale lui Cîmpineanu, privind declanșarea unei insurecții în toate cele trei țări române în același timp cu cea din Polonia, privind de asemenea luarea de legături cu Wesseleny ca fruntaș al mișcării de eliberare din Ungaria, au provocat agitație la Viena, fiind descoperite de către biroul de informații secrete al cancelarului Metternich. Urmarea nu avea să întîrzie. La întoarcerea în țară, Cîmpineanu a fost arestat. Fusese urmărit, în drumul lui de întoarcere prin Transilvania atît de agenți ai autorităților habsburgice cît și ai celor turcești.

La 20 august 1829 s-a constituit la Paris „Societatea pentru învățătura poporului român". Instituită în formă legală, avea la bază principii iluministe, propunîndu-și să răspîndească învățătura în toate provinciile românești și să furnizeze în țară publicații străine. Urma ca societatea să aibă două sedii : unul la Paris, altul la București. Societatea urmărea totuși și scopuri secrete, de ordin politic. Unul din cele două exemplare ale procesului-verbal de constituire a fost încredințat oficial „Domnului polcovnic Cîmpineanu", despre care se știa că la acea dată era conducătorul societății secrete inițiate de doctorul Tavernier. Țelurile politice ale acestei societăți care număra în rîndurile ei tineret progresist — C. Bolliac, Gr. Alexandrescu, T. Diamant, D. Crețulescu — prevedeau înfăptuirea unirii și interesarea cercurilor diplomatice și economice din Apus asupra problemelor ce frămîntau țările române.

Între anii 1834—1848 s-a aflat la Viena o tinerime română universitară, puternic influențată de idealuri naționale. În cadrul ei, tineri veniți la studiu din Muntenia și Moldova s-au putut întîlni și înnoda legături cu cei proveniți din Transilvania. Ca figuri reprezentative, putem număra pe următorii : Theodor Stamaty, Leon Filipescu, cei trei frați Hurmuzaki (Constantin, Eudoxiu, George), Constantin Porțiu, Barbu Iscovescu, Toma Constantin, Grigore Bengescu, Aron Pumnul.

Îi vom întîlni la Viena : în 1840, pe Alexandru C. Golescu ; în 1844, pe Mihail Kogălniceanu ; în 1845, pe C. A. Rosetti, frații Alecsandri, Costăchiță Filipescu, C. Negri ; în 1846, pe N. Bălcescu. Oficial, Austria trăia sub un regim autocrat ; oferea însă și un cadru pentru acțiuni democratice și pregătiri revoluționare. Mihail Kogălniceanu, în notele sale de călătorie, găsea de cuviință să remarce : „...fără să vrea, (Austria) este civilizatoare,

Scanned with OKEN Scanner

aducătoarea libertății, căci prin drumurile de fier ideile nouă se pot împrăștia...".

Seria acestor societăți și asociații, în bună parte cu caracter secret, poate continua. În 1843, din inițiativa lui Aron Pumnul, s-a constituit „Societatea de lectură a teologilor români". Departe de a se dedica doar unor preocupări bisericești, ani de-a rîndul, această asociație a canalizat interesul și energia tineretului spre țeluri patriotice românești. La 2/14 decembrie 1845, la Paris, a luat ființă „Societatea studenților români de la Paris". Donația Scarlat Vîrnav reprezintă baza pe care s-a constituit „Biblioteca română din Paris", către sfîrșitul anului 1846. Societatea amintită a beneficiat de patronajul poetului Lamartine, pe atunci exponent principal al mișcării revoluționare franceze. Statutele societății prevedeau dobîndirea de fonduri pentru susținerea tinerilor studenți în străinătate. Nu este însă mai puțin adevărat că societatea avea și scopuri nemărturisite, cu caracter politic și național. E vorba de pregătirea revoluției ce urma să izbucnească în țările române, cu participarea egală a muntenilor, moldovenilor și transilvănenilor. Dintre membrii societății sînt de citat : Scarlat Vîrnav, Ion Ionescu de la Brad, Mihail Kogălniceau, Al. C. Golescu, C. A. Rosetti, Ion Ghica, D. Bolintineanu, D. Brătianu, N. Bălcescu, acesta din urmă fiind, cu începere din iulie 1846, adevăratul conducător al societății. Printre altele, activitatea acestora avea în vedere stabilirea de contacte cu personalități ale vieții publice franceze. Intre acestea, sînt de menționat : A. Ledru-Rollin, Jules Michelet, Edgar Quinet, Lamartine, George Sand, Lamennais, P. Leroux, Daniel Stern, Paul Battaillard, în plus — cum s-a mai spus —, poetul și luptătorul polonez Adam Mickiewicz. Notăm că autoritățile habsburgice, care prin agențiile lor aveau informații exacte, priveau această mișcare cu suspiciune. Într-un raport al poliției din Sibiu către poliția imperială de la Viena, se atrăgea atenția că la Paris ar fi existînd o „asociație de moldoveni, valahi, sîrbi și bulgari purtînd denumirea de *Die Ardelien...*" ; se menționa, mai departe, că această organizație ar fi o ramificație a unei societăți mai mari, „existentă în interiorul țărilor respective, adică Moldova, Țara Românească, Serbia, Bulgaria [8].

[8] Vezi, Cornelia Bodea, *op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

Discursul rostit de N. Bălcescu în ziua de 1 ianuarie 1847 în cadrul societății amintite, intitulat *Privire asupra stării de față, asupra trecutului și viitorului Patriei*, a reprezentat programul de luptă revoluționară a tinerimii progresiste. Ideea regenerării naționale apărea în primul plan. Se proclama deviza mișcării : „Patrie, Frăție, Libertate !". Se sublinia că reușita revoluției va depinde de gradul de răspîndire a instrucției în mase.

Consulatul austriac de la Belgrad semnala existența la Paris a încă două societăți secrete, „Tînăra Dacie" și „Tînăra Românie", ambele apropiate ca ideologie și ca program de acțiune de asociațiile din Italia de tip mazzinian. De fapt, e vorba de o singură societate secretă, „Tînăra Daco-Românie", întemeiată la Paris după Revoluția franceză și avînd drept principal scop eliberarea Țării Românești de sub juguri străine și instaurarea „Marii Daco-Romanii" [9].

Emigrația românească a sprijinit memoriile și petițiile adresate autorităților habsburgice de către fruntașii mișcărilor sociale și naționale ale populației românești din Transilvania. La 13/25 februarie 1849, mitropolitul Andrei Șaguna prezenta împăratului, la Olmütz, un memoriu semnat de mai mulți, printre care : A. T. Laurian, Eudoxiu Hurmuzaki, I. Stoica, Iosif Popa. În acest memoriu, se cerea : legitimitatea constituirii națiunii române într-un corp statal unitar, în cadrul monarhiei; împăratul să adopte și titlul de „Duce al românilor" [10].

Între anii 1849—1850, i s-au adresat împăratului mai multe petiții, toate revendicînd recunoașterea drepturilor naționale ale poporului român. Cîteva din acestea sînt de importanță deosebită. Spre exemplu : petiția din iulie 1849, inițiată de Simion Bărnuțiu și semnată de Avram Iancu, A. T. Laurian, Timotei Cipariu, Andrei Șaguna, cerînd recunoașterea libertății și independenței naționale a românilor din cuprinsul Imperiului habsburgic ; o petiție prin care se intervenea pentru înființarea unei universități românești ; un memoriu semnat de Avram Iancu, Simion Bărnuțiu, Timotei Cipariu, precum și de cei doi episcopi

[9] Cornelia Bodea, *op. cit.*

[10] Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848. Noi scrieri către V. Alecsandri.* Comentate de Olimpia Boitoș ; vol. I, Craiova, 1940.

Scanned with OKEN Scanner

români din Transilvania, solicitînd de asemenea instituirea unei facultăți filozofico-juridice la Cluj [11].

În vreme ce se afla la Paris, N. Bălcescu a urmărit cu atenție acțiunile luptătorilor români din Transilvania. Dintr-o scrisoare adresată la Constantinopol lui Ion Ghica, aflăm despre intenția lui de a trimite pe Al. Golescu pentru a lua legătura la Viena cu „deputățiile tuturor românilor din părțile Transilvaniei, Banatului și Ungariei ce se află acolo împreună cu Iancu, Axente și alții..." [12].

Transilvănenii, de asemenea, au sprijinit acțiunea revoluționară din Principate. În „Gazeta Transilvaniei", nr. 25 din 1849, G. Barițiu scria : „...ne interesează și ne doare foarte mult soarta și starea atît de precară a Principatelor Dunărene și le-am dori din suflet unirea..."

În toamna anului 1848 a început o importantă acțiune de organizare a emigrației române aflate la Constantinopol, Brussa, Paris, Viena ș.a. Ion Ghica și-a asumat în această acțiune un rol activ. Sediul mișcării era la Constantinopol ; urma să se stabilească agenții și în alte capitale europene. Principalul obiectiv era înfăptuirea unirii. Acestui obiectiv, însă, i se subsumau și altele, privind în ansamblul ei opera de renaștere și de constituire a societății române moderne. Menționăm, printre altele; să se pledeze pentru „drepturile țării" pe lîngă guvernele europene ; să se cîștige, prin presă și prin stări de opinie publică, „simpatie" pentru cauza românilor ; să se stabilească legături strînse cu reprezentanți ai mișcărilor de eliberare din alte țări, în speță : Ungaria, Italia, Polonia, Germania; redactarea unui ziar care „să se ocupe cu interesele tuturor naționalităților, propagînd unire și frăție între dînsele..." [13].

La Paris, în decembrie 1849, din inițiativa lui N. Bălcescu, s-a constituit „Asociația română pentru conducerea emigrației". Din sînul acestei Asociații a emanat la 8/20 septembrie 1850 un „Manifest" către poporul român, cu idei pe care N. Bălcescu avea să le dezvolte și să le comenteze în lucrarea sa *Mersul revoluției în istoria românilor*, publicată în revista „România viitoare". O idee majoră, aici: în înfăptuirea unității politice, poporului îi revine un rol hotărîtor ; e nevoie de „lucrare și jertfire

---

[11] Nerva Hodoș, *Simion Balint. Viața și luptele lui în munții Apuseni și Ardealului la 1848—1849*, București, 1913.

[12] N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, Editura Academiei R.S.R., București. 1964.

[13] Ion Ghica, *op. cit.*

prin sîngele vărsat", pentru ca poporul nostru să-şi poată dobîndi „conştiinţa *drepturilor* şi datoriilor sale...".

Tot la Paris, în 1851, şi tot prin acţiunea emigraţiei, s-a constituit societatea „Junimea română", avînd ca organ de presă o revistă cu acelaşi nume. Pionierii ei au fost : G. Creţeanu, Al. Odobescu, Al. Sihleanu. În programul mişcării se stipula : „dreptate socială, unitate şi independenţă naţională" ; înnodarea de legături cu „junii democraţi din Transilvania şi Banat", în vederea luptei pentru independenţă şi unirea tuturor românilor. Trebuie să precizăm că atît difuzarea revistei în rîndurile românilor din Imperiul habsburgic, cît şi corespondenţa purtată cu fruntaşii mişcărilor naţionale din Transilvania privind recrutarea de bursieri pentru studii universitare erau socotite de autorităţile habsburgice drept acţiuni de propagandă subversivă [14].

Revoluţionarii români aflaţi în emigraţie, în frunte cu N. Bălcescu, considerau că unitatea politică a românilor se va putea realiza printr-o nouă revoluţie făcută în unire cu alte popoare ameninţate de imperiile habsburgice şi ţarist. În acest sens, conducătorii emigraţiei române s-au preocupat să colaboreze cu reprezentanţi ai popoarelor interesate în cadrul „Comitetului democratic european" cu sediul la Londra. Precizăm că acest comitet fusese înfiinţat în 1850 de către Giuseppe Mazzini, avînd în sînul său exponenţi ai mai multor popoare : români, unguri, poloni, ruşi, boemi, slavi din sud. Se tindea astfel înspre o „confederaţie democratică a tuturor", bazată pe „mijloace revoluţionare, acord şi unitate, solidaritate în mişcare..." [15].

Ca reprezentant al grupului român din Paris, pe lîngă Comitetul de la Londra, a fost trimis D. Brătianu, în toamna anului 1851. Pe linia programului trasat de „Comitetul" de la Londra se înscriau şi o seamă de încercări de înţelegere, mediate de Giuseppe Mazzini, între N. Bălcescu şi conducătorii emigraţiei maghiare aflaţi în Occident : Layos Kossuth, György Klapka, Ladislau Teleki. N. Bălcescu urmărea soluţionarea problemei românilor din Imperiul habsburgic prin crearea unei „confederaţii a Sta-

[14] I. Săndulescu, *Lupta pentru unitate între 1849—1853. În unitate şi continuitate în istoria poporului român*. Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1968.

[15] Al. Marcu, *Conspiratori şi conspiraţii în epoca renaşterii politice a României (1848—1877)*, Bucureşti, 1930.

telor Unite ale Dunării". Din această confederație ar fi urmat să facă parte : ungurii, românii, sîrbii [16].

Eșecul răscoalei mazziniene de la Milano, în 1853, a făcut ca acțiunea Comitetului european să se discrediteze într-o oarecare măsură. Emigrația românească, însă, a continuat să fie activă. Începînd din 1853, odată cu izbucnirea războiului Crimeii, această emigrație și-a intensificat acțiunea ei diplomatică pe lîngă guvernele marilor puteri, nu mai puțin și pentru edificarea opiniei publice europene.

Notăm de exemplu : meeting-uri organizate de N. Golescu și D. Brătianu, în centre comerciale ca : Liverpool și Manchester, cu scopul de a atrage cercuri economice engleze într-o acțiune de sprijinire a Principatelor românești, interesîndu-le într-o politică de investire în viitorul stat unit ; memoriul adresat guvernului englez de către C. A. Rosetti și Șt. Golescu, în care se specifica : „...noi nu sîntem deloc o provincie cucerită, nici asimilată, nici chiar anexată ; noi am rămas stăpîni pe noi înșine sub o suzeranitate definită și limitată..." [17] ; lucrarea publicată de Ion Ghica (sub numele : G. Ghanoi) în 1853, de fapt operă comună a emigranților români : *Dernière occupation des Principautés par la Russie* ș.a.

Aflăm despre un plan al emigrației române, acela de a se profita de apropierea conflagrației (războiul Crimeii) pentru a se declanșa o revoluție în sud-estul european, dintr-o scrisoare adresată de Al. C. Golescu fratelui său Ștefan Golescu. Se făcea propunerea ca unele cercuri conducătoare din Occident să fie înștiințate : „...că o sacrificare a populațiilor din sud-estul Europei de către diplomație ar urma să provoace răsculareа acestora împotriva turcilor...". Este emisă și ipoteza unui război de partizani.

În Anglia, este de semnalat activitatea desfășurată de D. Brătianu. Scrisorile acestuia către Sir Robert Paul și către lordul Ellenborough sînt relevante. După ce arăta că Principatele se află sub ocupația rusească, încearcă să demonstreze că singura soluție pentru această situație ar fi constituirea unui stat unitar, neutru, asemănător Belgiei, pus sub garanția dreptului public european [18]. S-a adresat

[16] I. Sândulescu, *op. cit.*

[17] N. Corvin, *Din activitatea emigranților români în Apus*, (1853—1857), București, 1931.

[18] A. Cretzianu, *Din arhiva lui Dimitrie Brătianu*, vol. II, București, 1933.

printr-un memoriu și lordului Palmerston, iar un material pledînd pentru cauza unirii i-a fost publicat în marele ziar „Daily News". Cît de important a putut fi acest material, ne putem da seama de felul cum a fost remarcat de Karl Marx în „Neue oder Zeitung" din 15 august 1855 : „...Recent, Brătianu a trimis ziarului „Daily News" o scrisoare care descrie suferințele îndurate de locuitorii principatelor dunărene sub călcîiul armatei austriece de ocupație...". Acest articol îi prilejuia autorului și putința de a denunța politica duplicitară a monarhiei habsburgice [19].

În memoriul din 1855, adresat prințului Napoleon, viitorul împărat Napoleon al III-lea, autorii lui, Nicolae Golescu și C. A. Rosetti, propuneau unirea Principatelor într-un singur stat, independența acestui stat și eventual constituirea unui regat condus de o dinastie străină.

Mișcarea emigrației românești, purtată cu argumente de adevăr istoric și demnitate intelectuală, a avut răsunet. Dovadă, între altele, articole și studii în publicațiile vremii sub semnături de mare autoritate : Saint Marc Girardin în „Journal des Débats", Elias Regnault în „Le Siècle", J. A. H. Ubicini în „La Presse", Edgar Quinet în „Revue des Deux Mondes".

Odată cu încheierea Tratatului de la Paris, 1856, o seamă de puncte din programul de acțiune al emigrației române puteau fi socotite drept cîștigate. Mulți din reprezentanții de frunte ai acestei emigrații vor reveni în țară, unde lupta lor politică și intelectuală pentru independență națională și pentru formarea statului nostru modern va continua pe alte planuri și cu alte mijloace.

Deși mișcarea revoluționară română de la 1848 a fost înăbușită, moralmente, însă, ea a învins. Istoricește, de asemenea. Rezultatele ei aveau să devină evidente. Ideile propagate de această mișcare s-au integrat profund într-o doctrină națională, cu putere activă pe multe planuri de afirmare ale energiei și creației românești. Citățm din „Bălcescu : Libertatea naționaliștilor nu poate veni de la curțile împărătești și din mila împăraților și despoților, ci numai dintr-o unire strînsă între toți românii, dintr-o ridicare a tuturor împreună și în solidaritate cu toate popoarele împilate...". Sau „...cînd e vorba de apărarea teri-

[19] K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. II, Editura politică, București, 1961.

toriului naţional, de-a apăra patria de o năvălire străină sau de a o scăpa dacă este ocupată... atunci corpurile armate, soldaţii, nu ajung, atunci trebuie ceva mai mult decît toate acestea ; trebuie o populaţie întreagă armată, ţărani, fanatici, pătrunşi de focul sacru al patriei..." [20]. De fapt, aceste cuvinte nu aparţin numai lui Bălcescu ; aparţin unei întregi mentalităţi a epocii, denotînd în ce măsură, cu cît simţ istoric şi social, evenimentele renaşterii naţionale a românilor din secolul al XIX-lea au exprimat mari adevăruri umane.

Paşoptismul include în tabloul multiplelor sale manifestări şi o importantă etapă din istoria luptei subterane a poporului nostru. Literatura paşoptistă, în bună parte, este legată de conţinuturile, semnificaţiile şi finalităţile acestei lupte.

Întîile materializări în acest sens trebuiesc căutate în societăţile literare cu caracter secret dintre anii 1830—1840. Am aminti, în sensul acesta, de existenţa „Societăţii Filarmonice" întemeiată de I. Cîmpineanu şi Heliade Rădulescu, precum şi ceva mai tîrziu de societatea „Frăţia", care avea să fuzioneze mai tîrziu cu „Asociaţia literară a României". Dealtminteri, găsim contingenţe literare şi în alte asociaţii din epocă, cu structură exclusiv politică. Menţionăm, de exemplu, că într-un proiect de constituţie propus de conjuraţia din 1831 a comisului Leonte Radu, în Moldova, exista şi această doleanţă : „slobozenia tiparului, a gîndirii şi a scrierii, care să nu fie sub ţensură...".

Însă, pînă la o asemenea „slobozenie" sînt încă distanţe de străbătut. Deocamdată, în loc de atenuare, cenzura se va accentua. Presa şi teatrul sînt controlate. După trei numere, apariţia „Daciei literare" este suspendată. Titlul de „Propăşirea" este considerat drept suspect. Împotriva colaboratorilor cu vederi liberale se iau măsuri arbitrare, într-un fel chiar draconice ; Gr. Alexandrescu, Cezar Bolliac, Costache Negruzzi, M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, A. Russo sînt ameninţaţi cu întemniţarea sau chiar întemniţaţi de-a binelea. Lui Ion Cîmpineanu, pentru că susţinea în programul său „să se redea o patrie liberă şi independentă tuturor membrilor despărţiţi ai naţiunii noastre", i se ia libertatea. Participanţii la complotul lui

[20] N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, *Rolul maselor în făurirea istoriei*, Bucureşti, 1955.

D. Filipescu sînt condamnați, chiar fără „temeiuri pipăite“ ale vinovăției lor.

În 1829, prin apariția „Curierului românesc“ în Muntenia și „Albina Românească“ în Moldova, acțiunea de propagandă, pe aria întinsă a ideilor pașoptiste, și-a adăugat încă o modalitate. Pînă în 1840, s-ar părea că pașoptiștii noștri nu s-au folosit îndeajuns de acest mijloc. Se dau în această privință mai multe explicații. După unele păreri, faptul ar decurge din aceea că, atît la o revistă cît și la celelalte, conducătorii lor ar fi fost doi „moderați“, deci mai dispuși spre teoria iluministă decît spre militare revoluționară. Adevărul este că în epoca amintită cenzura era atît de severă încît pentru moment o atitudine mai mascată ar fi dus imediat la suspendarea publicațiilor. În 1840, „Dacia“ și „Propășirea“ vor încerca să înscrie literatura ceva mai viu în curentul revoluționar. Se știe, însă, că și acestor reviste nu li s-a îngăduit să-și prelungească existența. În timpul revoluției, în puținul răstimp în care cenzura fusese desființată, s-a putut ca în publicațiile de tipul „Pruncul român“ și „Poporul suveran“ gîndirea și îndemnările revoluționare să se desfășoare în libertate. În afara hotarelor, publicistica emigrației — „România viitoare“, „Junimea română“, „Republica română“ — nu au încetat să pledeze pentru ideea rezistenței și pentru ideea revoluționară, nu arareori cu accente dramatice și cu exaltare patriotică. Cînd legislația presei a devenit mai blîndă, în 1857—1858, a fost cu putință să apară o publicație ca „Steaua Dunării“ (1855—56 ; 1858—60), cu pronunțat caracter unionist.

Dar să nu pierdem din vedere că literatura pașoptistă, înainte de a fi văzută în generalitatea ei, trebuie urmărită prin personalitățile ei reprezentative. În scrierile acestora, în orice caz la majoritatea lor, ideea de rezistență, atît în manifestările ei trecute cît și în ceea ce îi incumbă stările prezente, se reflectă în chipuri multiple și cu notă stăruitoare.

E necesar, în consecință, să le dedicăm o seamă de considerații analitice.

Gheorghe Asachi. Putem afirma că Gh. Asachi nu sesiza pe de-a-ntregul sensul revoluției. Prin concepție, poate și prin temperament, încerca un fel de reținere împotriva mișcării declarate și violente. Ne explicăm, astfel, unele din reținerile lui atît față de mișcarea lui Tudor Vla-

dimirescu cît şi faţă de revoluţia de la 1848 însăşi. Am fi însă nedrepţi, dacă am lăsa ca impresia acestor ezitări să apese asupra întregii sale atitudini, ca scriitor şi ca luptător în procesul regenerării noastre naţionale.

În 1812, pe cînd se afla la Roma, planul lui Napoleon de a reface vechiul regat al Daciei îi va grăbi reîntoarcerea în ţară. Gîndul de a putea să joace într-o asemenea situaţie un rol de reformator politic îl atrăgea foarte mult. În poema *Viitorul*, mărturisea ritos : „Trec şi-n zborul meu veni-voi în a Daciei cîmpie / Care-aşteaptă un restorator dintre fiii săi să-nvie". Salută înlăturarea domniilor fanariote. Poezia *La moldoveni, la restatornicirea domnilor pămînteni* a circulat sub formă de foaie volantă. A dat premise teoretice pentru o poezie care să se inspire din istoria patriei ; în această privinţă, un articol din numărul 6 al „Albinei româneşti" poate fi considerat ca prefaţînd programul din 1840 al „Daciei literare".

Într-un mod desigur inegal, dar nu lipsit de intuiţii şi pătrunderi juste, s-a gîndit să descopere şi să pună în lumină valori de adîncime ale unei mitologii autohtone. Poemul epic *Traian şi Dochia* constituie o dovadă. În această lucrare, se evocă rezistenţa dacilor rămaşi liberi după cucerirea lui Traian. Ca o altă Dafne, la rugămintea ei, pentru a scăpa de perseverenţa cuceritorului roman, Dochia este transformată de Zamolxe în stană de piatră. Imaginea este notabilă. Ea sugerează, deopotrivă, două situaţii. Una : rezistenţa continuă şi inflexibilă ca de stîncă, înfruntînd curgerea şi durata timpului ; cealaltă : participarea naturii, înfrăţirea acesteia cu viaţa şi drepturile la viaţă ale lumii băştinaşe.

Tendinţa amintită mai sus transpare şi în nuvelele istorice. Deslușim în ele viziunea unei rezistenţe milenare la un popor care şi-a menţinut structura şi continuitatea în pofida atîtor invazii şi vitregii ale soartei.

Nuvela *„Dragoş"* ne trimite la o primă treaptă a rezistenţei : „...totuşi nu puţini coloni şi cetăţeni români rămaseră locuind prin cetăţi şi şesuri, cînd partea cea mai însemnată dintr'înşii se aşeza între munţii Carpaţi, unde, apăraţi de nestrăbătuta lor poziţie, păstrau sub proprii lor Domni naţionalitatea, atîrnînd uneori de străinii mai puternici decît dînşii şi unindu-se alte dăţi cu rivalii acestora,

spre a combate pe asupritorii comuni și a păstra pînă în zilele noastre dreptul pentru vechea lor patrie..." [21].

Menținerea ființei naționale, rezultat al unei rezistențe permanente, apare frecvent sub pana de nuvelist a lui Gh. Asachi :

„...Moldovenii, popor deodată oștean, păstor și lucrător de pămînt, și care de șaptesprezece veacuri aruncat în depărtarea de 306 mile de Roma, în miezul popoarelor neamice, după nenumărate întîmplări și-au păstrat limba, deprinderile și acel amor pentru agricultură și arme, ce era izvorul virtuților de căpetenie ale strămoșilor celor plini de faimă, și care anume au păstrat moldovenilor o rămășiță de neatîrnare în o epohă cînd alte națiuni au fost îngenuncheate înaintea puterii otomane..." [22].

Și în nuvele, ca dealtminteri în poemele sale, Gh. Asachi se referă la retragerea în codru, situație ce-a adăpostit secole de-a rîndul manifestarea rezistentă a poporului nostru. În *Dragoș* avem o descriere sugestivă a grotei unde stă retrasă Dochia. Este situată pe muntele Pion-Ceahlău. Se puteau refugia acolo, din calea urgiilor barbare, numai fetele ; bărbaților, sub amenințarea de a-și pierde viața, le era interzis să pătrundă acolo :

„...În urmă ajunse în partea cea sălbatică a muntelui Pion, unde codrii de pini și de brazi cu stînci de formă bizară, de cutremur surpate și de fulger săgetate, încingeau în fioroasa tăcere locul cel misterios, ce din vechime era vergurilor azilul scăpării de sclavia barbarilor...".

Cîntul popular, și acesta, este evocat ca factor de susținere sufletească și morală în apărarea și conservarea ființei noastre naționale :

„...La umbra sălciilor răsunau în fluierile lor doinele armonioase ce pe fiecare român îl pătrund acum de melancolie, văzînd că simțămîntul de naționalitate s-a refugiat numai în sînul acestor fii ai naturii, la cari, ca oratori nemuritori, muntele și rîurile amintează și întrețin suvenirul gloriei strămoșești..." [23].

Ion Heliade Rădulescu. Atitudinea lui Heliade față de evenimentele revoluționare contemporane își are izvorul într-o educație intelectuală în stilul secolului al XVIII-lea, transpusă și adaptată în mod uneori discutabil la proble-

---

[21] Gh. Asachi, *Nuvele istorice*, Editura Minerva, București, 1915, p. 221.

[22] *Ibidem*, p. 298.

[23] *Ibidem*, p. 111.

mele de luptă socială, politică și literară impuse de secolul următor. Se încadra astfel într-o gîndire și pedagogie de tip iluminist. De aici, preconizări ca acestea : schimbarea trebuie să rezulte dintr-o revoluție pacifică ; ideile trebuiesc macerate răbdător, înainte de a deveni factori activi de transformare. În *Amintirile unui proscris,* găsim în această privință indicii semnificative : „...Eu nici în țară, nici în străinătate, nu am pronunțat vorba revoluție ; mai pretutindenea, vorbind de evenimentele noastre din 1848, le calific cu numele de Mișcarea-Regenerația. Eu nu cunosc Mișcare de legiuită decît ceea ce se face spre apărare și nici Revoluție salutară decît ceea ce se face în idei..."

Concepția socială a lui Heliade se conturează limpede în poemul *Santa cetate,* scris în anul 1858. Poemul este adăugat la finele lucrării *Descrierea Europei după tratatul din Paris,* scrisă în ambianța anilor din exil și a unor concluzii reieșite din desfășurarea mișcării revoluționare. Putem recunoaște o puternică influență din Fourier. Propagatorul socialismului utopic la noi fusese Theodor Diamant. Legăturile acestuia cu Heliade datau încă din 1834. Este anul în care „Curierul Românesc" publicase cîteva articole ale lui Diamant asupra problemei fourieriste, în speță organizarea falansteriană a societății. Amintim, în treacăt, că între anii 1835—1836, la Scăieni, pe moșia lui Manolache Bălăceanu, se încercase instituirea unui falanster. Inițiativă, însă, soldată cu un eșec.

Poemul se compune din două părți. Prima evocă pe „Christpopulul", simbolizînd populația muncitoare ultragiată și martirizată de-a lungul istoriei. A doua reprezintă o viziune a „sfintei cetăți", dar într-o formă tulbure, ambiguă, fără să reiasă precis o soluție a trecerii de la ordinea veche, retrogradă, la una nouă progresistă. Oricum, ceva rămînea îndoielnic, în acest poem. Vocabularul are rezonanțe socialiste ; transpar în el și inflexiuni tinzînd oarecum spre înțelesuri contrarii, cu tendințe religioase și contrarevoluționare.

Cezar Bolliac. Structura sufletească și mentală a lui Cezar Bolliac este de luptător. Găsim pecetea acestei structuri, deopotrivă, și pe acte politice, și pe manifestări literare. Multe din acestea se înscriu în activitatea clandestină a vremei. E interesant să observăm că după 1857, adică odată cu trecerea în umbră a pașoptismului, lirica sa a încetat. Bolliac înțelege să dea muzei lui literare un caracter cu precădere militant.

Scanned with OKEN Scanner

Participarea lui Bolliac la activitatea secretă a revoluționarilor pașoptiști este bine cunoscută. A fost unul dintre cei trei atentatori care la 9 iunie l-au intimidat pe domnitorul G. Bibescu. Înainte de revoluție luase parte la asociații secrete și comploturi. Alături de Cîmpineanu, de fapt capul opoziției în Obștească adunare, a redactat un memoriu de protest împotriva legilor impuse de guvernul lui Alex. Dim. Ghica. A fost implicat, ca membru al „Frăției", în procesul complotiștilor de la 1840, sub învinuirea de instigație la rebeliune. La boxa acuzaților i s-au adus și manuscrisele, drept, „defăimătoare coprindere împotriva ocîrmuirii".

Ecourile acestei pasiuni revoluționare, atît cu datele ei conspirative cît și cu cele explosive, apar în opera scriitorului.

Sila este prima poezie din Literatura română dedicată clăcașilor. *Epistola la colonelul I. Cîmpineanu* cuprinde accente aspre la adresa tiraniei și accente recunoscătoare de simpatie pentru luptătorii libertății. Poemele *Muncitorul* și *Ocna* au fost scrise în 1843, dată la care se desăvîrșea apropierea poetului de Bălcescu și inițierea lui în societatea secretă „Frăția". Volumul de versuri publicat în 1843 nu reflectă în totul gîndirea autorului ; putem presupune că cenzura a intervenit masiv, ceea ce explică distanța ideologică dintre poeziile apărute în volum și cele păstrate de autor în sertarul lui.

Poezia lui Cezar Bolliac poartă în genere pecetea epocii. Exprimă situații din biografia autorului, un factor activ în tabăra revoluționară. Este o poezie angajată, cu caracter social, cu implicații istorice, cu destinație militară, dar și cu preocupări estetice, capabile să-i confere valoare și dincolo de faza acută a evenimentelor în desfășurare.

Bolliac, ca și Bălcescu, se găsesc în extrema stîngă a revoluției, în aripa ei radicală. Faptul se reflectă în ceea ce scrie. *Hora ciocoilor*, poezie compusă după arestarea guvernului provizoriu, necruțătoare în ce privește încercările boierimii de a suprima libertatea pentru a putea să-și păstreze privilegiile, preconizează „zavera" drept singur „leac" împotriva relelor existente. *O țigancă cu pruncul său la statuia libertății din București* ne poate reaminti că poetul era și om politic, între altele și membru în comisia pentru emanciparea țiganilor. În Transilvania, a inițiat gazeta „Espatriatul", în care a pledat pentru întărirea

revoluției din Imperiul habsburgic prin unirea luptătorilor români și maghiari. *România solidară* exprimă nădejdea poetului că armatele revoluționare, comandate de Avram Iancu, vor veni în Țara Românească pentru a sprijini și salva cauza revoluției. La Paris, s-a alăturat acțiunii purtate de revoluționarii noștri pentru a cîștiga de partea cauzei românești interesul și adeziunea diplomației europene. În studiul *Unitatea României*, Bolliac a utilizat și o bogată informație arheologică, nu întotdeauna îndeajuns de organizată, dar oricum trădînd o linie de gîndire și de preocupare precisă în legătură cu această materie. Într-adevăr, atît în memoriile adresate prințului Ludovic Napoleon, lordului Palmerston, lordului Dudley Stuart, cît și în articole publicate în revistele din țară, Bolliac invoca unitatea fondului dacic, ca încă un argument românesc în sprijinul revendicărilor noastre la unitate și independență națională.

Poemul *Episod din revoluția lui Domnul Tudor* este plin de stîngăcii sub raport prozodic, ca muzicalitate, ca putere de incantație estetică. Este totuși remarcabil ca idee, ca acțiune, ca zugrăvire a unor situații. Înțelegem că „zavera" nu a izbucnit pe neașteptate, dintr-un simplu motiv sau altul, ci este expresia unor acumulări de adîncime, înfățișînd drama umană în curgerea vremei și viața naturii : „Căci lutul ăsta pe care plînge / Și sor și mamă e numai sînge...".

Prin trei reviste — „Dacia literară" (1840), „Propășirea" (pentru evitarea cenzurii : „Foaie științifică și literară" (1840), „România literară" (1855) — s-a constituit ca direcție estetică un curent național popular în literatură. Această direcție, departe de a rămîne străină de lupta subterană legată de condițiile epocii, a susținut-o cu devotament. Într-adevăr, nu în formă declarată, cu precizări programatice, ci cu înțelesuri de substrat, cu valori de ordin intrinsec.

Se atribuia literaturii, printre altele, și un puternic caracter de angajare cetățenească. Era socotită drept instrument de luptă, chemat să se integreze în „fierberea revoluționară" a epocii. De asemenea, se recomanda creației literare să caute cît mai multe apropieri și cît mai multe puncte de inspirație în conținuturile și învățămintele istoriei naționale. Pe de o parte, se avea în vedere că într-o perioadă de avînt și renaștere națională, ca aceea

Scanned with OKEN Scanner

de atunci, a omagia fapte de glorie și fapte de vrednicie din trecutul țării constituia pentru contemporani o datorie morală și patriotică. Pe de altă parte — și poate că aceasta este trăsătura primordială — se stăruia în ideea că numai cunoscînd bine trecutul poporului nostru ne putem da seama de adevăratele esențe și implicații ale rezistenței românești, cu mulțimea ei de acțiuni subterane.

Ne aflăm, de fapt, în plină ideologie și literatură pașoptistă. Asistăm la o masivă penetrație a unor idei provenind cu precădere din doctrina Revoluției Franceze : prin fanarioți, prin cărți, prin emigranți, prin agenți consulari, prin călători din Apus, prin tineri plecați la studii în străinătate, mai ales la Paris. O penetrație, însă, nu de tip mecanic și imitativ, ci adaptată la situații locale, pătrunsă de tradiții autohtone, trecută prin filtrele gîndirii și sensibilității revoluționarilor români.

Așa cum am mai arătat, mediul de formație al revoluționarilor pașoptiști români a fost Parisul din ultima perioadă a domniei lui Ludovic-Filip. Se știe că încă din 1845 o serie de luptători români — C. A. Rosetti, Ion Brătianu, Dumitru Brătianu — fuseseră admiși în loja masonică „l'Athénée des Etrangers", în cadrul căreia își dădeau întîlnire și militau mulți din republicanii notorii ai epocii. În ce privește pe cei grupați în societatea studențească de sub patronajul lui Lamartine și președinția lui Ion Ghica, aceștia se aflau sub influența liberalismului predicat la Collège de France de Jules Michelet, Edgar Quinet și Adam Mickiewicz.

Scriitorii pașoptiști au resimțit cu putere necesitatea de a consemna evenimentele pe care le-au trăit sau la care au fost martori contemporani. De aici, în literatura lor, prezența marcată a două genuri adecvate : corespondența și memorialistica. În această privință, *Ion Ghica* poate fi socotit un precursor și un dătător de măsură. Îi datorăm, deci, o seamă de menționări în consecință.

Ne referim la două din scrierile sale : *Scrisorile către V. Alecsandri* și *Amintiri din pribegia după 1848*. Și într-una și în cealaltă, lupta noastră subterană din secolul al XIX-lea, cu aspectele ei social-politice ca și cu modalitățile ei conspirative, străbate ca un fir roșu conducător.

Ne sînt înfățișate evenimente la care Ion Ghica a fost martor ocular. Scrupulul adevărului îl va urmări tot timpul : „...Mie nu-mi este iertat să scriu decît numai atunci cînd pot spune un adevăr ; și a cunoaște adevărul și a-l

spune nu este lucru lesne..." [24]. Multe din amintirile scriitorului și ale omului politic gravitează în jurul acțiunilor conspirative ale generației de la 1848. Linia lui de gîndire era aceea a unui spirit raționalist format la școala filozofiei iluministe. „Credința mea — mărturisește într-un triptic de epistole : *Liberalii de altă dată, Libertate, Egalitate* — este că va veni curînd timpul cînd românii vor înțelege că nici libertatea nu este anarhie, nici legalitatea nu este despotism ; și că autoritatea, cu cît este indispensabilă societăților, cu atît ea trebuie să fie mai întărită, făcînd-o să derive de la lege, a cărei suveranitate este singurul principiu care poate conduce societățile moderne ; și că libertatea, cu cît este mai necesară, cu atît trebuie să fie subordonată rațiunii și științei".

Pactizarea lui Ion Ghica cu idealurile revoluționare — deși e discutabil dacă s-a gîndit vreodată să adere la concepția republicană — este mărturisită adesea, într-o formă literară proprie, convingătoare, în care nota obiectivă și nota patetică par a se întîlni și contopi în mod organic. Un fragment, în acest sens, va pune în lumină remarca făcută :

„...A fost un timp cînd trebuia mare îndrăzneală și abnegație unui român ca să cugete la naționalitate și libertate ; pentru aceasta îi trebuia mai întîi... să încheie pact cu persecuțiunile, cu exilul și cu proscripțiunea... Acei care se hotărau să vorbească sau să scrie despre drepturile românilor, despre viitorul și despre speranțele lor ; să pomenească măcar de desființarea robiei, de împroprietărirea clăcașilor, de încetarea protectoratului, de recuperarea autonomiei, de unirea Moldovei cu Valahia ; să critice nedreptățile și prevaricațiunile în justiție și administrație, trebuiau să se ducă peste țări și peste mări, să se ascundă și să-și schimbe numele, căci astfel se expuneau a fi trimiși să-și spășească sentimentele și îndrăzneala în vreo temniță sau cel puțin în vreo mînăstire..."

Revoluția de la 1848 este caracterizată precum urmează : „...acea răsculare, acel strigăt de durere și de indignare al națiunii era opera unei lucrări stăruitoare de mai multe generații". N. Bălcescu în *Mersul revoluției în istoria românilor* (1850) gîndise asemănător : „...Revoluția română de la 1848 n-a fost un fenomen neregulat, efemer, fără trecut și viitor, fără altă cauză decît voința întîmplă-

[24] Ion Ghica. *Opere*, București, 1967.

toare a unei minorități... cauza ei se pierdea în negura veacurilor..."

Amintirile lui Ion Ghica ne ajută să înțelegem că între pașoptiștii români a funcționat un spirit de echipă, un profund sentiment de solidaritate spirituală. Evocîndu-l pe „Nicu Bălcescu", ne evocă totodată aspecte caracteristice din constituirea „Frăției" și pregătirea în tăcere a revoluției.

Iată, de exemplu, cu privire la înființarea „Frăției". Ne aflam „într-o noapte din culesul viilor, pe la 1843, pe cînd lumina lunii începea a se contopi cu razele dimineței". I. Ghica, Cr. Tell și N. Bălcescu se găsesc în lungă peripatetizare. Subiectul : „...era acel de toate zilele și de toate serile..." Și mai departe : „...ne imputam unul altuia lipsa de patriotism și de energie ; ne făceam răspunzători de starea nenorocită și umilită a țării, așa că la întoarcerea noastră în vale, la fîntînă, jurasem să ne consacrăm patriei cu trupul și cu sufletul, ne legasem frați de cruce... chiar în ziua aceea ne-am adunat de am alcătuit statutele și regulamentele *Frăției*...".

Ni se dau — mai departe — amănunte privind structura și funcționarea asociației : „...Inițiații erau formați în grupuri de cîte zece, fiecare frate cunoscînd numai pe șeful său imediat, diacon, preot sau arhiereu, acel care-l catichisese, îl inițiase, de la care și prin care primea ordine și instrucțiuni și căruia datora ascultare și supunere cu pericolul vieței și al averei, păstrînd secretul cel mai absolut. Deviza era : *Dreptate și Frăție*...". Despre statutele asociației aflăm : „...scrise în cifre cu cheie, erau păstrate la mine în bibliotecă, în scoarțele lui Bourdon..." Mai aflăm : „...au ars la 1856... împreună cu casa... și cu toate obiectele ce posedam...".

Ion Ghica ținea să precizeze că activitatea revoluționară românească nu era un fenomen izolat, ci se sincroniza cu un curent revoluționar din mai multe țări europene. Pasajul de mai jos este revelator :

„...Pe la finele anului 1848 un vînt de libertate sufla peste toată Europa... Românii, de o parte și de alta a Carpaților, nu puteau ei să rămîie simpli spectatori la cele ce se întîmplau în Ungaria, în Austria și în tot Occidentul ; căutau să se afirme și ei, prin adunarea de la Blaj, prin revendicarea drepturilor autonomice ale Transilvaniei. În Iași și la București actele lui Sturdza și lui Bibescu începuse a fi judecate fără sfială...".

Scriitorul consideră că revoluționarii din Muntenia au știut ca în păstrarea secretului să pună virtute, patriotism, înțelepciune, stăpînire de sine. „...În București, deși fierberea era mare, dar era așa de ascunsă, încît vodă Bibescu, răspunzînd felicitărilor ce-i aduceau boierii în ziua de Paște, le zicea cu mîndrie că toată Europa era turburată și în foc, numai Țara Românească, grație înțelepciunii guvernului, se bucura de cea mai mare liniște și seriozitate...". Nu același lucru îl admite și pentru Iași. Găsește chiar că aici situația era contrastantă : „...În Iași, unde lumea fiind și mai iritată, și mai impacientă, acțiunea era mai aparentă, se lucra mai pe față iar vodă Sturdza profitînd de o Adunare de tineri la Alecu Mavrocordat (Ursu) trimite toată armata sa, înconjoară casa și arestează pe cîți poate pune mîna...".

Relatînd fapta la care a fost martor ocular, Ion Ghica — a cărui vocație de scriitor se relevă în toate dezvăluirile sale — intervine cu punctări pitorești, toate menite să sporească autenticitatea situațiilor descrise. E interesant să amintim că în multe din aceste destăinuiri climatul de conspirativitate se conturează pregnant. Iată — de exemplu — detalii despre întîlnirea dintre Ghica și Cr. Tell : „întîlnirea, „ca să nu bată la ochi", a avut loc la „o petrecere" ; pun la cale rendevous pentru a doua zi în răsăritul soarelui, pe digul destinat a apăra portul de viitura apelor Dunării ; ș.a...."

Despre chipul cum erau procurate armele, ni se spune :

„...Ruset (este vorba de C. A. Rosetti. — *n.n.)* depunea, din banii ce erau strînși la dînsul, o sumă oarecare la un negustător afiliat, către care dau aceluia care voise să se afilieze o țidulă în termenii următori : „Dați aducătorului un ghiuden și doi cîrnați", ceea ce însemna : „Dați aducătorului banii trebuincioși pentru cumpărarea unei puști și unei perechi de pistoale...".

În legătură cu discuția purtată de Heliade Rădulescu pe marginea Proclamației de la Izlaz, Ion Ghica notează :

„...asupra căreia Eliad nu a făcut decît o singură obiecțiune, la partea privitoare la împroprietărirea țăranilor, zicînd că aceasta va face pe boieri să nu fie cu noi, obiecțiune la care i s-a răspuns că, oricum s-ar face, cei mai mulți boieri o să fie în contra și că ei vor căuta în acțiunea Rusiei un sprijin pentru privilegiile lor, și că singurul mij-

loc de a se paraliza acţiunea, înăuntrul ţării cel puţin, era de a interesa gloata la susţinerea revoluţiei..."

Despre desfăşurarea propriu-zisă a revoluţiei, *Amintirile* sînt oarecum sărace în relatări. Faptul, însă, îşi găseşte o explicaţie. Ion Ghica se afla la Constantinopol cu misiunea de a duce tratative cu turcii, potrivit instrucţiunilor aduse de doctorul Mandl, trimisul lui Lamartine. Aceste instrucţiuni prescriau să nu întreprindem nici o mişcare înainte de o înţelegere cu guvernul otoman. Ghica era însărcinat să poarte tratative prin două scrisori de „acreditare" : una semnată de revoluţionarii noştri, cealaltă de emisarul lui Lamartine. Din această scrisoare din urmă, merită să reţinem un pasaj caracteristic. Iată-l :

„...La Valachie et la Moldavie sont actuellement des provinces russes. Toute la partie intelligente du pays se révolte contre une administration pareille ; on est prêt à faire une révolution, on pourrait même compter sur une succés heureux, si les ménaces d'une intervention russe n'étaient a chaque instant mises an avant. Le prince régnant lui-même se dit porté aux réformes, mais il est empeché par la Russie. Le parti national du pays a donc résolu d'envoyer un agent confidentiel, Mr. Ghica (Jean), à fin de s'entendre avec la Cabinet Turc" [25].

Judecata lui Ion Ghica asupra revoluţiei de la 1848 se află în strîns paralelism cu tezele lui N. Bălcescu din *„Mersul revoluţiei la români"*. Caracterul ei politic este îmbrăcat într-o caldă prezentare literară :

„...Căci nu trăieşte Nicu Bălcescu, că le-ar spune cu pana lui cea ageră, în stilul său pătrunzător, că deşteptarea de la 1848 nu a fost opera unui singur om, ci a fost opera simţului naţional al României întregi, a fost rezultatul a trei generaţiuni ; le-ar spune că acea mare revoluţiune nu putea fi oprimată de nimeni şi că ea s-ar fi făcut în lipsa fiecărui dintr-acei cari au sau au avut cutezanţa de a-i revendica paternitatea. Cugetătorul şi organizatorul a fost

[25] „...Valahia şi Moldova sînt în prezent provincii ruseşti. Întreaga parte inteligentă din aceste ţări se revoltă împotriva unei asemenea administraţii. Pare pregătită să facă revoluţie ; s-ar putea conta pe un succes fericit, dacă ameninţările unei intervenţii ruseşti nu ar apărea mereu la orizont. Domnitorul, el însuşi, ar fi dispus la reforme, dar Rusia îl împiedică. Partidul naţional din ţară, de aceea, a hotărît să trimită un agent confidenţial, pe d-l Ion Ghica, cu scopul de a se înţelege cu cabinetul turc".

Scanned with OKEN Scanner

naţiunea, iar Tell şi Magheru au fost braţul care a executat voinţa ei...".

Cu ochiul său avizat, conducător al situaţiilor diplomatice, Ion Ghica ne informează despre manevre şi atitudini ale unor guverne europene — Turcia, Rusia, Anglia, Franţa — interesate de mersul evenimentelor din principatele noastre. Iată un exemplu în care se relatează poziţia ambiguă a Turciei : „...Poarta credea că putea umbla în două luntre, că trimeţînd pe Suleiman-paşa cu instrucţiuni împăciuitoare şi binevoitoare şi dînd ordine lui Osman-paşa să treacă Dunărea, urma totodată o jumătate a poveţelor ambasadorilor Franţei şi a Engliterei şi pe jumătate poveţile lui Titoff...".

Amintirile cuprind amănunte privind organizarea unei „rezistenţe desperate". Potrivit acestui plan, Magheru era sfătuit să recurgă la ajutorul revoluţionarilor din Transilvania : „...dacă după o luptă cu turcii sau cu ruşii se va găsi strîmtorat, să treacă în Transilvania cu dorobanţii şi pandurii lui şi să se unească cu Iancu, cu Roman şi cu Axenti sau Buteanu...".

De asemenea, ni se dau informaţii substanţiale despre un plan de acţiune al „emigraţiunii, la elaborarea căruia Ion Ghica a luat parte. Sediul urma să fie stabilit la Constantinopol. Se prevedea recrutarea de „agenţi" în toate capitalele, misiunea acestora fiind să susţină „o vie propagandă prin presă şi prin opinia publică". Ideea conducătoare avea să fie : „înfrăţirea popoarelor împilate". Într-un punct important din program se prevedea : „înţelegerea cu toţi capii care conduceau partidul liberal din Ungaria, Transilvania, Banat, Bucovina, Italia, Polonia, Germania, precum şi înfiinţarea unui ziar care să se ocupe cu interesele tuturor naţionaliştilor, propagînd unire şi înfrăţire între dînsele...".

Dealtminteri, ideea unei acţiuni comune cu Transilvania este dezbătută stăruitor. Se tindea la organizarea unei legiuni române în Transilvania, avînd în sarcina ei să realizeze „înţelegere şi comunitate de acţionare între români şi unguri". Se preconiza o anume renunţare la exaltarea sentimentului patriotic în favoarea unei cauze sociale comune : „...Am conceput împreună (cu Bălcescu. — *n.n.)* ideea formării unei legiuni române în Transilvania care să lupte alături cu ungurii contra absolutismului şi pentru libertatea naţionalităţilor, căutînd a împăca pe ro-

mâni cu maghiarii, între care ura și persecuțiunea ajunsese la culme...".

La Constantinopol, pe atunci un punct de interferență al diplomației europene, Ion Ghica ajunsese la ideea că totuși o colaborare cu Poarta, într-un cadru de legalitate și de ordine diplomatică, ar putea să lucreze în favoarea intereselor românești. Bălcescu, însă, credincios programului său revoluționar, nu avea să fie de acord. Dovadă, pasajul următor din scrisoarea pe care i-a adresat-o cu acest prilej :

„...Precum mult înainte de 48 așteptam împreună o revoluție generală și căutam a ne pregăti din vreme, cum o începusem la 1843, așa și acum cred că are să vie o revoluție înfricoșată și socot că e bine să ne pregătim și pentru acesta a dezvolta simțămîntul naționalității și credința românului mai mult în el decît în străini...".

În gîndirea și scrierile lui Mihail Kogălniceanu, ideea de rezistență este puternic implicată, iar istoria românilor este privită și înțeleasă ca o istorie a rezistenței. *Cuvîntul introductiv la cursul de istorie națională,* rostit la Academia Mihăileană din Iași în ziua de 24 noiembrie 1843, este mai mult decît o prelegere universitară sau o simplă introducere, așa cum ni se anunță cu modestie în titlu. Rezumă în ea un întreg sistem de gîndire ; exprimă, în același timp, și concepția despre istorie a cărturarului, și trăsături fundamentale din filozofia politică a revoluționarilor noștri pașoptiști. Redăm cîteva fragmente caracteristice :

„...Trebuința istoriei patriei ni este neapărat chiar pentru ocrotirea drepturilor noastre împotriva națiilor străine... începutul nostru ni s-a tăgăduit, numele ni s-a prefăcut, pămîntul ni s-a sfîșiat, drepturile ni s-au călcat în picioare, numai pentru că n-am avut conștiința naționalității noastre, numai pentru că n-am avut pe ce să ne întemeiem și să ne apărăm dreptățile..."

Revendicările noastre naționale au la bază rațiuni și drepturi istorice. „Patria noastră, prin o soartă vrednică de toată jalea, a fost menită din cea mai bătrînă vechime să fie teatrul năvălirilor și a războaielor străinilor...". Încă de la început, din vremea lui Decebal, în mod permanent, am fost constrînși la o politică de rezistență. Mai tîrziu, în perioada năvălirilor de popoare migratoare, faptul a căpătat forme și mai acute : „...vedem, însă, din cînd în cînd, pre micul popor român, chiar în mijlocul semințiilor de alt

Scanned with OKEN Scanner

neam, retras și ascuns în văile și în poienile Carpaților, păstrîndu-și naționalitatea, legile, limba și obiceiurile, ca un scump patrimoniu primit de la părinți...“

Această viziune a istoriei naționale apare și în unele din încercările beletristice ale lui Mihail Kogălniceanu. În *Ilusii pierdute*, scriere de tinerețe cu fond autobiografic, găsim mărturisirea : „...Cînd veneam de la universitate, capul îmi era plin de planuri unele mai bune decît altele ; voiam prin literatură să prefac năravurile, să introduc în patria mea o nouă viață, noue principii...“ Gîndirea cuprinsă în această mărturisire era de proveniență și de factură iluministă. Prin forța lucrurilor, pe măsură ce Kogălniceanu era absorbit de studiile lui istorice și de activitatea sa ca om de stat, scrierile literare aveau să fie lăsate mai în umbră sau chiar părăsite cu totul. Aceasta nu l-a împiedicat însă să rămînă și mai departe un îndrumător și un arbitru de cultură literară românească, credincios ideilor puse în circulație prin programul din 1840 al „Daciei literare“.

Fără ca faptele să fie spuse direct, implicații de rezistență se configurează și în literatura lui *Costache Negruzzi*.

Iată, mai întîi, nuvela *Alexandru Lăpușneanu*, destinată să ilustreze programul teoretic al „Daciei literare“. Inspirația istorică, aproape de regulă, a pus ideea rezistenței și a luptelor noastre subterane în centrul ei tematic. E de reținut, în această privință, fragmentul unde este zugrăvită revolta maselor. Tensiunea momentului este dată de două replici. Una — aparținînd mulțimii de tîrgoveți „burzuluită“ în fața palatului domnesc — reflectă prima manifestare a revendicărilor populare în planul literaturii autohtone : „Capul lui Moțoc vrem !“. A doua, rostită de domn, rezumă cu cinism opinia „stăpînilor“ despre mase : „Proști, dar mulți !“. Momentul ne duce cu gîndul la situații analoage consemnate în cronica lui Miron Costin. E vorba de dreptul mulțimii de a interveni în istorie pentru libertatea ei. De repetate ori, sub diferite forme, literatura noastră va relua această idee.

Merită, într-o ordine apropiată de idei, să menționăm și scrisoarea XX, intitulată *Ochire retrospectivă* din ciclul *Negru pe alb*. Forma este literară ; fondul reprezintă un studiu social-politic, în care suferința poporului, mai ales cea provocată de conflictele îndelungi și măcinările dintre domnitori și taberele boierești, este stăruitor evocată. Cos-

Scanned with OKEN Scanner

tache Negruzzi întocmește în acest sens un adevărat rechizitoriu. Deplînge înrăutățirea progresivă a situației țărănimii. Consideră că vina acestei înrăutățiri o poartă în primul rînd sfîșierile amintite mai sus. În general, scriitorul se declara favorabil autorității centrale în lupta acesteia împotriva anarhiei boierești. Aceasta, însă, nu îl împiedica să admită că în ce privește asuprirea poporului domnitorul și taberele boierești se dovedeau totuși de acord.

Cîteva cuvinte, și despre memorialistica lui *Alecu Russo*. În sinea sa, acesta se considera un „ostaș al propășirii", ceea ce în limbaj mai modern ar însemna : spirit militant, artist-cetățean. Ibrăileanu, în *Spiritul critic în cultura românească,* aduce o confirmare în acest sens : îl consideră, „un om complet, un spirit liber..." ; și mai mult decît atîta : „spiritul cel mai liber pe care l-au avut românii".

În 1848, împreună cu V. Alecsandri, C. Negri, G. Sion, Gr. Balș ș.a., Alecu Russo se afla la Brașov, unde se redactau două documente semnate de el : *„Prințipiile noastre pentru reformarea „patriei"* și *Proclamația partidului național către români.* Printre altele, în aceste documente apăreau două dintre principalele idei revoluționare ale timpului : pe plan social împroprietărirea țăranilor fără răscumpărare și pe plan național-politic unirea principatelor.

În mod deosebit, interesează judecățile lui Alecu Russo asupra lui Ionică Tăutu din *Amintiri.* Ideologia pașoptistă îl revendica drept înaintaș pe Tudor Vladimirescu. Alecu Russo insista să se ia în considerare și contribuția „cărvunarilor". Socotea că ideile revoluției franceze, înainte de asimilarea și amplificarea lor prin pașoptism, au cunoscut prin cărvunari o perioadă de incubație. Dar să revenim la Ionică Tăutu. Iată cum îl privește Alecu Russo, în scrierea amintită :

„...Sfîrșitul Fanarului, care vruse a ridica oligarhia veneticilor pe răsipele țării și înfundarea normelor naționale, se încheie în doi oameni, născuți amîndoi din vițele ce le surpau Grecii. Unul din ei, Vladimirescu... își are locul făcut în istorie ; al doilea așteaptă încă recunoștința și răsplătirea. Ionică Tăutu... Ionică Tăutu e România reînviată, mișcată de toate patimile patriotice și giucînd tot același rol, prin condei și stăruințî în politică, călduros și convins, în corespondențe cu toate partizile și căutat de toate căpi-

tăniile partizilor, judecîndu-le toate şi iar sigur de o partidă, partida ţării...".

Alecu Russo îi atribuie lui Ionică Tăutu capacitatea de a cuprinde un vast „orizont naţional", considerînd că actele lui depăşesc „interesul particularonic", că „...fără Tăutu (istoria noastră bineînţeles. — *n.n.*) nu se poate înţelege...".

Ideile lui N. Bălcescu, în ce priveşte procesul rezistenţei noastre naţionale şi al luptelor subterane ce au trebuit să i se subsumeze, se reflectă mai ales în scrierea sa : *Mersul revoluţiei în istoria românilor*. Asupra faptului au fost făcute, anterior, mai multe menţiuni. Socotim necesar să reluăm chestiunea, adăugîndu-i şi alte precizări.

Scrierea amintită are un caracter doctrinar, de asemenea şi polemic, în măsura în care îşi propunea să dărîme teorii şi pretenţii personale — între acestea, şi ale lui Heliade Rădulescu — privitoare la paternitatea revoluţiei. Aceasta — ni se afirmă — nu este un fenomen întîmplător, nici o „marfă de import", ci este expresia necesară a unui mecanism implacabil pus în mişcare de cauze interne. Textual : „...Revoluţia română de la 1848 n-a fost un fenomen neregulat efemer, fără trecut şi viitor, fără altă cauză decît voinţa întîmplătoare a unei minorităţi sau mişcare europeană... Uneltirile ei sînt optsprezece veacuri de trude, suferinţe, şi lucrarea poporului român asupra lui însuşi...".

Istoria naţională — declară Bălcescu — verifică „legea universală a dezvoltării istorice a naţiilor : înălţarea plebeianismului la putere". În această dezvoltare, revoluţia este o etapă obiectivă. Revoluţia din 1821 a fost „democratică", deoarece „a vrut ca tot românul să fie liber şi egal, ca statul să se facă românesc". Caracterul revoluţiei de la 1848 avea să fie social ; aceasta — afirma mai departe Bălcescu — întrucît sarcina ei era „a reîntregi pe român numai în drepturile sale de cetăţean şi de om, fără a căuta a-l reîntregi în drepturile sale de naţie...". În ce priveşte revoluţia „viitoare", deci aceea ce va trebui să urmeze celei de la 1848, N. Bălcescu declară că aceasta va trebui să ceară „unitatea şi libertatea naţională". Mai departe, adaugă : „condiţiile ei de putere" vor trebui să fie date de „solidaritatea românilor", de „unirea lor într-o singură naţie". Apare ca idee dominantă : puterea nu se cedează, ci se cucereşte. Precizarea istoricului răsună pertinent : „...În zadar veţi îngenuchea şi vă veţi ruga pe la porţile împăraţilor, pe la uşile miniştrilor lor. Ei nu vă vor da

nimic, căci nu vor, nici pot. Fiţi gata dar a lua voi, fiindcă împăraţii, domnii şi boierii pămîntului nu dau numai aceea ce smulg popoarele...".

Idei din *Mersul revoluţiei* apar şi în corespondenţa lui N. Bălcescu. În scrisoarea din 4 martie 1850, către D. C. Golescu, găsim : „...Revoluţia din iunie n-a fost inventată, nici fabricată, nici de mine, nici de voi, nici de D-l Eliad, nici de vreun alt revoluţionar. Ea nu-i decît dezvoltarea acelui proces neîncetat şi natural, început în societatea noastră, ca şi în toate societăţile de la originea lor". Tot acolo găsim şi un bogat material referitor la relaţiile româno-maghiare din perioada revoluţiei 1848—1849. Scrisorile din vara anului 1849 reprezintă chiar principala sursă, atît în legătură cu acţiunea de împăcare dintre conducătorii maghiari cu românii transilvăneni răsculaţi cît şi tentativa de fapt eşuată de a se forma o legiune îndreptată împotriva despotismului austriac.

Dintr-o scrisoare din 6 aprilie 1850, către Ion Ghica, aflăm despre ideile lui Bălcescu referitoare la confederarea statelor dunărene. Bălcescu adera la formula unui stat federal, în baza a două considerente. Primul : întocmirea unui asemenea stat ar duce la o însoţire solidă între români şi maghiari, la care s-ar putea asocia şi slavii din sud, ajungîndu-se astfel în Europa. Al doilea : ar grăbi poporul român problema unităţii naţionale ; ar putea să intre unit şi compact în confederaţie ; bineînţeles, delimitarea teritoriilor naţionale ar fi urmat să se facă pe baza populaţiei majoritare din judeţul sau comitatul respectiv.

În scrierile sale publicate, Bălcescu a păstrat un ton oarecum rezervat. Ne putem explica faptul. Era nevoit să ţină seama de aşa-numitul legitimism european, în fruntea căruia se găsea o Anglie de la care sperase zadarnic un sprijin. În corespondenţă, însă, se putea exprima mai liber. Aici, descoperim adevărata sa atitudine faţă de Poartă. Este împotriva oricărei orientări spre turci. Faptul merită cu atît mai subliniat, cu cît unii revoluţionari, între care şi Ion Ghica, aderau spre un anume filo-turcism. Aflăm despre încercările întreprinse de N. Bălcescu pe lîngă guvernul britanic. Sînt relatate contactele directe cu oamenii politici britanici, între care şi Palmerston însuşi.

În manifestul din 20 septembrie 1850, redactat sub impresia insuccesului cu care s-au soldat demersurile făcute pe lîngă diferite cabinete europene, N. Bălcescu reafirmă poziţia sa în ce priveşte rolul revoluţiei :

Scanned with OKEN Scanner

„...Trebuirăm dar, în curs de doi ani... înapoia drepturilor poporului român înaintea popoarelor luminate şi a guvernelor, arătînd însemnătatea politică a României în interesul Europei şi al civilizaţiei ; ne muncirăm a-i dobîndi ajutoare în prezent şi alianţe în viitor, în contra siluirii ce o apasă supt cîrmuirea cea fără de lege a ciocoiului şi supt barbara invazie a streinilor... Dar în zadar... Românul nu va dobîndi îmbunătăţirile de care are nevoie... pînă atunci cînd, îmbărbătat, el îşi va sfărîma lanţurile ce îl ţin legat..."

Nu am avea dreptul să încheiem acest capitol dedicat ideologiei paşoptiste şi implicaţiilor ei de luptă subterană, fără a menţiona şi o lucrare aparent din alt domeniu, dar în realitate tangentă cu problemele care ne interesează aici. Ne referim la lucrarea *Idee răpede despre războiul de partizani,* apărută în 1853, autorul ei fiind C. Adrian. Cartea a fost publicată în Bruxelles, purtînd menţiunea : „tradusă din limba franceză cu oarecare modificaţiuni". Între sursele de inspiraţii ale lucrării, trebuie să numim în primul rînd studiul germanului Karl von Decker intitulat *Despre micul război în spiritul strategiei moderne,* cu referire specială la cartea a V-a tratînd despre războiul de partizani.

Lucrarea lui C. Adrian poate fi privită ca o conexiune între lupta subterană a poporului român şi curentul paşoptist. O putem considera un prim pas în ce priveşte teoretizarea luptei subterane şi a exprimării ei în termeni de etică militară.

Aşa cum se recunoaşte din titlu, lucrarea dezbate problema războiului popular. Conceptul include un complex de procedee militare, putînd fi puse în slujba luptei politice pentru libertate, independenţă şi suveranitate. Se încadrează în climatul ideologic al timpului. În „România jună", 1852, se făcea precizarea : „...principiul insurecţiei este cel dintîi drept al unei ţări împilate". În studiile lui Bălcescu, atît cele privind mersul revoluţiei cît şi puterea armată la români, ideea că independenţa unei naţiuni stă în strictă corelaţie cu potenţialul ei militar constituia o adevărată idee conducătoare. În studiul lui C. Adrian se precizează că o adevărată şi durabilă concretizare a aspiraţiilor naţionale nu ar fi cu putinţă fără concentrarea tuturor forţelor de luptă. Aceasta echivalează cu o ridicare a întregii naţiuni, fapt asemănător cu ceea ce în trecutul ţărilor noastre se înţelege prin „oastea cea mare". Aşadar,

Scanned with OKEN Scanner

o situație de „război total", într-un proces de solidaritate și unitate națională.

Textul trebuie înțeles nu ca simplă traducere, ci ca o adaptare cu numeroase elemente originale. Dovadă, felul cum exemplificările din istoria germană sînt înlocuite cu referiri la realitatea autohtonă. Răscoala lui Tudor Vladimirescu este amintită în mod special. Pandurii lui Tudor sînt înfățișați drept elemente ilustrative de armată populară.

Și încă o trăsătură caracteristică. Autorul nostru se află în consonanță cu gînditorii militari ai epocii, în ce privește funcționarea și activitatea partizanilor. Rostul lor era să cumuleze acțiunea militară cu una politică, într-un scop de justiție socială și națională.

BIBLIOGRAFIE

Academia R.S.R., *Istoria literaturii române*, vol. II, București, 1968 ; Gh. Asachi, *Nuvele istorice*, Ed. Minerva, București, 1915 ; general-maior Constantin Antip, *Studiu introductiv* la C. Adrian, *Idee răpede despre războiul de partizani*, Ed. militară, București, 1973 ; Teodor Balan, *Activitatea refugiaților moldoveni în Bucovina*, Sibiu, 1944 ; Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională 1834—1849*, București, 1967 ; N. Bălcescu, *Opere*, București, 1962 ; Paul Cornea și Mihai Zamfir, *Gîndirea românească în epoca pașoptistă* (1830—1860), București, 1969 ; Paul Cornea, *Studii de literatură română*, București, 1962 ; N. Corvin, *Din activitatea emigranților români în Apus* (1853—1857), București, 1931 ; A. Cretzianu, *Din arhiva lui Dimitrie Brătianu*, vol. II, București, 1933 ; Ioan C. Filitti, *Comentariu istoric la „Amintirile colonelului Lăcusteanu"*, București, 1939 ; C. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, București, 1972 ; Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, comentare de Olimpia Boitoș, Craiova, 1940 ; *Opere*, vol. I, București, 1967 ; M. Kogălniceanu, *Opere*, I, Editura Academiei R.S.R., București, 1974 ; E. Lovinescu, *Istoria civilizației române*, București, 1972 ; Al. Marcu, *Conspiratori și conspirați în epoca renașterii politice a României* (1848—1877), București, 1930 ; Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XIX*,

București, 1971 ; Karl Marx, *Însemnări despre români*, Editura Academiei R.S.R., București, 1964 ; D. Popovici, *Introducere la I. Heliade Rădulescu, Opere*, Tomul I, București, 1939 ; I. Sândulescu, *Lupta pentru unitate între 1849—1853. În Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Editura Academiei R.S.R., București, 1968 ; Ion Zamfirescu, *Spiritualități românești*, București, 1941 ; N. Zane, *Prefață* la N. Bălcescu, *Opere*, I, Editura Academiei R.S.R., București, 1974.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul VI

Prelungiri pașoptiste

Pașoptismul cumulează în substanța și în manifestările lui aspecte și valențe multiple. Avem de-a face, nu numai cu o ideologie, cu o luptă politică, cu o explozie revoluționară, ci și cu o întreagă stare de spirit prezentă într-o bună parte a secolului al XIX-lea, în genere de-a lungul întregului nostru proces de renaștere națională din această epocă. Fenomenul include, într-o strînsă reciprocitate, elemente sociale, politice și culturale. Rezumă în el reflectări din întreaga existență istorică a poporului nostru. Pașoptism, propriu-zis, nu înseamnă numai evenimentele concentrate în jurul anului 1848. Înseamnă, deopotrivă, și întreaga perioadă pregătitoare a anului revoluționar, și o perioadă ce i-a urmat, perioadă de confirmări, comentarii, continuări și desăvîrșiri pe linia unui program de afirmare și construcție românească.

Literatura, în această privință, este cu deosebire ilustrativă. Ea va continua să exprime idei și valori pașoptiste, ideea rezistenței românești de-a lungul vieții noastre istorice continuînd să se afle pe un plan de evidență.

Sub acest raport, V. Alecsandri ne poate atrage atenția în primul rînd. Opera lui este aceea a unui „căuzaș", angajat cu toate fibrele sale în actualitatea social-politică și culturală a epocii. Poemele istorice se înscriu în acest context. *Dan căpitan de plai* și *Dumbrava Roșie* — ca să nu amintim decît despre acestea — evocă figuri de eroi legendari, punînd totodată în lumină și drama vieții noas-

Scanned with OKEN Scanner

tre naţionale sub apăsări, încălcări şi continui ameninţări străine.

Imaginea stejarului — în primul din cele două poeme citate — poate fi interpretată ca un simbol al rezistenţei autohtone. Doi stejari care îşi vorbesc îl fac pe Dan să afle de năvălirea tătarilor în ţară. E un motiv folcloric, adîncit şi perpetuat, printre altele, prin înfrăţirea poporului cu natura de-a lungul mileniilor lui de rezistenţă. Prins de tătari, Dan cere lui Ghirai îngăduinţa ca înainte de moarte să mai poată săruta o dată pămîntul patriei. Îndărătul acestui gest putem desluşi o întreagă epopee a perseverării sale într-un destin patriotic.

Dumbrava roşie reflectă sensuri asemănătoare. Şi aici, filonul popular se împleteşte cu cel istoric ; atît unul cît şi celălalt denotă ţării spiritul de adîncime, putere morală, voinţă şi luptă, legătură cu pămîntul, înfruntare curajoasă a soartei. Primul cînt — *Visul lui Albert* — fixează „visul de năvălire“ al regelui polon. În replică, al doilea episod — *Ţara în picioare* — prezintă organizarea „ţării“ pe poziţii de apărare. În timp ce „bătrînii cu fruntea goală“, „femei cu prunci în braţe“ şi „copile spăimîntate se retrag în fund de codru-n peşteri, în sîn de mînăstiri“, „tot omul verde“ la semnalul dat de „lungi buciume“ şi de „călăraşi“ porneşte la luptă. Cînturile următoare fixează alternativ imagini din cele două tabere duşmane. „Fastului“ polon îi este opusă „barbaria“ moldavă. Facem cunoştinţă cu o întreagă galerie de viteji : Mihul, Păun de codru, Balaur, Alimoş, Ursul şi Pală-Dalbă, Grozan şi Sparge-Lume ; sînt individualităţi, dar în acelaşi timp sugerează şi imaginea unui eroism colectiv, plămădit de-a lungul vremii printr-un sentiment şi o atitudine comună faţă de suferinţele ţării. În final, se conturează ideea de permanenţă a rezistenţei. Cei care au vrut să pună jug Moldovei sînt ei înşişi înjugaţi. Apare astfel şi ideea de justiţie socială imanentă ; în mod empiric, natural, ca o valoare a sufletului autohton, această idee străbate ca un fir roşu conducător de-a lungul întregii istorii a rezistenţei noastre naţionale.

Şi alte capitole, în creaţia poetică a lui Vasile Alecsandri, pot fi invocate drept ilustrări ale temei de care ne ocupăm : în cîntece şi balade cu subiecte haiduceşti, în doinele încărcate de nostalgia pămîntului natal sau de proteste împotriva exploatării, în odele sale privind vrednicii ale „generaţiei eroice“, în comediile sale satirice la

adresa celor care deformau idealurile paşoptiste *(Iaşii în carnaval* ş.a.), în antiteza dintre boierimea de tradiţie pămînteană şi cea parvenită *(Boieri şi ciocoi)*. Reţinem aceste cuvinte rostite de Arbore, răzeşul poet care interpretează cugetul ţărănimii asuprite : „...ţipătul unui popor îi mai puternic decît tunetul, că el răstoarnă cetăţi şi munţi cînd îi pornit din durere..."

Un popas, acum, şi pe marginea unor scrieri ale lui Dimitrie Bolintineanu.

Putem admite că lucrările dramatice ale lui Bolintineanu — *Ştefan Vodă cel Berbant, Alexandru Lăpuşneanu, După bătaia de la Călugăreni, Ştefan George Vodă sau vom face Doamnei tale ce ai făcut tu jupînesei mele, Mărirea şi uciderea lui Mihai Viteazul, Mihnea Vodă care-şi tăia boierii, Postelnicul Constantin Cantacuzino, Brîncovenii şi Cantacuzinii* — sînt lipsite de valoare literară propriu-zisă. Totuşi, ele nu trebuie total minimalizate, fiindcă, oricum, s-au încadrat în spiritul programului din 1840 al „Daciei literare", s-au străduit să popularizeze realităţi ale istoriei naţionale, au simţit în genere dramatismul acestei istorii.

Legendele istorice, în schimb, reprezintă o reuşită incontestabilă a scriitorului. Spiritul lor militant conţine mişcare şi elocvenţă. Patriotismul, libertatea, independenţa ţării, toate acestea intră în fundalul poemelor. Mircea cel Mare şi Vlad Ţepeş răspund cu demnitate Porţii, cînd aceasta ţinea să le îngenuche libertatea. Mama lui Ştefan cel Mare refuză să-şi primească fiul învins. Daniel Sihastru îi spune domnitorului : „viaţa şi sclavia nu pot sta împreună".

Poemul *Conrad* [1] — de o întindere mai mare decît celelalte poeme ale lui Bolintineanu — fixează tipologia proscrisului politic, cu dorul de patrie în suflet, osîndit să

[1] D. Păcurariu, în ***Studiu introductiv*** la volumul *Opere*, I, ale lui D. Bolintineanu, Bucureşti, 1961, ne dă explicaţia acestui titlu : „...Numele Conrad dat de poet eroului său nu pare a fi întîmplător. Bălcescu semnase în primul număr din revista lui Alecsandri „România literară", tipărit la începutul anului 1852, dar oprit de cenzură a fi difuzat, articolul *Răzvan Vodă* cu pseudonimul Conrad Albrecht, număr în care Bolintineanu publica sub semnătura D. Valentin un fragment din romanul *Manoil*. Sub acelaşi nume soseau de la familie şi de la prieteni din ţară, la Ion Ghica în Constantinopol, scrisori pentru Bălcescu, în anii exilului. E probabil deci că numindu-şi astfel eroul celui mai întins poem al său, Bolintineanu s-a gîndit la Bălcescu...".

Scanned with OKEN Scanner

cunoască drama morală a exilului. Eroul, aici, stăruiește în ideea că popoarele subjugate trebuie să lupte nemijlocit pentru libertatea lor, nu să aștepte să le elibereze alții : „Căci avea credința că nu se dezrobește / Un popor niciodată de jugul cel mișel / Decît prin sacrifice, decît prin însuși el...“.

În sfîrșit, în încheierea acestor rînduri despre Bolintineanu, trebuie să amintim, ca reprezentînd o caracteristică atît a scriitorului, cît și a stării de spirit din epocă, de un proiect ambițios dar din păcate nedus pînă la capăt. E vorba de romanul *Doritorii nebuni,* frescă de moravuri, putînd să însemne o replică la *Ciocoii vechi și noi,* romanul lui N. Filimon.

Nu am greși, numindu-l oarecum un „Bildungsroman“. Urmărește procesul de formație al unui anume Dem, personaj imaginar, dar în care putem recunoaște date autobiografice și date contemporane. Apar elemente care s-ar situa în formele de luptă subterană din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Prin prisma acestora putem desluși aspecte din evenimente mai recente. De pildă : aspecte din „Zavera“ din 1821 și aspecte privind asociația secretă „Frăția“. În relatarea răscoalei din 1821, într-adevăr, judecățile scriitorului prezintă puncte obscure. Aspectul social este și el lăsat în umbră, și oarecum deformat, sub raport ideologic. Astfel, căderea lui Tudor este explicată, mai ales, prin cruzimea la care conducătorul răscoalei își supunea pandurii, la severitatea excesivă cu care înțelegea să sancționeze neregulile acestora. În schimb, manifestările societăților conspirative din epocă — pentru care s-a folosit un prototip fictiv : „Regenerațiunea“ — sînt reconstituite cu destulă exactitate. Putem identifica aici situații și personaje reale. Astfel, frămîntările conspirative din preajma anului 1840, anul complotului lui Mitiță Filipescu ; se presupune că personajul Cheren, în a cărui casă aveau loc întîlnirile secrete ale asociației, ar fi Cîmpineanu ; Edem — personaj contradictoriu, prudent, elocvent — ar fi Eliade Rădulescu ș.a. Menționăm încă o precizare închizînd în ea o sumară ideologie a acțiunii subversive : „...Pradă tutulor este munca țăranilor... Toate aceste rele sînt urmările naturale ale unui sistem de corupțiune. Acest sistem trebuie lovit...“ [2].

[2] D. Bolintineanu, *Doritorii nebuni* în *Opere alese,* vol. 2, Proză, București, 1961.

Atît sub raport politic cît şi literar, perioada cuprinsă între 1859—1867 se situează în prelungirea epocii paşoptiste. Pe plan istoric, perioada coincide cu domnia lui Alexandru Ioan Cuza. Orientarea politică a Principatelor, ca şi cea externă, se înscrie în perimetrul programului paşoptist. Lupta subterană nu a încetat ; o seamă de situaţii îi cereau să continue încă. Lăsăm la o parte unele aspecte ţinînd de o aşa-numită „inversare a rolurilor" ; ne gîndim la acţiuni din umbră ale elementelor reacţionare, ostile prefacerilor democratice din ţară, acţiuni în rîndul cărora putem număra complotul Şuţu-Balş şi lovitura de stat a detronării lui Cuza. Ce ne interesează în materialul de faţă, sînt manifestările de luptă subterană dedicate progresului politic şi social, aspiraţiilor noastre la independenţă şi afirmare naţională.

Pe plan extern, între anii 1859—1877, România s-a dovedit un centru de rezistenţă sud-est europeană cu triplu obiectiv : împotriva absolutismului ţarist, împotriva politicii de cucerire a casei de Habsburg, împotriva jugului pe care puterea otomană stăruia să-l menţină. Unele puteri europene nu puteau să privească cu ochi buni întemeierea şi independenţa statului nostru naţional. Se temeau ca aceasta să nu devină un exemplu contaminant pentru celelalte popoare care de asemenea revendicau independenţă şi libertate. De aici, procedeuri de culise, subtilităţi diplomatice, presiuni de diferite naturi, unele exprimate făţiş, altele însă desfăşurîndu-se subteran. Într-o asemenea conjunctură, ne dăm seama, eforturile noastre pentru neatîrnare trebuiau să rămînă mai departe în vigoare, menţinînd în mare măsură programul paşoptist.

Liniile directoare ale acestui program vor persista şi în literatură, încă multă vreme şi după evenimentul unirii. Cîteva ilustrări, în această privinţă, sînt necesare.

Începem cu Al. Odobescu. „Paşoptismul" scriitorului a fost relevat cu pregnanţă întîia oară în 1909, de către G. Ibrăileanu în importanta sa lucrare *Spiritul critic în cultura românească*. Dealtminteri, avem de înregistrat o precizare a scriitorului însuşi : acesta se considera „...părtaş, printre cei mai tineri, din acea generaţie de la 1848, care-şi hrănea inima din cele mai vii şi mai înalte aspiraţii...".

Legăturile lui Odobescu cu „generaţia eroică" datează din anii săi de formaţie, cînd, aflîndu-se la studii la Paris,

Scanned with OKEN Scanner

a luat contact cu cercurile revoluționare ale emigranților. Gîndirea lui s-a format în bună parte în jurul unor nuclee pașoptiste. Stau mărturie în acest sens unele scrieri din tinerețe, cît și altele de mai tîrziu : de la fondarea revistei „Junimea română“ la Paris în 1851, de la articolul *Muncitorul român* și poezia *Odă României*, toate în perioada de debut, și pînă la *Scenele istorice, Curcanii și Moții*, în perioada de maturitate.

În cele două „scene istorice“, *Mihnea Vodă cel Rău* și *Doamna Chiajna*, întîlnim o „interpretare istorică“ proprie pașoptismului. Ideea fundamentală constă în luptele intensive pentru tron care au slăbit Principatele dunărene, mijlocind astfel infiltrarea puterilor străine. Este și linia „Daciei literare“, Odobescu aflîndu-se astfel un continuator al lui M. Kogălniceanu și al lui Costache Negruzzi. La baza conflictelor înfățișate în cele două nuvele stă lupta pentru domnie între două partide boierești : Dănești, boieri munteni, și Basarabești, boieri de peste Olt. Subiectul — ca să folosim chiar formularea scriitorului — este „cercul viforos al luptelor și al intrigilor politice“. Competițiile boierilor și luptele pretendenților la domnie se detașează pe fundalul suferinței obștești. Lupta — repetăm — este menită să pulverizeze unitatea țării și s-o facă pradă mai ușoară pentru turci.

În spirit pașoptist, de asemenea, sînt arătate consecințele nefaste pe care dezmembrarea internă avea să le producă în statutul extern al Principatelor noastre dunărene. Se conturează, în acest sens, tendințele de închinare a țării către diferite puteri străine, de către o tabără sau alta în vînătoarea pentru cucerirea tronului. De exemplu : Mihnea, pentru a cuceri tronul, acceptă să treacă la „legea catolică“ și să închine Țara Românească „unind-o prin lege și trataturi de supunere cu craiul Ungariei“. Erau condițiile pe care i le punea Vladislav al Ungariei. De asemenea, politica pe care i-o dicta doamnei Chiajna ambiția ei nemăsurată : „...drept răspuns la trimiterea unor bogate daruri însoțite de făgăduințe de a mări pînă la patruzeci de mii de galbeni haraciul țării... aduse hatișeriful ce întărea domn pe fiul ei Pătru...“.

Cîteva ore la Snagov, o altă scriere a lui Odobescu, ne evocă și ea „episoade taină“ din istoria țării. Printre altele : acela al luptei dintre cele două partide, Cantacuzinii și Bălenii, care avea să culmineze cu uciderea stolnicului

Constantin Cantacuzino. În portretul pe care scriitorul îl face lui Matei Basarab, este inserat fragmentul următor : „...Îmi pare că te văd, diplomat iscusit, rîzînd înghesuit în barba-ţi căruntă, cînd, cu un cusur subţire, îţi bătuşi joc de agaua turcească ce avea spre a te mazili şi-l ocolişi, pe dealul Văcăreştilor, cu o gardie de onoare care, cu fitilul la puşcă, îl oprea să intre în Bucureşti...".

În conferinţa *Moţii*, Odobescu stabileşte analogii între „răscoala iobagilor sub căpetenia lui Horia" şi „mişcarea de la 1848". Citäm : „...Ceea ce s-a petrecut cu românii din Ardeal la 1785... se aduce aşa de mult cu ceea ce s-a întîmplat tot acolo, cu şaizeci şi patru de ani în urmă... încît rămîne să ne întrebăm dacă cumva veninul social care a provocat, în această nenorocită suroră a noastră, aşa periodice şi desperate frenezii, s-a stîrpit acum cu totul sau nu cumva mîne poimîne el are să izbucnească din nou, prin şi mai crîncene şi mai spăimîntătoare convulsiuni ?...".

Este scos în lumină caracterul social al mişcării întreprinse de români împotriva „domnilor" unguri. Gîndirea lui Al. Odobescu în acest punct are tangenţe cu aceea a lui N. Bălcescu. Accentuează ideea că numai unirea ţăranilor români cu cei unguri va putea să ducă la încercuirea sau chiar înlăturarea supremaţiei habsburgice : „...Numai strîns lipiţi de noi, umăr la umăr, coapsă la coapsă, inimă la inimă, dînşii, ungurii şi noii românii, vom putea sprijini şi domoli zborul, din ce în ce mai semeţ, al marilor zgripsoni cu cîte două capete, care, şi nouă şi lor, ne filfiie mereu deasupra..."

Al. Odobescu merge pînă la a considera că mişcarea iobagilor conţine mai mult patriotism şi s-a dovedit mai eficientă decît activitatea Şcolii ardelene. În acest sens, următorul pasaj este caracteristic : „...răscoala iobagilor ardeleni sub Horea poartă în sine un caracter pe deplin poporan şi de aceea chiar — îmi voi permite a zice — mai curat — mai adevărat, mai sincer naţional, decît toate argumentaţiunile mai mult sau mai puţin exagerate, ale patrioţilor eruditi. De aceea, noi românii putem să ne mîndrim cu acea mişcare spontană a moţilor, mai mult poate chiar decît cu teoriile şi cu controversele susţinute la sfîrşitul secolului trecut — de altfel cu mare diligenţă — de iluştrii corifei ai Şcolii Transilvănene..."

Rămîne de văzut în ce măsură, în această interpretare, Al. Odobescu are sau nu dreptate. În orice caz, argumen-

Scanned with OKEN Scanner

tarea lui e puţin istorică. Mişcarea lui Horea, ca şi activitatea cărturarilor din Şcoala ardeleană, se înscriu în marele proces al rezistenţei, însă în domenii diferite, cu mijloace specifice, deci neputînd fi puse într-o comparaţie ierarhică. E posibil, deci, ca Odobescu să fi fost influenţat şi în judecata istorică, de rezervele pe care ştim că le-a nutrit întotdeauna faţă de teoriile filologice ale cărturarilor ardeleni şi de exagerările lor latiniste.

În opera lui B.P. Hasdeu, problema luptei subterane a poporului nostru prezintă aspecte caracteristice. Ca şi la Al. Odobescu, filiaţia cu ideile paşoptiste este evidentă. Ea ţine, deopotrivă, şi de fapte legate de biografia scriitorului — tradiţii de familie, descendenţă dintr-un şir de cărturari patrioţi, educare în cultul patriei, deviza *Pro fide et patria* gravată pe stema heraldică a familiei — şi de concepţiile sale ca istoric şi mare european.

Mai întîi, *Răzvan şi Vidra*. Întreaga piesă este pătrunsă de spirit paşoptist. Evenimentele despre care ni se relatează s-au petrecut către sfîrşitul secolului al XVI-lea. Este o perioadă asupra căreia literatura paşoptistă de inspiraţie istorică s-a aplicat în mod deosebit. În prefaţa celei de-a doua ediţii a operei, în 1867, Hasdeu o consideră drept o perioadă „dintre cele mai oligarhice din analele României". Pledoaria paşoptistă pentru eliberare socială şi democraţie putea să invoce această perioadă ca justificare, ca exemplu de situaţii ce trebuiau să înceteze.

Implicarea fenomenului haiducesc împleteşte în el mai multe sensuri. Distingem, în primul rînd o trăsătură romantică. Haiducul nostru are tangenţe cu ceea ce Victor Hugo atribuia personajului Hernani din drama cu acelaşi nume sau Schiller personajului Karl Moor din *Hoţii*. Găsim, apoi, reflexe din programul „Dacia literară" precum şi din ideile puse în mişcare de Hasdeu cu privire la „cîntecele popoarelor". În acelaşi timp însă, motivul are şi semnificaţii politice şi sociale ; haiducia — chestiunea a fost deseori amintită în lucrarea de faţă — reprezintă un capitol de seamă în istoria rezistenţei româneşti şi a luptelor noastre subterane.

În primele două cînturi ale piesei, ne este prezentat, la nivelul unei veritabile drame sociale, procesul de minare a răzeşimii. Evenimentele sînt situate în partea finală a secolului al XVI-lea. Dar amintim că problematica lor stăruieşte în climat paşoptist. Tîrgoveţii şi haiducii

Scanned with OKEN Scanner

sînt văzuți ca grupuri sociale stăpînite sau în orice caz înclinate spre spirit eliberator [3].

Începînd din actul al III-lea, piesa devine din dramă socială o dramă a puterii. În primele două acte, prin zugrăvirea haiduciei, s-a insistat asupra laturii sociale a rezistenței. În actele ce vor urma, rezistența va gravita spre aspecte politico-militare. Înrolarea lui Răzvan în armata polonă are înțelesuri de acțiune antiotomană.

Monografia dedicată de Hasdeu domnitorului Ioan Vodă cel Viteaz reia pe alte planuri, cu mijloace diferite, acțiuni și semnificații legate de procesul rezistenței. Principalul interes al temei tratate stă în descrierea și caracterizarea politicii concepute și urmate de domnitorul moldovean. Pe plan intern : vederi democratice, înțelegere față de masele populare, atitudine față de „boieri" și „călugări" socotite drept elemente asupritoare ; „... (Ioan Vodă) își alesese calea, prin care scăpa națiunea din ghearele clasei, pe cei mulți din mîinile celor puțini, turma din gura lupului...". Pe plan extern : o diplomație fină, urmărind fixarea unei politici independente a Moldovei în raport cu marile imperii vecine, precum și o activitate de propagandă în rîndul unor state europene în sprijinul acestei politici. De fapt, Ioan Vodă apare aici ca precursor al gîndirii politice pe care avea s-o reprezinte și Dimitrie Cantemir.

Să ne oprim asupra unui fapt caracteristic. Hasdeu ni-l anunță cu mențiunea : „...numai o singură cestiune, în care diplomația cea machiavelică a unui mic principe român era cît p-aci să arunce într-un grozav labirint de

[3] Reproducem un fragment din discuția în care Răzvan o poartă cu moș Tănase. E caracteristic, printre altele, și prin aceea că este definit haiducul, în situația lui istorică și morală de factor al rezistenței naționale. „...Lumea totuși de departe se numește cu fiori / Ucigași, împușcă-n lună, hoți, tîlhari omorîtori. / O, nu, moșule ! Nu crede ! Așa fost-a totdeauna / Că de cel gonit se leagă clevetirea și minciuna... / Săracul țăran ce-și pierde vitișoarele sau plugul / Robul osîndit ce fuge, blestemînd biciul și jugul. / Toți cei slabi, izbiți de soartă, de nevoi înconjurați, / Află-n codru mîngîiere și ne dau nume și frați. / Cînd privești Moldova-ntreagă părăsită-n jaf și silă / Pe cei buni în neputință, pe cei răi fără de milă, / Veneticul și păgînul, cel de neam și cel bogat, / Numai ei avînd dreptate și la vodă și la sfat / Căciuliți de toată lumea, fără grijă de nimică... / O ! atunce-ți pare bine cînd deodată se ridică / Spaima de haduci în țară, născuți din al țării chin / Precum o durere crudă naște-n piept cîte-un suspin..."

complicaţii trei dintre statele cele mai ponderoase ale Europei : Turcia, Franţa şi Polonia...". Este vorba de manevrele întreprinse de domnitorul român pentru a-şi apăra tronul împotriva intenţiilor franceze de a-l da polonezului Laski, precum şi pentru a zădărnici alegerea lui Henri de Valois ca rege al Poloniei.

„Intrigile" lui Ioan Vodă se desfăşoară după principiul jocului dublu. Sînt trimişi de două ori, cîte doi ambasadori, unul la Constantinopol, celălalt în Polonia. Prima oară, ambasadorul trimis în Turcia „...promitea că Ioan Vodă lesne va cuceri toată Polonia..." ; aceasta, deşi „...domnul ştia prea bine că sultanul, legat prin amicie cu Franţa, nu-i va încuviinţa cererea". Mai departe, se precizează : „...în adevăr vizirul se grăbi a-i răspunde de a se opri de la orice încălcare contra Poloniei", dar „...îi laudă zelul şi îndrăzneala". Pe de altă parte : „...trimisul în Polonia încredinţează cum că o armată de 100 000... profitînd de moartea lui Sigismund-August erau gata să năvală în Galiţia, însă... îi împiedică Ioan Vodă prin rugăminţile sale pe lîngă vizirul Mehmed-Socilli". Şi a doua oară, emisarii simultani, purtînd ştiri contradictorii, aveau în sarcina lor să aţîţe Poarta şi pe polonezi.

Cît de importantă a fost această acţiune de diplomaţie subterană, ne dăm seama şi din această relatare făcută de Hasdeu în cartea sa : „...Secretarul Ambasadei franceze, Jean Choimin, recunoaşte în memoriile sale că infernala diplomaţie a principelui român pusese candidatura lui Henri de Valois într-un pericol extrem".

Hasdeu a militat pentru marea unire naţională. Formularea ideii sună limpede : „...(esenţială) nu este unirea cea mică, realizată deja între ambele ţărmuri ale Milcovului, ci unirea cea mare, se realizează de acum înainte... între toate pietricelele cîte sînt necesare, pentru a reconstitui anticul Mozaic : Dacia lui Traian" [4]. Urmînd lui Cantemir, de asemenea şi unor cărturari din Şcoala ardeleană, Hasdeu s-a gîndit să motiveze filozofic problema istoriei şi revendicărilor româneşti. Sub acest unghi, ideea de unire este arătată ca făcînd parte din „conştiinţa cea colectivă a poporului". O conştiinţă care ar fi încetat de

[4] În „Perseverenţa", I, nr. 23 din 25 mai 1867.

mult să existe, dacă i-ar fi lipsit puterea de a stărui adesea în forme de adîncime, înfruntînd prin vocaţie şi hotărîrea ei rezistentă adversităţii vremurilor şi a împrejurărilor.

Şi acum, cîteva observaţii asupra implicaţiilor paşoptiste în opera lui N. Filimon.

Nu există dovezi materiale că N. Filimon ar fi luat parte la pregătiri sau acţiuni din cadrul mişcării de la 1848. Nu înseamnă, însă, că ar fi fost străin sau că ar fi rămas indiferent faţă de această mişcare. Dovada, ne-o dau scrierile lăsate. Într-adevăr, nu apare între figurile de prim plan ale „generaţiei eroice" ; se înscrie însă în climatul ideatic al epocii, în contextul ei revendicativ.

Iată, ca un prim exemplu, nuvela *Mateo Cipriani*. În decor străin, putem deslusi în această lucrare aspecte din realitatea subversivă românească din epocă. Procesul se aseamănă cu cel folosit mai înainte de C. Aricescu într-o piesă *Cărbunarii*, trecută cu desăvîrşire în uitare. Acţiunea ei se petrece în Italia ; însă, prin destule aluzii şi analogii reiese raportarea la realităţi autohtone. Revenim la nuvela lui N. Filimon. Modul revoluţionar italian ne poartă cu gîndul la cel pe care scriitorul îl avea sub ochi în propria-i ţară. Avem în faţă nu numai o „nuvelă florentină", ci şi o „încuviinţare indirectă a revoluţiei de la 1848". Mateo, personajul principal, este luptătorul progresist, stăpînit de idei umanitare, obligat să acţioneze din umbră. Incontestabil, în felul cum este zugrăvit simţim influenţe romantice ; nu însă ducînd la deformarea ori înlăturarea unor realităţi înconjurătoare, ci ajutînd ca acestea să apară într-o lumină mai mobilizatoare.

Într-o altă nuvelă, *Friederich Staaps sau atentatul de la Schoenbrun în contra vieţii lui Napoleon I*, tema este asemănătoare. Atentatul pus la cale este înfăţişat, nu ca o crimă, ci ca un act menit să slujească ideea de independenţă. Putem presupune că Filimon a recurs la un subiect şi la decoruri străine pentru a evita rigorile cenzurii locale.

O şi mai vizibilă apropiere a lui N. Filimon de ideologia paşoptistă cu referire aparte la lupta subterană a poporului nostru, reiese din capitolele pe care în romanul său *Ciocoii vechi şi noi* le dedică răscoalei lui Tudor Vladimirescu. Tratarea diferă de aceea pe care o întîlnim la Ion

Scanned with OKEN Scanner

Ghica ori în scrierile lui C. D. Aricescu. Aceştia din urmă aveau în vedere o cît mai strictă respectare a adevărului istoric. N. Filimon, însă, strecoară şi destule elemente romanesci. Faţă de obiectivitatea istorică, autorul îşi ia o seamă de libertăţi. Tudor Vladimirescu este privit ca „cel mai mare bărbat al României". Atît pentru a zugrăvi mişcarea eteristă, cît şi mişcarea lui Tudor, scriitorul foloseşte surse folclorice, de predilecţie pe acelea în care sînt consemnate nemulţumiri populare, frămîntări subterane, clocot surd, pregătirea în suferinţă dar cu încredere a revoltei.

Bineînţeles, prelungirile paşoptiste în literatura secolului al XIX-lea sînt mult mai numeroase. Trecerea în revistă din paginile anterioare şi-a propus, nu să epuizeze chestiunea, ci doar s-o puncteze. De fapt, ideile paşoptiste îşi vor păstra şi mai departe această actualitate ; întregul proces al constituirii şi dezvoltării societăţii noastre moderne poartă întipărirea lor. În ceea ce a fost în măsură să le confere această calitate se cuvine să menţionăm cu prioritate înţelegerea de care au dat dovadă în ce priveşte rezistenţa şi lupta subterană românească. Această înţelegere a însemnat, deopotrivă, atît o implicaţie ideologică şi doctrinară, cît şi un factor de mari apropieri sufleteşti şi morale în comunitatea conştiinţei noastre naţionale.

BIBLIOGRAFIE

G. Călinescu, *N. Filimon*, Bucureşti, 1959 ; Paul Cornea, *Ştiri despre Asachi, Negruzzi, Kogălniceanu, Hasdeu etc. şi relaţiile româno-ruse în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Viaţa Românească", XIX, 1966, nr. 12 ; Al. Dima, *B. P. Hasdeu, critic şi teoretician literar în perioada începuturilor sale*, în *Studii de istorie a teoriei literare româneşti*, Bucureşti, 1962 ; *Al. Odobescu. Privire sintetică asupra operei şi personalităţii*, Sibiu, 1935 ; Al. Dima, *Alecu Russo*, Bucureşti, 1952 ; Mihai Drăgan, *B. P. Hasdeu*, Iaşi, 1972 ; N. Filimon, *Opere*, vol. I—II, ediţia glosar şi bibliografie de George Baiculescu, cu o *Introducere* de George Ivaşcu, Bucureşti, 1972 ; B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, 2 vol., Bucureşti, 1873—75 ; George Munteanu, Postfaţă la V. Alec-

sandri, *Dan căpitan de plai, Poezii patriotice*, București, 1974 ; Al. Odobescu, *Opere*, vol. I—II, ediție critică ; vol. I sub îngrijirea lui Tudor Vianu, București, 1965 ; vol. II sub îngrijirea lui Al. Dima, București, 1972 ; D. Păcurariu, *Studiu introductiv la D. Bolintineanu, Opere alese*, I, București, 1966 ; *Al. I. Odobescu*, București, 1966 ; Al. Russo, *Scrieri* ediție critică cu prefață, note și comentarii de Petre V. Haneș, București, 1908 ; Tudor Vianu, *B. P. Hasdeu, poetul* în „Studii de literatură română", București, 1965.

Capitolul VII

Reflecătri în scrieri ale unor clasici

Poate în nici o altă operă a literaturii române, ca în *Scrisoarea III* de M. Eminescu, nu găsim o mai puternică şi mai concentrată reflectare a rezistenţei româneşti. Dialogul dintre Mircea şi Baiazid rezumă în el întreaga noastră istorie naţională, sub aspectul ei psihologic şi moral. Găsim aici, înfruntîndu-se, două concepţii de viaţă : una de tip imperialist, invocînd trufiile forţei şi ale unui mesianism sălbatic ; cealaltă, urmărind să-şi apere pămîntul, tradiţia, credinţa sa de viaţă şi sentimentul că are de adus în lume un mesaj de linişte şi de umanitate. Citäm :

„Eu ? Îmi apăr sărăcia, şi nevoile, şi neamul...
Şi de-aceea tot ce mişcă-n ţara asta, rîul, ramul,
Mi-e prieten numai mie, iară ţie duşman este,
Duşmănit vei fi de toate, făr-a prinde chiar de veste ;
N-avem oşti, dară iubirea de moşie e un zid
Care nu se-nfiorează de-a ta faimă, Baiazid !“

Am greşi, totuşi, dacă ne-am opri doar la acest moment de chintesenţă. De fapt, chestiunea poate fi urmărită şi descifrată la nivelul întregei opere eminesciene. E limpede că Eminescu a năzuit să realizeze o adevărată epopee naţională. Proiectul — din atîtea motive, pe care desigur nu este cazul să le discutăm aici — nu a putut fi realizat. Ceea ce ne-a rămas sînt doar fragmente ; însă fragmente caracteristice, fiecare din ele ca şi toate la un loc avînd destulă putere revelatoare. Sub acest raport, postumele

Scanned with OKEN Scanner

capătă semnificații aparte și ajută în mod fundamental să reconstituim numeroase intenții și judecăți profunde ale poetului.

Drama cu subiect național a constituit pentru Eminescu o preocupare constantă. E vorba, mai ales, de istoria Moldovei. Eminescu se simțea astfel pe linia unor înaintași, numărînd nume ca G. Asachi, C. Negruzzi, V. Alecsandri, D. Bolintineanu, B. P. Hasdeu. Intenționa, apoi, să cuprindă și aspecte din celelalte țări românești, totul devenind pînă în cele din urmă un „Dodecameron dramatic".

În edificiul plănuit de poet, perioada dacică trebuia să dețină o pondere constitutivă. Piesa *Decebal* reprezintă în acest sens o mărturie clară. Dacii sînt înfățișați ca descinzînd din seminții nordice, înzestrați cu tenacitate, cu voință rezistentă, cu putere de a îndura suferința. Decebal prevede o ridicare generală împotriva Romei. „Din codri antici, din pustiu de gheață. / De sub lumina aurorei boreale / Și din dumbrăvi de lună, din pustiul / Egiptului vechi, a Libiei orașe / Porniți de constelații neguroase, / Cu mintea cuprinsă de poeți bătrîni / Popoarele pornesc în contra Romei..." Perspectiva este desfășurată pe spații largi ; în transparențele ei, însă, deslușim gîndul poetului. Procesul autohton cuprinde implicații și virtualități universale ; rezistînd, nu ne-am apărat numai pe noi, ci și înțelesuri mai mari dintr-o ordine generală a lumii.

Ciclul „Mușatinilor" reflectă lupta pentru domnie. Ideea de rezistență stăruiește surd în adîncimea întregului proces. Poetul îi atribuie și o dimensiune filozofică. Găsim aici ecouri din tragedia clasică : o fatalitate a vărsării de sînge perpetuată din generație în generație. Să ascultăm „temerea" lui Alexandru cel Bun : „...De ce mă tem, o, Jurgea ? De sîngele meu mă tem. Dar nu cunoști tu acest sînge fierbinte, plecat spre mînie și spre dezbin în inima neamului Mușatin ? Cîți ani sînt de cînd s-a întemeiat Moldova ? Patruzeci-cincizeci. După Bogdan-Vodă Dragoș a urmat Sas ; după Sas, Alexandru ; după Alexandru, bunu-meu Bogdan Mușat ; după Bogdan, Petru ; după Petru, Ștefan. După Ștefan, Roman ; apoi iar Ștefan ; apoi iar Roman ; apoi Juga și-n sfîrșit noi. Noi am ținut treizeci de ani domnia. În treizeci de ani înaintea noastră au fost șapte domnii în Moldova, umbre trecătoare, Jurgea, dar umbre sîngeroase. Frate alunga pe frate ; fii pe fiu ; sîngele mușatin clocotea de fărădelegi...".

Scanned with OKEN Scanner

În proiectul *Bogdan-Dragoș*, revelator este portretul lui Sas : intrigant, diabolic și ambițios. De asemenea, avem și o picătură a țesăturii de intrigi complicate de la curte. Gustul romantic pentru conspirație se profilează și în schema dramei *Mira (Ștefan cel Tînăr)*. Bătrînul Arbore este frămîntat de soarta țării ; „...Moldova trebuie mîntuită. Cu încetul începem a fi slugile leșilor... Măduva se usucă pe puiul de leu și mintea se tulbură în creierii săi..." Ștefăniță este mustrat de Arbore pentru legăturile sale cu polonii. Se apără invocînd proiectul unei ligi creștine conduse de regele Poloniei, întrucît Moldova ar fi prea mică pentru a putea să rămînă de-sine-stătătoare. Confruntarea dintre Arbore și Ștefăniță este de fapt confruntarea între două generații. Cea reprezentată de Arbore trăiește în cultul lui Ștefan cel Mare ; cealaltă se manifestă epigonic. Arbore plănuiește așezarea în tron a lui Petru Rareș ; în acest scop, va organiza o conjurație a bătrînilor. Este descoperit și decapitat[1]. Mira, fiica lui Arbore, pentru a-și răzbuna părintele, va complota împotriva lui Ștefăniță, devenit soțul ei.

Alexandru Lăpușneanu, un alt proiect dramatic a lui Eminescu, vizează rezistența antiotomană. Această rezistență este personificată în boier Gruie. Mîniat că turcii au pus stăpînire pe Hotin, s-a înfățișat pașei, cerîndu-i socoteala. Drept răspuns, demnitarul turc l-a făcut prizonier, pentru ca apoi să-l cedeze lui Lăpușneanu cu indicația să fie ucis.

Istoria Transilvaniei l-a preocupat îndelung pe Eminescu. Și aici, lupta subterană a poporului se află în centrul acestei preocupări. Eminescu avea în minte un poem al românismului cu eroi transilvăneni, urmînd ca printre altele să cuprindă capitole ca : *Horiadele, Răsunet, Iancu*. Există între proiecte și o dramă în care personajele principale să fie Doja și Horea. Totul trebuia să constituie o frescă a mișcărilor iobăgești dintre 1514 și 1848, deci înce-

[1] Cuvintele rostite de Arbore înainte de a fi executat cuprind în ele testamentul lui politic și moral. În transparența lor, recunoaștem o psihologie de rezistență încrezătoare : „...Acea sublimă stîncă ce stă cu capu-n cer / E unirea României... E visul meu de fier / Ce l-am visat o viață făr' să-l pot ridica. / Azi sufletu-mi înceată, se stinge viața mea, / Azi sufletu-mi înceată și ochiul meu se stinge, / Dar las o moștenire ce-am scris-o cu al meu sînge, / Las românimei toate grozavul frumos vis / Ca-n fruntea ei senină etern să steie scris...".

Scanned with OKEN Scanner

pînd de la mișcarea cunților, trecînd prin aceea a moților, și ajungînd la revoluția din secolul trecut [2].

Din motive pe care nu e cazul să le analizăm aici, Eminescu nu și-a putut realiza în dramaturgie intențiile lui în legătură cu istoria Transilvaniei. În schimb, în romanul *Geniu pustiu* avem imagini ale revoluției de la 1848.

Toma Nour împreună cu Ion pătrund într-o casă de preot român. Găsesc aici pe stăpînul casei spînzurat de honvezi și pe fiica acestuia amenințată cu siluirea. Un glonte tras de Nour salvează fata din această amenințare. Honvezilor, împreună cu casa în care pătrunseseră cu sălbăticie, li se dă foc. Se înlănțuiesc și alte evenimente crude. Într-un castel maghiar, Toma Nour află pe amantul iubitei sale, Poesis, pe care îl ucide. Ion, trădat de un morar sas, este rănit de moarte de către honvezi. Un „tribun" bătrîn, pentru a-i scurta agonia, îi dă o lovitură de grație. Toma va răzbuna moartea prietenului său, legîndu-l pe sas de grinzile morii și dîndu-i foc.

G. Călinescu are aprecierea : „...O zugrăvire cam fantastică, voluptos și crudă a răscoalei, nu lipsită însă de măreție..." [3]. Un alt critic, din generația mai tînără, dă faptului explicația următoare : „...Toma Nour privește evenimentele și apreciază revoluția maghiară din unghiul unei națiuni, cum spune el, de paria, contestată în drepturile ei istorice și politice, împiedicată să-și afirme valorile spirituale. De aici vine duritatea unor episoade (cum ar fi, de exemplu, descrierea atrocităților săvîrșite în casa preotului) și observațiile aspre, exagerate uneori, despre caracterul întregi revoluții ungare..." [4].

Pagina înscrisă de I. Slavici, în ce privește problema rezistenței românești în Transilvania, merită să fie consemnată.

Notăm mai întîi activitatea dintre anii 1884—1890 în cadrul revistei „Tribuna". E o perioadă în care problema

---

[2] Putem presupune că poezia *Horia*, producție de-sine-stătătoare, trebuia să facă parte din Horiade. Citățm : „...Să privească Ardealul lunei i-e rușine / C-a robit copiii-i pe sub mîni străine. / Că într-un nor de abur, într-un văl de ceață / Își ascunde tristă galbena ei față. / Horia pe-un munte falnic / Stă călare, / O coroană munților se pare. / Iar Carpații țepeni, îngropați în nori / Își vuiau prin framet gîndurile lor...".

[3] G. Călinescu, *Opera lui Eminescu*, vol. I, București, 1969.

[4] Eugen Simion, *Studiu introductiv la M. Eminescu, Proză literară*, București, 1964.

Scanned with OKEN Scanner

socială și națională a românilor din Transilvania capătă o actualitate aparte. Prin așa-numitul „pact dualist" din 1867, Transilvaniei i se impunea unirea forțată cu Ungaria. Cercurile conducătoare maghiare, aristocrația și burghezia militau pentru independență împotriva casei de Habsburg. Aceasta conducea pe diferite căi ca oprimarea socială și națională a maselor populare din Transilvania să crească. Această situație avea să se prelungească mult, pînă la sfîrșitul primului război mondial.

Peste drepturile cetățenești, înscrise în legile Imperiului, se trecea aproape de regulă și chiar cu sfidare. În asemenea condiții, voința de rezistență și de luptă a populației românești trebuia să se intensifice și să-și constituie mijloace adecvate. Adevărul e că după 1867, în Transilvania, lupta de eliberare socială și națională, atît de sub apăsările moșierimii și burgheziei maghiare, cît și de sub sistemul administrativ austro-ungar, s-a instituit ca o permanență, a devenit cuvînt de ordine.

Activitatea lui I. Slavici la „Tribuna" se încadrează în acest context. Scriitorul nu alunecă în vreo idee șovină. Nu se gîndește să confunde poporul maghiar cu nemeșimea. Preciza : „...nu e în această luptă pentru autonomia Ardealului vorba de românism, ci de asigurarea prin libertate a pașnicei dezvoltări..." [5]. Nobilimea maghiară folosește ideea luptei de rasă cu intenția diversionistă. Adevărata luptă în joc este o luptă de clasă ; *aceasta,* în fond, este cea care cere popoarelor forța morală și vigilență [6].

În 1881, în cadrul unei conferințe naționale, Partidul Național Român recunoștea „Tribunei" calitatea de suport politic, gazeta avînd în sarcina ei să activeze eficient pentru educația politică a românilor din Imperiul austro-ungar. Campania din „Tribuna", condusă în bună parte de I. Slavici, s-a desfășurat într-un climat de suspiciuni și ostilități din partea autorităților maghiare. Despre Slavici se afirmă că ar fi fost un „agent plătit" al guvernului de peste munți. În același timp, împotriva multor tribuniști, sub pretext de „agitație națională", li se intentau procese și se pronunțau condamnări.

Ne putem da seama că ideile emise și susținute de I. Slavici în articolele sale din „Tribuna" nu erau radicale. Nota lor părea mai degrabă temperată și conservatoare.

[5] I. Slavici în *Ardealul* din 1893.
[6] Articolul, *Rase ori clase* în „Tribuna" din 1880.

Scanned with OKEN Scanner

Putem presupune că aceasta avea la bază raţiuni politice de ordin tactic ; dacă scriitorul şi-ar fi dat pe faţă tot gîndul, fără a-l învălui în formule de circumstanţă, ar fi riscat să vină în conflict notoriu cu cenzura şi rigorile administraţiei de stat.

Teza preconizată de Slavici trebuia să ţină seama de situaţie. Revendicările radicale ar fi stîrnit necruţător atît rigorile cenzurii cît şi ale administraţiei de stat. De aici, o tactică politică de compromis. Scriitorul se declara partizan al apropierii de Austria şi al unui sistem federal în care românii să se dezvolte cu puterile lor proprii ca „elemente de ordine". Considera că separarea Ungariei de Imperiu ar fi îngreuiat şi mai mult situaţia Transilvaniei. Avea sentimentul că Austria ar fi fost mai dispusă şi mai în măsură să garanteze, în cadrul Imperiului, o dezvoltare mai liberă a românilor. Recunoştea că Austria nu a recurs la mijloace violente pentru a deznaţionaliza pe români ori a le rupe coeziunea politică ; adăuga, însă, că obiectivul totuşi exista şi că se încerca atingerea lui pe căi de cultură şi pe căi sufleteşti.

Deşi „tribuniştii" dădeau dovadă de moderaţie, evitînd ceea ce ar fi putut să însemne ostentaţie sau provocare, incidente şi conflicte au existat. Oricum, acţiunea pătrundea în spirite ; puterea ei subterană îşi urma cursul. S-au succedat o serie de procese, intentate pe motive ca acestea : „agitaţie naţională românească" ; mişcări ale românilor din regatul ungar pentru a-şi asigura „cuvenita de sine stare şi neatîrnare pentru dezvoltarea limbii noastre comune şi a obiceiurilor noastre naţionale" ; cererea românilor „să fie recunoscuţi ca popor deosebit", „în adevăr, românii sînt cuprinşi de dorinţa unităţii naţionale, de a avea un stat puternic românesc..."

Unul din aceste procese a fost intentat direct împotriva lui I. Slavici, ca „agitator contra naţiunii maghiare". În articolele sale se referise la lipsa de drepturi a românilor din Transilvania ; aprobase gestul generalului român Traian Doda de a se retrage din Parlamentul de la Budapesta, drept răspuns la o seamă de abuzuri ale autorităţii ; se solidarizase cu o mişcare a grănicerilor din ţinutul Caransebeş, mişcare de protest împotriva unor uzurpări de drepturi.

I. Slavici a participat şi la cunoscuta mişcare a Memorandului. E vorba de documentul din 1892 prin care românii revendicau : recunoaşterea limbii române ca limbă

Scanned with OKEN Scanner

oficială, vot unic, o diviziune administrativă care să țină seama de naționalitățile componente, autonomia bisericii românești. Se cerea, deci, ca naționalitățile din cuprinsul Imperiului să dispună de drepturi politice egale ; ca fiecăreia din aceste naționalități să i se asigure posibilități de dezvoltare conform calităților ei firești ; să înceteze politica de asupriri naționale ; să se țină seama de îndreptățirea maselor populare, în special ale țărănimii, la mai multă considerație și justiție socială. Limitele acestei mișcări — așa cum am mai precizat — erau limite impuse de metodele „legale". Oricum, ele pot fi considerate ca reprezentînd nivelul de jos a ceea ce în condițiile epocii burghezia românească putea să afirme în lupta ei națională și socială.

Putem consemna și alte luări de atitudine ale lui I. Slavici. A reacționat prompt, în articolul *Moții și maghiarii* în urma conflictului sîngeros petrecut între autorități și moți în ținutul Scărișoarei. În articolul *Răzvrătirea din România* analizează cauzele răscoalei țărănești din 1907. Din toate, reiese că Slavici era un bun cunoscător al mecanismelor sociale. Sub acest raport, gazetăria lui este revelantă [7]. De fapt, această gazetărie nu-l reprezintă numai pe el, ci reflectă o stare de spirit caracteristică pentru o bună parte a intelectualității românești din Transilvania epocii.

Lirica lui George Coșbuc se înscrie deopotrivă în problematica pe care o urmărim în lucrarea de față.

Poetul intenționa să dea la iveală o „epopee națională". În cuprinsul acesteia, printre altele, urma să se facă dovada unei vitalități aparte a poporului român.

---

[7] În romanul său *Mara*, (I. Slavici) ne introduce în atmosfera unei epoci „fierbinți", cronologic putînd s-o situăm între anii 1848—1860, cu frămîntări subterane, legate de nevoia de eliberare a popoarelor din strînsoarea sistemului habsburgic. În acest sens, reproducem un pasaj caracteristic : „...Mari lucruri se pregăteau în lume. Feciorașii duși în cătănie pe la Mantua, Verona și Veneția, scriau de acolo că s-a ivit un oarecare Garibaldi, mare general, care umblă să-i adune pe italieni sub arme și să-i ridice asupra împăratului, iar ungurii șopteau între dînșii și se lăudau prin ascuns că Kossuth al lor stă în legătură cu Garibaldi și are și el să se întoarcă la primăvară, ca să alunge catanele împărătești, să-i scoată pe beatmani din țară și să-i facă iar vreme ungurească, cum era pe timpul rezmeriței. ...Venise adică și știrea că italienii au început să arunce beatmeni și cătane în mare, în lacul Guarda, în rîul Adige și mare minune n-ar fi dacă ungurii nu s-ar fi luat și ei după italieni..."

Scanned with OKEN Scanner

O vitalitate care de-a lungul veacurilor l-a ajutat să înfrunte împrejurările, să nu cedeze fizic și moralmente sub povara vitregiilor, să-și formeze o psihologie și o viziune de viață întemeiată pe puterea rezistenței.

Laturile de evocare istorică și cele de lirică socială se împletesc de aproape ; pornesc din aceleași rădăcini și se mențin tot timpul în datele specificului național. Sînt scoase în relief virtuți ale comunității naționale : dragostea de țară, apărarea libertății, independența patriei, dreptatea socială. Indiferent de forma poetică la care se recurge, aceste trăsături apar de regulă, permanent, cu notă viguroasă, într-o atmosferă de echilibru sufletesc și de forță morală.

Poezia patriotică reflectă cu mîndrie voința comună a poporului de a nu se supune invadării și invadatorilor.

Decebal își îndeamnă ostașii să fie demni pînă la sfîrșit. Le cere să nu se predea vii în mîna învingătorului, ci să se arunce în propriile lor săbii. Acestea, nu numai datorită unui orgoliu vremelnic, ci în numele unei filozofii mai adînci, cuprinzînd deopotrivă pe indivizi, precum și întreaga comunitate din care aceștia fac parte : „Din zei de-am fi scoborîtori / C-o moarte tot sîntem datori ! / Totuna e dac-ai murit / Flăcău ori moș îngîrbovit ; / Dar nu-i totuna leu să mori / Ori cîine-nlănțuit..." *(Decebal către popor).*

Rezistența dacilor este văzută și ca fapt istoric propriu-zis, legat de un eveniment anumit, și ca simbol pentru un lanț întreg de situații similare. Este vorba, nu numai de invadatorul roman pe pămîntul Daciei, ci și de oricare alt cotropitor. Poetul redă revărsarea barbară într-un tablou apocaliptic : „Vedea-veți, sălbatici barbari, / Cîmpiile voastre-necate / De vuietul multor armate / Ca vuietul apelor mari — / Veni-vom ca-n ziua de-apoi, / Va plînge cu hohote zarea / De casă, de cai, de strigarea / Mulțimii pornite spre voi..." *(Un cîntec barbar).* În dosul acestor imagini, simțim gîndirea poetului ; ele redau situații cu care poporul a fost confruntat de-a lungul istoriei sale și față de care a trebuit să facă dovadă de energie, abnegație și curaj.

Poemul *Pentru libertate* poate fi numărat, din punctul de vedere care ne interesează aici, printre cele mai caracteristice. În speță, pentru întrepătrunderea dintre lirica istorică și lirica socială ca expresie a rezistenței. Fenomenul rezistenței este înțeles ca avînd rădăcini adînci într-o

Scanned with OKEN Scanner

etică rurală robustă și perseverentă. Personajele denotă în conduita lor trăsături spartane. Au viață sufletească bogată. Știu să întîmpine atît bucuria cît și suferința. Se socotesc descendenți ai unui popor brav, pe care viața nu l-a cruțat, dar căreia a știut să-i facă față cu cinste și cu fermitate. Nu numai bătăliile oțelesc ; există și alte oțeliri, la fel de adevărate : cele rezultate din confruntarea cu munca grea a pămîntului, cu asprimile soartei, cu injustițiile practicate îndelung de oameni și evenimente. Au și un instinct sigur al cauzei comune ; nu ezită ca în apărarea ei să devină exigenți, la nevoie pînă la cruzime și necruțare : „Nu căutăm noi adăpost / Nici în milă, nici în rugă ; / Asta cear-o de la voi / Cel ursit să fie slugă / Dar n-o cereți de la noi...".

De aici, o întreagă tablă de valori. Nu umilință ; mai bine chinuri, fie ele și înfiorătoare ! În fața împrejurărilor, răbdarea ! Aceasta, și ca voință incoruptibilă, și ca expresie a acelei vitalități naturale despre care s-a amintit anterior : „Vom răbda, privind în față / Orișicui și-a orice chin / Că noi știm că-i multă viață / Și în noi, și-n cei ce vin...".

Încercările care vor fi înfruntate sînt grele. Niciodată, însă, nu ne întîmpină ceva care ar putea să pară deprimare ori deznădejde. Dimpotrivă ! Faptelor li se opune o viziune optimistă și o atitudine de încercare. Este fondul de robustețe sufletească al poporului, hrănit cu o înțelepciune a pămîntului și a istoriei trăite. Poporul, în ultimă instanță, crede într-o victorie a ordinii și a valorilor. Știe că tirania nu poate dura. Are convingerea profundă că forțele malefice, chiar dacă pentru un moment par triumfătoare, pînă în cele din urmă vor ceda în fața unor imanențe morale ale vieții : „Dar și pentru noi rămîne / Timp — ah, cine poate ști ? / Șuierul acesta, mîine, / Cînd al lui Tirten va fi ! / Iar din lanțul ce-azi ne strînge / Pot să iasă spăzi și pot / Spăzile să vadă sînge, / Nu de-al nostru însă tot..." *(Pentru libertate).*

Procesul Memorandului se reflectă în lirica lui G. Coșbuc prin poemul *In opraessores*. Datează din anul 1894. A fost difuzat în Transilvania sub formă de foi volante. Profetismul din poemul amintit anterior se transformă aici într-o adevărată chemare la răscoală a mulțimii românești nedreptățite : „Prindeți ce vă cade-n mîini / Și-i loviți la mir, români, / Că-i la voi acasă... / Stați cu mîna-n sîn, flăcăi ? / N-auziți plîngînd prin văi ? / Ceru-i roșu de văpăi / Și se umflă vadul : / Dumnezeu

Scanned with OKEN Scanner

ni-e-ntr-ajutor ! / Dacă şi el e de-ai lor, / Nu-l mai vrem ocrotitor : / Ne-nfrăţim cu iadul". *Noi vrem pămînt !* — continuă ideea cu aceeaşi vigoare. Revolta socială, aici, se împleteşte strîns cu una naţională. Sînt evocate jicniri, nedreptăţi şi spoliaţii, toate suferite în tăcere, îndelung, în nădejdea că poate asupritorii vor înţelege să revină la sentimente mai bune. Se lasă a se înţelege, încă, că răbdarea are şi ea o limită. Finalul poemului nu constituie propriu-zis un îndemn la revoltă, dar anunţă profetic, că la un moment dat, izbucnirea acestei revolte ar putea să devină ineluctabilă : „Să nu dea Dumnezeu cel sfînt / Să vrem noi sînge, nu pămînt ! / Cînd nu vom mai putea răbda, / Cînd foamea ne va răscula, / Cristoşi să fiţi, nu veţi scăpa / Nici în mormînt..."

În sfîrşit, nu am avea dreptul de a încheia acest paragraf privind lirica lui G. Coşbuc, fără a aminti şi înţelesul general al *Doinei.* În notă elegiacă, cu situare simbolică, poemul cîntă o puternică realitate sufletească şi morală a existenţei româneşti. Doina este o formă de confesiune însoţind toate ipotezele de viaţă ale românului, luat atît ca individualitate cît şi ca cantitate umană. Fundalul poemului exprimă puterea de perseverare a realităţii româneşti într-un destin. Bogăţia sufletească a constituit un mediu intim permanent, în care nevoia şi datoria noastră de rezistenţă au găsit atît puncte de sprijin cît şi o sursă de regenerare. Capitolul haiducesc este şi el reprezentat : „Dar iată ! Cu ochi tulburi / Tu stai între voinici, / Te văd cum juri şi blestemi, / Şi pumnii ţi-i ridici ! / Pribegi de bir şi clacă, / Copii fără noroc ! / Tu-i strîngi în codru, noaptea, / sub brazi pe lîngă foc. / Şi cînţi cu glas sălbatic, / Şi-n jur ei cîntă-n cor / Cîntări întunecate / ca sufletele lor...". Este vorba nu de un „întuneric" al destrămării, ci de unul al suferinţei, al retragerii în sine, dar cu înţelesuri active de aşteptare curajoasă şi de încredere în imanenţele adevărului, ale dreptăţii, ale victoriei morale.

Drama rezistenţei româneşti numără printre marii ei cîntăreţi şi pe Octavian Goga.

Poetul ar vrea ca în cîntecul său să poată cuprinde recunoştinţa comunităţii noastre naţionale faţă de aceia care au ştiut să sufere, fără ca injustiţia şi apăsările să-i clatine din voinţa lor rezistentă : „Dă-mi amarul, toată truda / Atîtor patimi fără leacuri, / Dă-mi viforul în care urlă / Şi gem robiile de veacuri. / De mult plîng umiliţii-n umbră / Cu umeri gîrbovi de povară... / Durerea lor înfri-

coșată / În inimă tu mi-o coboară..." *(Rugăciune)*. Plugarii — metaforic trebuie să înțelegem comunitatea noastră muncitoare — sînt : „...Cei mai buni copii ai firii, / Urziți din lacrimi și sudoare" *(Plugarii)*. Soarta ni s-a împletit cu lacrimi, cu dureri : „...La noi sînt cîntece și flori / Și lacrimi multe, multe..." *(La noi)*.

În *Oltul*, ideea capătă măreții de epopee. Oltul simbolizează lumea românească, cu istoria și destinul ei. Este martor al existenței noastre milenare. Se înscrie în eternitatea românească : „Mult iscusita vremii slovă / Nu spune clipa milostivă, / Ce ne-anfrățit pe veci necazul / Și veselia deopotrivă...". Suferințele nu ne-au înfrînt ; dimpotrivă, ne-au imprimat demnitate, ne-au constituit un patrimoniu spiritual : „Comoara lacrimilor noastre...". Nădejdea nu ne-a părăsit niciodată. Încercările soartei ne-au întărit sufletește. Prin durere am căpătat o putere interioară de a privi departe : „...Durerea unui neam ce-așteaptă / De mult, o dreaptă sărbătoare...". Pămîntul țării nu ne-a trădat niciodată. Înfrățirea omului cu natura a fost deplină. Natura ne-a ajutat să fim noi înșine, apărîndu-ne soarta. Personificarea din metafora poetului se întemeiază pe adevăruri istorice și morale : „...De mult, în vremi mai mari la suflet / Erai și tu haiduc, moșnege, — Cînd domni vicleni jurau pe spadă / Să sfarme sfînta noastră lege : / Tu, frate plînsetelor noastre / Și răsvrătirii noastre frate / Urlai tăriilor amarul / Mânii tale-nfricoșate...".

Încheierea poemului are în ea un tragism impresionant. Aparent, s-ar spune că propune o soluție de disperare. În realitate, însă, încrederea rămîne mai departe în vigoare. O încredere în puterea noastră de a ne revolta și a rămîne legați la nesfîrșit de tezaurul sufletesc pe care ni l-am constituit de-a lungul vremii : „Să verși, păgîn, potop de apă / Pe șesul holdelor de aur ; / Să piară glia care poartă / Înstrăinatul nost'tezaur ; / Țărîna trupurilor noastre / S-o scurmi de unde ne-ngropară / Și să-ți aduni apele toate, / — Să ne mutăm în altă țară...".

În universul rural pe care ni-l înfățișează opera de romancier, nuvelist și povestitor a lui Mihail Sadoveanu, rezistența autohtonă, atît în formele ei declarate cît și în cele de luptă subterană, constituie o dominantă. În consecință, opera lui Mihail Sadoveanu poate fi citită ca o amplă și complexă frescă a rezistenței țărănești, în diferitele sale vîrste istorice.

Scanned with OKEN Scanner

Spicuirile și încercările ce urmează vor căuta să justifice și să ilustreze această afirmație.

Asistăm, în cazul multor situații și al multor personaje din această operă, la o luptă perpetuă pentru apărarea unei legitimități, de ordin social, de ordin național, atît privite separat, cît și în conjugarea lor necesară. Întîlnim ceea ce am putea numi „drame ale dreptății" ; sînt situații-limită, închise, fără ieșire, în cuprinsul cărora eroii sînt nevoiți să-și facă singuri justiție. Coloritul este și real, și baladesc ; această ipostază din urmă derivă din interferența continuă cu elemente folclorice, fapt cu desăvîrșire caracteristic în viziunea artistică a scriitorului.

Să trecem în revistă cîteva aspecte în legătură cu rezistența socială a eroilor :

Notăm, mai întîi, actul solidar consumat într-o stare de tensiune paroxistică. Petrache așteaptă în drum, cu baltagul în mînă, întoarcerea „preceptului". Acesta i-a luat văcuța, cojocul, lăicere ; în plus, l-a amenințat că ar putea să-i ia și viața. Țăranul, ajuns la marginea răbdării, pornește la drum, lăsîndu-și acasă copiii și nevasta bolnavă, să-și facă singur dreptate. Dincolo de maniera romantică, deslușim situații realiste. Eroul se află într-o situație-limită. Uciderea „preceptului" îi va aduce condamnarea, închisoarea și rămînerea familiei lui pe drumuri. Disperarea este însă atît de mare încît nu ar mai putea să acționeze decît într-un singur sens *(O umbră)*.

Ion Ursu alege, tot ca formă de rezistență, evaziunea din mediul rural. Ca „să iasă deasupra nevoilor", se angajează în fabrică la Pașcani *(Ion Ursu Ungureanu)*. „Fuga de pe moșii" este o altă formă de rezistență a țărănimii *(Emigranții la Brazilia)*. O evaziune asemănătoare încearcă și „bordeienii". Sînt lucrători veniți de pretutindeni să viețuiască pe întinsa moșie a boierului Jorj Avrămescu, departe de legi și de jandarmi, de „primari și persecuții". În genere, acestea sînt situații fără ieșire. Societatea nu oferă soluții. Eroii se găsesc pe „drumuri încurcate". Uneori, revolta lor se consumă în izbucniri individuale, mergînd pînă la omor ; în genere, însă, se ajunge la resemnare, deși nu ca părăsire a luptei ori a așteptării, ci ca rezistență mută, cu încordări subterane.

Capitolul haiducesc apare frecvent în opera lui Mihail Sadoveanu. Fondul este adeseori folcloric ; tratarea, de asemenea, în spirit baladesc ; nu mai puțin, însă, realitatea

Scanned with OKEN Scanner

socială apare cu întreaga pondere cuvenită. Personaje ca Vasile cel Mare ori Cosma Răcoare sînt văzute într-un *halo* de mit și legendă. Spiritul justițiar este prezent, reprezintă o dimensiune profundă în psihologia eroilor populari ; nu însă ca formă de răzbunare imediată, materială, ci ca valoare morală, inclusă într-o concepție de viață cu egale iradieri de ordin individual ca și social.

Iată, bunăoară, povestirea *Județ al sărmanilor* din culegerea *Hanu-Ancuței.* Faptele sînt povestite de păstorul Constantin Moțoc, om din „sălbăticie", cu „mers legănat". Apar în scenă trei personaje : un moșier tiran, un țăran necăjit, o femeie ademenită de cel dintîi. Bărbatul umilit se „pustiește pe plaiurile cele înalte către Rarău". Vasile cel Mare, haiducul, apare aici ca întrupare a spiritului justițiar. Pedepsirea pîngăritorului devine „un județ al sărmanilor". Actul nu este expresia unui impuls de moment ; are în el acumulări de suferință, rădăcini într-o etică a comunității, este expresia unei justiții imanente : „Ne-am înfățișat, zice hoțul, ca să facem un județ după vechi obicei. Căci pînă la judecata din urmă a lui Dumnezeu, neavînd ascultare nici la isprăvnicii, nici la divan, cată să facem dreptate singur, cu brațul nostru..."

Neamul Șoimărești lor ne poartă cu mintea în secolul al XVII-lea, în timpul domniei lui Ștefan Tomșa. Urmărim lupta dintre țărani încă liberi și o boierime hrăpăreață, pornită să le răpească pămînturile și să-i transforme în iobagi. În atitudinea răzeșilor nu vorbește numai interesul material, în speță păstrarea pămînturilor. Este implicată și o conștiință a prestigiului lor social, politic și uman, întrucît proprietatea pămîntului ca și situația lor de răzeși este întărită prin hrisoave domnești, de la Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare.

Ștefan Tomșa se dovedește și el un voievod al răzeșimii. Tudor Șoimaru, ostașul său, fiu pribegit al unui vechi neam răzeșesc, se întoarce la ai lui aducîndu-le dreptatea domnitorului. Adică, înapoierea pămîntului pe care îl răpise boierul Stroie Orheianul.

Răscoalele țărănești ocupă un loc de seamă în viziunea scriitorului. În *Lacrimile ieromonahului Veniamin* este evocată răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan. *Un instigator* și *În ziua aceea de mart 1907* cuprind referințe despre mișcările țărănești din 1907. Drama țărănimii reprezintă firul roșu conducător : „... (cei) care s-au sculat și-au pus

Scanned with OKEN Scanner

mîna pe par, numai de amar și de nevoie s-au sculat... Crezi că de bine se ridică noroadele ?... S-au înmulțit pe pămîntul nostru răii care ne frig și ne belesc, și trebuie făcută, cucoane, o leacă de tocană..."

În *Nada florilor* facem cunoștință cu o seamă de personaje, „insularii", care și-au ales ca formă de rezistență singurătatea. Pe ostrovul izolat de la Nada florilor, la marginea Fălticenilor, îi întîlnim pe bătrînii Dumitrache Han și Spînu, pe Ileana și pe adolescentul Culei. În psihologia acestor claustrați persistă un sentiment de mîhnire. Tăcerea lor are în ea ceva adînc. Trecutul s-a adunat în ei ; trăiește ; este o forță care le întreține nădejdea și voința de luptă. Mișcarea socialistă, și aceasta, le constituie un stimulent sufletesc. Alecuț Dumitriu, muncitor socialist de la Pașcani, este urmărit de poliție. Între solitarii din ostrov se simte ocrotit. Aceștia nu îi înțeleg în totul limbajul. Își dau seama, însă, că în el se rostesc adevărul și fapte de înțelepciune umană. „Revoluția cea mare" ; „eliberarea proletariatului, drept o lege a istoriei" : formulele acestea le par neobișnuite, dar nu și ciudate ; le întîmpină însă cu simpatie ; intuiesc în ele sensuri de viață în plină constituire. Și încă o precizare : tot în *Nada florilor* apar și ecouri ale mișcărilor țărănești din 1888.

Mitrea Cocor înfățișează pe țăranul deschis spre comunism. A parcurs un „drum spinos al înțelegerii". Este el însuși, individul, după cum deopotrivă reprezintă și o categorie întreagă. Viața și ființa lui înseamnă etape de luptă subterană : reflexe ale luptei ilegale desfășurate de partidul comunist în rîndurile soldaților români, în perioada celui de-al doilea război mondial ; conflictul dintre țărănimea muncitoare și forțele reacționare reprezentate de moșierime și părți întregi ale chiaburimii ; procese subterane, înainte de a se ajunge efectiv la înfăptuirea reformei agrare.

Romanele istorice ale lui Mihai Sadoveanu tratează în plin problema rezistenței românești pe plan național. Pe de o parte, aceste romane urmăresc „etapă cu etapă formația progresivă a sufletului nostru, procesul genetic al sufletului nostru" [8]. Pe de altă parte, asistăm la lupte pentru menținerea acestui suflet național pe coordonate ale sale specifice, între frontiere ce-i sînt imanente. Concepția care stă la temelia acestor romane apare adesea

[8] Mihail Ralea, *Perspective*, București, 1928.

în diferite mărturisiri ale scriitorului. Spicuim dintr-un articol publicat în 1907 : „...Asemenea neam îndărătnic se bate pe acest pămînt de mii de ani și are în sufletul său rezerve pe care nu le bănuiește nimeni..." ; sau : „...Nu ne-au rămas din trecut nici cetăți de piatră, nici îngrămădiri de opere de artă ; dar în oglinda halucinantă a ochiului nostru, orice colț, orice vale, orice rîu se înfățișează ca o urmă a durerosului trecut..." ; sau : „...(de aceea) multe le-am înțeles privind numai în giurul meu și pentru asta mă închin codrilor și apelor care au rămas, și pămînturilor care s-au schimbat foarte puțin...". În lumina acestor situații, Tudor Vianu a găsit potrivit să remarce : „...Continuitatea națională este la noi mai mult un lanț de suflete decît o transmisiune de bunuri..." [9].

Vicisitudinile istoriei nu ne-au cruțat. Sentimentul unei existențe bîntuite de furtuni apare în operă tot timpul, ca un fundal încărcat și de istorie, și de forță morală.

În *Oamenii Măriei-Sale* : „...Avem hodina vîntului și tihna apelor, statornici întru nestatornicie..." În *Vremuri de băjenie* găsim ideea : „...Oamenii acestor locuri au învățat să trăiască în bordee ca sălbăticiunile". Găsim mai departe și explicația : aceste așezări, bordeiele, puteau să fie repede reclădite după ce trecea urgia năvălitorilor. În vremurile acelea tulburi, grele, așezări mai temeinice nu puteau fi ridicate și în situația de amenințare continuă nici nu și-ar fi avut rostul. O gîndire asemănătoare ne este înfățișată și în *Zodia cancerului.* Abatele Marenne se arată surprins de proasta stare a drumurilor în Moldova. Beizadeaua Alecu Ruset îi va da răspunsul potrivit. Ce rost ar avea să se construiască drumuri largi și trainice într-o țară expusă în orice moment atîtor năvăliri străine? Drumurile bune ar oferi dușmanului năvălitor încă un mijloc de înaintare rapidă, în sprijinul planurilor lui cuceritoare. Afară de aceasta, ar trebui să se renunțe la piedici și ascunzișuri, care în tactica de apărare și de rezistență a băștinașilor își au însemnătatea lor aparte.

Supunerea aparentă intră și ea în fundalul amintit. Am acceptat capitulări și concesii, dar nu pînă la desființarea unor drepturi sau pînă la alterarea ființei noastre autohtone, ci în limite care să ne facă posibilă apărarea și să

[9] Tudor Vianu, *Figuri și forme literare*, București, 1946.

Scanned with OKEN Scanner

sprijine voința noastră de acțiune subterană. Sub acest raport putem vorbi de o adevărată constantă tipologică a multor eroi din romanele istorice sadoveniene. Acești eroi au o capacitate morală ; pot închide în ei o taină, păstrînd-o astfel ca „într-un mormînt" sau ca „într-o peșteră", făcînd din sufletul lor o „tainiță".

Procesul rezistenței românești este văzut de Mihail Sadoveanu, în romanele sale, în diferite ipostaze istorice.

Nopțile de Sînziene ne poartă cu gîndul într-un moment de protoistorie românească. Bernard, eroul principal, obține de la prințul Mavrocorti privilegiul de a exploata pădurile nestrăbătute ale acestuia. Întîmpină însă greutăți mari. Natura și oamenii îi stau împotrivă. Îi opun o rezistență moale, pîsloasă, însă reală și eficace. Locuitorii, ca și vietățile codrilor, nu vor să-și sacrifice ascunzișurile lor. Astfel, boicotat, se vede silit să renunțe la privilegiul ce-i fusese acordat. Neamul de robi, în drepturile lui ancestrale, cu traiul lui în pădure, rămîne mai departe să dăinuiască în modul său scitic de viață.

Creanga de aur reia motivul rezistenței într-o civilizație băștinașe străveche. Scriitorul urmează aici o idee pe care în diferite prilejuri și-o expusese și teoretic. Civilizația romană — afirmă scriitorul — nu a putut să transforme integral sufletul geto-dacilor, care „se bucurau de o reputație excelentă în lumea asiatică, pe cînd despre romani nu se poate vorbi numai cu laude" *(Pe marginea dicționarului Academiei)*. Tot scriitorul, amintind că oamenii au avut de înfruntat aici o civilizație străveche, adaugă : „...Acest rai, unic prin fertilitate, al Daciei, a avut locuitori statornici din cea mai adîncă preistorie, iar cei care s-au adăugat cu vremea s-au supus legilor lui firești. Civilizația, portul și datina de acum zece mii de ani subsistă încă..." [10].

În *Vremuri de bejenie* întîlnim o tratare aproape monografică a unui mod de rezistență specific, practicat adesea de populația băștinașe în trecutul nostru național : retragerea în munți din fața invaziei. În cazul de față e vorba de invazia tătărească.

Pictura situațiilor este făcută sugestiv, cu elemente romantice, însă fără ca acestea să tulbure fondul și înțelesul lor real. Atmosfera este încărcată. Ceva de tensiune se menține și se propagă stăruitor. Există parcă

[10] Mihail Sadoveanu, *Opere*, vol. XII, București, p. 230.

un ritual al primejdiei, pe care oamenii l-au învăţat, pe care şi l-au însuşit. La semnalul buciumelor, femeile, bătrînii şi copiii, ca şi lucruri din avutul gospodăriilor, trebuie să ia drumul spre adăposturi sau locuri ferite : în mănăstirea de la Rişca sau în poiene tăinuite din mijlocul codrului.

Motivul este reluat şi în *Fraţii Jderi.* Menţionăm în această privinţă capitolele *Despre ieşirea în pradă a tătarilor de dincolo de Volga* şi *Cele din urmă veşti despre răutăţile prădalnicilor,* din *Ucenicia lui Ionuţ,* primul volum al trilogiei. Motivul rezistenţei pasive prin retragerea în munţi se amplifică aici şi cu aspecte de tactică subterană. Moldova e confruntată cu ameninţarea tătărească. Ştefan cel Mare, în bătălia de la Lipinţi, s-a slujit de procedee ale luptei din umbră : informarea prealabilă privind intenţiile inamicului ; retragerea în munţi ; războaie de „hărţuială" ; atragerea duşmanului în capcane naturale. Domnitorul a primit ştirea cu opt săptămîni înainte, de la Menghi Ghirai-Han, despre intenţia lui Mamac-Han de a ne prăda ţara. Avea să ia măsuri în consecinţă. „Vitele, muierile şi copiii" sînt duşi la adăpost în codru. Dar să dăm cuvînt scriitorului însuşi : „...(în) această parte a lumii, în care intrau căpcăunii preistorici, nu era întindere dreaptă, pînă în fundul zării... căci dealurile şi rîpile se urmează ca valurile încremenite ale vechiului ocean sarmatic ; aceste dealuri şi aceste rîpi sînt stăpînite de păduri, de sub păduri curg ape care se pierd în smîrcuri ori se adună în iazuri. Vederea mîrzacilor care călăuzesc tabunurile nu-i slobodă în patru vînturi. Localnicii se pot trage la codru cu repeziciune şi uşurinţă, iar oamenii pustiei n-au cînd să scotocească în asemenea taine şi nici n-au priceperea lucrului...". Mai departe, avem veşti despre manevrele secrete ale ştafetelor pentru a semnala mişcările hoardelor năvălitoare : „...pe dealurile pleşuve, unele mori de vînt îşi întorc braţele, deşi nu umblă pe sus nici o adiere de vînt. De pe alte dealuri, se înalţă în sus şfară, adică fumegare — dîndu-se cu asta anumită veste la cel ce se uită aici în altă zare de deal...".

Tot în *Fraţii Jderi* găsim şi descrieri despre „oastea cea mare" în vremea domnitorului Ştefan. Asistăm la mişcări şi tactici multiple, ferite cu grije de ochiul şi de bănuiala turcească. Sînt ţesute în tăcere alianţe otomane. Căsătoria domnitorului cu Maria de Mangop, şi aceasta, este înfăptuită mai mult cu scop „politicesc".

Scanned with OKEN Scanner

Comisul Manole Păr-Negru are în sarcina lui ceva asemănător unui „serviciu de informaţii". Iată în acest sens, propria lui evaluare : „...Dacă, stînd la pîndă, mă vede întîi lupul pe mine, nu mai am vreme să încordez arcul ; dar dacă-l văd întîi eu pe el, îl pot săgeta. Dacă ştim despre ce e vorba, duşmanul e în mîna noastră...". Drept urmare, Ştefan îşi organizează o reţea deasă de „ochi şi urechi", atît în interiorul ţării cît şi dincolo de hotarele ei. Damian, unul dintre fraţii Jderi, este negustor la Liov ; nu mai puţin, însă, el se află acolo şi în slujba lui Ştefan, avînd de urmărit mişcările lui Mihu, un duşman al domnitorului, refugiat în Polonia.

Şi în interior, uneltirile boierilor sînt descoperite şi sfărîmate.

Domnitorul ştie să-şi organizeze un sistem de „iscodire", capabil să dejoace planurile uneltirilor. Stratornic, aparent, este un simplu călugăr, om şui, neinspirînd cuiva în jurul său vreo încredere aparte. În realitate, însă, este o foarte atentă „ureche" a domnitorului. El este acela care va descoperi un complot al boierilor Isaiia şi Negrilă. Aceştia trimiseseră „carte de înţelegere şi de chemare cu oşti în Moldova", pentru ca Ştefan să fie răsturnat de pe tron de către Radu-Vodă. Tot Stratornic, îndeplinind în acest sens o poruncă a domnului, va unelti pe lîngă Sfîntul Munte, cu scopul de a înşela pe Mihu şi Ciornohut, boieri, „hainiţi" împotriva domniei.

Ionuţ Jder, principalul personaj din *Oamenii Mării Sale,* se află de asemenea în slujba acestei politici de apărare a domnitorului. Merge în iscoadă pînă la Muntele Athos, spionînd mişcările oştilor lui Soliman Hadîmbul şi stîrnind prin îndrăzneală atît admiraţia cît şi invidia duşmanilor. Tot Ionuţ eliberase din închisoare doi otomani ucraineni, foşti în slujba logofătului Mihu. Folosindu-i pe aceştia, Stratornic va atrage pe boieri în ţară, vestindu-i că se apropie momentul cînd turcii vor izgoni pe Ştefan din scaun.

În sfîrşit, cîteva referinţe şi cu privire la romanul *Zodia Cancerului* sau *Vremea Ducăi-Vodă.* Scriitorul ne poartă într-o epocă în care se părea că Moldova dă îndărăt. Stabilitatea şi prosperitatea din trecut luau sfîrşit, ţara fiind acum subjugată de turci şi încăpută pe mîna unor conducători răi, străini sau înstrăinaţi de adevăratele interese ale ţării. Este interesantă, însă, explicaţia pe care o dă

Scanned with OKEN Scanner

beizadeaua Alecu Ruset călătorului francez. Moldovenii — declară acesta — știu să întîmpine greutățile soartei. Ei învinge cu puterea lor de răbdare. Înțelepciunea lor are în fața ei stîncile și arborii ; de la aceștia își trage învățătura de viață.

Romanul este înțesat de intrigi politice. Curtea Ducăi-Vodă este un loc de vaste uneltiri, cu ramificații întinzîndu-se în diferite direcții, cu „cărți de taină" trimise fie la Poartă, fie la curtea leșilor, cu declarații de circumstanță, cu agenți diplomatici însărcinați să sondeze intențiile sultanului, ale regelui polon ori ale căpeteniilor tătărești, cu comploturi pentru ocuparea tronului, cu îndemnuri la răzvrătire ș.a.m.d.

Literatura lui Liviu Rebreanu are puternice contingențe cu problema de care ne ocupăm.

Să ne referim, mai întîi, la romanul *Ion*. Evenimentele din familia învățătorului Herdelea, de asemenea și cele legate de personalitatea preotului Belciug, au și însemnătate istorică. Reflectă situații, procese și atitudini ale intelectualității române din Transilvania, în timpul monarhiei austro-ungare. Între învățătorul Herdelea și preotul Belciug există tot timpul fricțiuni, mici inimiciții, invidii, chiar și unele răutăți. În fond, însă, ei se înțeleg. În mod tacit, fără a-și face destăinuiri ori a comenta faptul în sine, au o gîndire comună și manifestări convergente. Sînt români, dar încadrați administrativ sub o autoritate străină. Herdelea, ca învățător, ar vrea să nu învețe pe copii ungurește ; Belciug, ca preot, ar vrea ca prin biserică să poată apăra și perpetua conștiința românească.

Herdelea are o familie numeroasă și vrea să facă față răspunderilor sale, ca soț și tată. Își dă seama că în orice moment, fie și o simplă greșeală de tact, cu nuanță de imprudență naționalistă, ar putea să-i aducă neplăceri și chiar mai mult decît atît. În genere, este chinuit și temător. De aici, atitudinea sa duplicitară, concesiile și tranzacțiile ce par să fie ale unui renegat ; la fel și oscilațiile care-l ajută să navigheze printre situații ori condiții contrarii.

Asupra acestui personaj se poate comenta mult. De fapt, aceasta s-a și făcut și continuă să se facă în critica noastră. S-a spus, printre altele : Herdelea ar fi putut să fie un foarte bun cetățean austriac ; nu atît o convingere

Scanned with OKEN Scanner

puternică îl ţine legat de ideea românească, cît un sentiment de decenţă faţă de comunitatea românească în care îşi exercită profesiunea. S-a spus, de asemenea, că întreaga lui comportare ar reflecta mediocritate. Echilibrul pe care încearcă să-l păstreze între legalismul şi naţionalismul lui e fără măreţie, fără destul adevăr sufletesc şi moral ; este mai mult expresia unui simţ de conservare, formă de înţelepciune pragmatică, soluţie capabilă să pună o anume ordine în conştiinţa lui încărcată de incertitudini.

Nu am avea dreptul să respingem ori să negăm aceste interpretări. Însă, oricum, trebuie să reflectăm şi la un alt aspect al chestiunii : acela al rezistenţei, cu implicaţiile ei necesare de ordin subteran. E posibil, într-adevăr, ca înţelepciunea despre care am vorbit a învăţătorului Herdelea să fi pornit dintr-un suflet mediocru, incapabil să se angajeze într-o atitudine fermă : fie de renegat total, indiferent dacă din sentimentul legalităţii ori al vreunei doctrine la care a aderat, fie de naţionalist dispus eventual să devină martir. Totuşi, trebuie să admitem că este vorba şi de o disciplină îndelungă a suferinţei, a inteligenţei născută din natura şi asprimea împrejurărilor, o putere naturală de a privi în faţa lucrurilor cu încredere şi cu răbdare. Cazul lui Herdelea nu este numai cazul lui personal, ci al unei întregi intelectualităţi din Transilvania, fixată în ideea de rezistenţă ca într-o filozofie şi într-un mod de viaţă trebuind să-i aducă într-o zi salvarea.

Pădurea spînzuraţilor reia această temă, bineînţeles pe registre şi cu intensităţi diferite. Apostol Bologa este corect faţă de uniforma pe care o poartă. Ca ofiţer în armata austriacă înţelege să-şi facă datoria cu loialitate şi chiar cu o anumită fervoare, dovadă actele lui de bravură şi de pricepere militară. Adus însă în situaţia de a lupta pe un front unde de partea cealaltă se aflau şi soldaţi români, starea lui de spirit devine alta. Vechea siguranţă se transformă acum în spaimă. Ce va trebui să aleagă : să continue a fi acelaşi ofiţer impecabil pentru imperiali ori să apară în ochii alor săi ca un trădător de neam şi ţară ? Pentru moment, încearcă refugierea într-un compromis : cere să fie transferat pe un alt front. Refuzul îl va determina să dezerteze. De aici, urmarea : prinderea, judecarea sumară, condamnarea la moarte şi execuţia prin spînzurătoare.

Scanned with OKEN Scanner

Și asupra acestui caz se poate comenta în diferite feluri. Despre Apostol Bologa s-a spus adesea, într-o bună parte a criticii noastre literare, că atitudinea și comportarea lui ar fi ale unui spirit mediocru. Leal față de datoria lui ca ofițer în armata austriacă, dar nu printr-o opțiune puternică, în baza unei convingeri ferme, ci poate prin conformism, prin comoditate sufletească, prin alegerea unei căi mai simple și mai directe decît altele. Rămîne de văzut dacă această interpretare ar putea fi cea mai adevărată ; în orice caz este aceea asupra căreia ar fi indicat să ne oprim. E de admis, oare, că în spatele acelei lealități să fi fost în sufletul eroului nostru completă liniște ? Ar fi cu putință ca frămîntarea din conștiința personajului să se fi dezlănțuit dintr-o dată, fără ca înaintea ei să nu fi existat nimic care s-o pregătească, s-o prevadă și s-o anunțe ? E posibil, de asemenea, ca un act atît de total, avînd în scadența lui martirajul, să fi pornit dintr-un suflet mediocru, pradă incertitudinii ? Sînt întrebări la care nu s-ar putea răspunde dintr-o dată. Putem presupune, deopotrivă, că lealitatea discutată camuflează totuși un tumult. E prețul unei cedări exterioare, prin care poate funcționa interior un sentiment de rezistență. Nu e nevoie, neapărat, să dăm faptul pe seama unei abilități tactice. Este vorba de altceva ! Este ceva din care complexitatea de mijloace și comportări pe care le impune rezistența ca proces de durată, reclamînd odată cu resorturile psihologice ale indivizilor în cauză și judecăți istorice conformate încetul cu încetul în cugetul comunității din care acești indivizi fac parte.

În *Răscoala* se trece pe alt plan. Centrul de gravitate, acum, îl constituie lumea rurală. Romancierul reconstituie episoade din răscoala țărănească de la 1907. Nu ne mai aflăm în Transilvania, ci în Vechiul Regat. Aici, problema rezistenței semnalate va fi privită, nu sub unghi național ca în situațiile anterioare, ci pe plan social. Tema se apropie de cea din romanul *Mara* al lui I. Slavici sau din poemele cu rezonanță de revoltă socială ale lui Octavian Goga și George Coșbuc.

Romanul, în ce privește capitolele, episoadele și personajele din viața orășenească, prezintă părți asupra cărora se poate discuta și formula obiecții. Nu însă și în ceea ce se referă la țărani și la colectivitatea țărănească în genere.

Scanned with OKEN Scanner

Viziunea scriitorului este deosebit de scrutătoare cînd are în faţă şi trebuie să relateze fenomene de masă.

Capitolele cu cea mai densă şi mai revelatoare semnificaţie sînt acelea care ne introduc în pregătirea subterană a răscoalei. Totul, aici, se petrece în tăcere. Oamenii se înţeleg, mai mult decît prin cuvinte, prin şoapte. Nu asistăm la fapte care să se concretizeze individual ; se instituie însă ceva care exprimă consens tacit şi durată. Atmosfera, în totalitatea ei, pare sumbră, cenuşie ; dar în taina ei sălăşluieşte nemărturisit o limpede şi deplină convergenţă. Nimic nu se precipită. „Teroarea surdă, colbul de răzmeriţă, întunecarea apocaliptică — remarcă G. Călinescu — sînt pregătite în timpuri lungi, şi măsurate..." [11]. Înţelesurile se comunică de la om la om printr-un limbaj special făcut din semne, din eresuri, din imagini căpătînd proporţii de mitologie, din afinităţi adînci şi misterioase.

De unde izvorăsc aceste comunicări şi taine ? Sînt implicate, desigur, fapte de psihologie colectivă : deprinderi ancestrale, un instinct al pămîntului, trăsături de conştiinţă gregară. Dar întîlnim şi structuri sufleteşti integrate cu timpul prin practica rezistenţei şi a concentrării subterane. Ar fi o imensă greşeală să considerăm că răscoala, spre deosebire de revoluţie căreia oricînd îi trebuie un suport ideologic, poate izbucni pe neaşteptate, ca un simplu fenomen instinctual, fără procese pregătitoare. Adevărata răscoală este aceea care deţine în spatele ei un plin făcut din experienţă umană, din suferinţe acumulate, din contact prelungit cu asprimi ale soartei, din înţelepciune naturală, din voinţă de luptă, din tactici sufleteşti pe cît de răbdătoare tot pe atît de ferme ca viziune. În romanul său, am spune în partea cea mai bună a acestui roman, Rebreanu a înţeles aceste lucruri şi le-a dat expresie artistică.

În sfîrşit, trebuie ca din opera lui L. Rebreanu să menţionăm, pe linia problemei care ne interesează în această lucrare, şi romanul *Crăişorul*. Este reluată tema din *Răscoala*, dar de astă dată cu mijloacele romanului istoric. Ne este descrisă şederea lui Horea la Viena, în

[11] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Bucureşti, 1941.

iarna anului 1784. În jalba către împărat, se spune fără înconjur : „...Nu, Măria-ta, am ajuns mai rău ca vitele. De aceea, unii domni nici nu mai înjugă vitele la grapă, ci iobagii, că-i mai ieftin...“.

BIBLIOGRAFIE

Ion Dodu Bălan, *Octavian Goga*, București, 1941 ; G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941 ; *Opera lui Eminescu ;* București, 1969 și urm. ; C. Ciopraga, *Mihai Sadoveanu*, București, 1966 ; C. Dobrogeanu-Gherea, *Poetul țărănimii*, în *Studii critice*, vol. III, București, 1947 ; Dumitru Micu, *George Coșbuc*, București, 1968 ; Al. Piru, *Panorama deceniului literar românesc 1940—1950*, București, 1968 ; Mihai Ralea, *Perspective*, București, 1928 ; Eugen Simion, *Studii introductive la M. Eminescu. Proza literară*, București, 1964 ; D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici. Opera literară*, București, 1970 ; Tudor Vianu, *Figuri și forme literare*, București, 1946 ; *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, București, 1962.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul VIII

Revolta țărănească și reflectările ei literare

Motivul revoltei țărănești este larg reprezentat în creația noastră literară. L-am amintit, adesea, în relatările și dezvoltările din capitolele anterioare ale lucrării de față. Însă e necesar să-l mai avem sub observație. I s-au dedicat, nu numai scriitori din generațiile trecute, dar i se dedică și scriitori contemporani, faptul constituind — am putea spune — o formă de permanență a literaturii noastre naționale.

Să trecem în revistă, mai întîi, reflectările literare ale acestui motiv legate de istoria transilvăneană.

Se știe că în Transilvania fenomenul a fost frecvent. Să reamintim : răscoala minerilor din Ocna Sibiului, în 1272 ; răscoala de la Bobîlna, în 1437 ; războiul țărănesc condus de Gheorghe Doja, 1514 ; răscoala din Banat prelungită timp de doi ani, în 1737—1738 ; mișcarea condusă de Visarion Sarai în sud-vestul Transilvaniei, în 1744 ; răscoala condusă de Sofronie din Cioara, de asemenea cu durată de mai mulți ani, apogeul ei fiind între 1759—1761 ; răscoala năsăudenilor din 1763 ; răscoala secuiască din 1764 ; răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan, în 1784 ; mișcarea lui Avram Iancu din perioada pașoptistă ; ș.a.

Toate acestea, într-o măsură sau alta, au reținut spiritul poetic al poporului nostru. Creația folclorică poartă întipărirea lor. Contează, și fiecare în parte, și climatul general constituit prin succesiunea lor istorică și convergența lor morală.

Între toate, mișcarea din 1784 a lui Horea, Cloșca și Crișan este aceea asupra căreia s-au proiectat cele mai

Scanned with OKEN Scanner

multe preocupări ale scriitorilor noştri. Explicaţia ţine de mai mulţi factori : şi fondul adînc al răscoalei, şi autenticitatea ei socială şi psihologică, şi felul crud cum a fost reprimată şi — de asemenea — însemnătatea istorică şi însemnătatea morală pe care i-au atribuit-o doctrinarii şi luptătorii noştri paşoptişti [1].

Evocarea poetică a personalităţii lui Horea datează de mult. În această privinţă, folclorul a fost o sursă permanentă. Din el au descins, de exemplu : *Gorunul lui Horia* (Ion Lepădat, în *Centenarul revoluţiei române de la 1784*, Bucureşti, 1884), *Gorunul lui Horia* (Iosif Vulcan, Budapesta, 1876), *Gorunul lui Horia* (St. O. Iosif sau Radu Sbiera „Junimea literară", nr. 4, 1906). M. Eminescu, de asemenea, prelucrînd o temă folclorică, proiecta figura lui Horea în mit : „Horia pe-un munte jalnic stă călare :/ O coroană sură munţilor le pare,/ Iar Carpaţii ţepeni îngropaţi în nori/ Îşi vuiau prin tunet gîndurile lor..." [2].

Lirica de după 23 August 1944 va relua frecvent motivul răscoalei lui Horea, atît cu referire la personalitatea istorică a ţăranului revoluţionar, cît şi cu referire la lupta de rezistenţă pe care o întruchipează şi căreia îi poate servi ca simbol.

Să spicuim, în seria acestor manifestări :

În *Duhul lui Horia,* Ion Th. Ilea lasă a se înţelege că în actul lui Horea stăruieşte ceva din permanenţa conştiinţei autohtone.

Cu un ton sobru, fără accente retorice, Letiţia Papu va transpune gîndul lui Horea întemniţat : „Inima mea nu plînge nici azi/ *(Milă de la grofi nu aşteaptă).*/ Ca şoimul doborît printre brazi/ Răbda-voi dîrz osînda nedreaptă". Ideea de permanenţă apare şi în viziunea acestei poete : „Gîzi întunecoşi, mă pîndiţi/ Cu braţe de casnă pline, dar

[1] Există şi scrieri care, dintr-un motiv sau altul, unele cu caracter politic, altele cu interese de clasă, au insistat să dea o imagine denaturată a acestei răscoale, cu împunsături satirice, cu denigrări, cu relatări transpuse pe portative de ironie. De exemplu : „Înmormîntarea lui Horea nu-i cine s-o scrie / Căci cine ştie ce răpitoare-i va fi mormîntul / Inima-i setoasă de sînge poate prin munţi / În vreun vultur mai rătăceşte şi azi..." (autor : Iosif Mátyási) ; sau : „Să mă-ncoronaţi pe mine / Cu coroană-mpărătească / C-am fost crai, iar nu căprar / Şi-a fost Oaşca ghenerar..." (din manuscrisul : *Carmin Valahica Horae et Kloska).* Aceste aspecte sînt analizate în lucrarea : D. Prodan, *Versuri contemporane despre răscoala lui Horea,* Bucureşti, 1942.

[2] Vezi Procopie Miliste, *Biografie lirică în memoria ţăranului Horia,* în „Junimea literară", nr. 3—4, 1935.

Scanned with OKEN Scanner

domnii, lupii haini,/ Sînt totuşi mai morţi decît mine,/ În pieţe cu alai pregătite,/ Roata ce-aţi ridicat/ Va frînge doar oase trudite,/ Dar gîndul lui Horia să-l frîngeţi fi-veţi în stare ?“ (*Horia întemniţat*, în „Contemporanul“, nr. 175, 1950.

Tulnice în munţi, culegere de poeme a lui Vlaicu Bîrna, aspiră să însemne, prin mijloace baladeşti, un amplu tablou al răscoalei.

Iată, mai întîi, momentul declanşării : „Mulţimea adunată în mesteacăn pe dîmb/ Ca un vînt năsărîmb/ A pornit la vale pe Criş,/ Apoi iar în sus, pieptiş/ Peste viezurimi, peste dealul Comorii / Pînă la zdrepţi, lîngă iazul morii...“ Apoi, diferite episoade. Ajunsă în satul Curechi, mulţimea dezlănţuie torentul răscoalei. Prim-pretorii din Brad şi Baia de Criş pun la cale prinderea lui Crişan. Petru Cara, gornicul, care şi-a trădat pe ai săi, este ucis o dată cu asupritorii : „Cocoşii cîntă dimineaţa / Păduri brumate, neguri ceaţă/ Dar fierbe satul. Prinşi în balţ/ Leagănă vîntul spînzuraţi/ Sînt cei doi şpani şi lîngă ei/ Cu faţa prinsă în cîrcei/ Stă Petru Cara, zis Pătruga/ Ce le-a fost gornicul şi sluga...“ Trădătorii, bineînţeles, îşi aşteaptă simbria. Poetul fixează şi acest moment : „La Zlatna-n piaţă sună zimţii,/ Cei şapte iuzi îşi iau arginţii,/ Trompete, salve şi ţimbale / Onoruri dau măriei sale...“ Semnarea sentinţei oglindeşte dispreţul administraţiei opresoare faţă de cei mulţi : „Sub-arcul sălii, ogival/ Stă „împăratul liberal“,/ Citeşte-ntr-una la rapoarte/ Şi-o mînă rece scrie : moarte.../ Aşa se guvernează gloata...“.

Din lirica lui Mihai Beniuc, trebuie să amintim, ca ilustrare a rezistenţei revoluţionare, poemul *Chivăra roşie*.

Inspiraţia poetului a pornit de la situaţii reale. Eroul din poem a existat în carne şi oase. E vorba de un Mihai Popescu, ofiţer în armata rusă, aderent la o societate secretă din Viena. Chivăra roşie făcea parte din uniforma husarilor de gardă. L-a cunoscut pe Horia, în iarna anului 1783—1784, la Viena. Între ei s-a stabilit o comunitate de gînduri. Există dovezi că în timpul răscoalei ofiţerul se află în munţii Apuseni, cu rosturi precise de îndemn la acţiune [3]. Faptele ne sînt înfăţişate cu tonalităţi de baladă

[3] Vezi : N. Densusianu, *Revoluţiunea lui Horia în Transilvania şi Ungaria*, Bucureşti, 1884 ; G. Moldovan, *Momente noi din revoluţiunea lui Horia*, Braşov, 1911 ; C. Göllner, *Participarea emisarilor Mihai Popescu şi Calis la răscoala lui Horia*, în „anuarul Institutului de istorie naţională“ din Cluj, 1931—1935.

Scanned with OKEN Scanner

populară. Poetul aspiră să redea atmosfera mișcării, atmosferă în care stăruiește un „duh" revoluționar, formă de conștiință intimă, a comunității autohtone : „Cad plopii îngroziți și se apleacă / Cu fruntea în pământ / Și murmură : zloții vinzării... / Deodată, ca din pământ, / Din fundul de purpur al zării / S-aude tunînd : / «Vine județul cel greu, / Județul cel drept al poporului meu», / Și-n zare / S-arată călare / Chivără roșie...".

Sfîrșitul lui Horea este văzută de poet într-o lumină de transfigurare mitică. Aici, vulturul, capătă putere de simbol. Purtînd inima lui Horea în zări, semnifică dorul de libertate și dreptul la libertate al țărănimii : „Nu are Horea mormînt./ Domnii-l tăiară și-afară-l lăsară./ Un vultur s-a hrănit din trupu-i sfînt/ Și vulturul nu poate să moară..." (din poemul *Vulturul răzbunării).*

Pavel Dan, în nuvela *Iobagii* (inițial fusese intitulată : *Umbra lui Horia),* are drept erou colectivitatea iobăgimii. În preambulul nuvelei, ni se descriu mizerii și suferințe ale țăranilor împilați. Filimon ajunge nebun, din cauza bătăilor la care îl supune șpanul. Dumitru, și el, este ucis în bătaie de grof. Totuși, în masele sărăcimii, conștiința de sine și puterea de rezistență își păstrează cu neclintire vitalitatea. Iobagii doresc un trai omenesc, în care să-și crească mai în liniște copiii și să-i apere de batjocură. Reacțiunea lor este în primul rînd de ordin moral ; aceasta trece înaintea deosebirilor de naționalitate. Mișcarea iobagilor este văzută prin prisma unor revendicări legitime pe plan social și politic, deopotrivă și prin prisma psihologică a unor dureri și suferințe adunate adînc în suflete, ajunse la limita răbdării și a puterii de stăpînire.

Oscar Walter Cisek, în romanul *Pîrjolul,* ne înfățișează o amplă și panoramică viziune a răscoalei.

Primul volum *(Crișan)* povestește evenimente premergătoare răscoalei, precum și primele ei aprinderi. Volumul următor *(Horia)* cuprinde răscoala propriu-zisă, cu desfășurările ei acute. Reconstituirea istorică se dublează tot timpul cu raportarea psihologică.

Avem înaintea ochilor tabloul unei Transilvanii feudale, la sfîrșitul veacului al XVIII-lea. Descrieri bogate : scene aparent mărunte, dar interesante prin autenticitatea lor și prin capacitatea lor de a se integra în zugrăviri largi, exprimînd epoca, oamenii, procesele în mers, conflictele exis-

Scanned with OKEN Scanner

tente, cele din regiuni încă tăcute ca și cele izbucnite la suprafață. La fel de autentice sînt și personajele. Cloșca și Crișan sînt prezentați ca oameni cu virtuți dar și cu slăbiciuni inerente. Astfel, facem cunoștință cu un Crișan care este iute la mînie, invidiindu-l pe Cloșca pentru preferința pe care i-o arată Horea, precum și pe acesta din urmă pentru popularitatea lui. Horea, în schimb, este situat intr-o lumină aparte, poartă în el semnificații de simbol și de mit. Nu este numai personajul principal al răscoalei ; este, totodată, și o conștiință însăși a acestei răscoale. În încheierea romanului, găsim ideea că jertfele nu au fost de prisos. Ideea ne este sugerată prin mijloace simbolice : iobagii așteaptă primăvara ; iar o seamă de copii au ales răscoala ca temă în joaca lor.

Răscoalele țărănești din 1907 sînt larg reflectate în literatura noastră, începînd cu scriitorii contemporani, cu evenimentele implicate și continuînd pînă în epoca noastră cu scriitorii din diferite generații. Anterior, s-a amintit despre *Răscoala* lui L. Rebreanu. În dezvoltările ce urmează ne vom referi și la alte preluări literare ale temei.

Mai întîi, cîteva considerații generale. În literatura despre „1907" putem desluși o solidaritate bine marcată a scriitorilor, indiferent căror grupări le aparțineau ori spre ce convingeri și spre ce criterii estetice ar fi înclinat mai mult. Solidaritatea lor a putut marca și exprima și o egală solidaritate a țării [4].

Tudor Vianu distinge, în literatura inspirată și dedicată evenimentelor din 1907, trei niveluri cronologice. Le indicăm mai jos.

Primul nivel : opere răsărite din primul răsunet literar al evenimentelor ; în genere, au caracter „eruptiv" ; sînt expuse în forme scurte, concentrate (poziție lirică, arti-

[4] Iată, în această privință, o serie de remarci ale scriitorului Cezar Petrescu : „...Sub covîrșitoarea zguduire a răscoalelor țărănești din 1907, deodată s-au șters nenumărate și felurite hotare... deodată, fără apeluri, fără noțiuni, fără vreun prealabil cuvînt de ordine, s-au simțit (toți scriitorii români. — *n.n.*) alături de țăranii răsculați și toți n-au pregetat nici o clipă să exprime această unitate de gînd și de sentiment, fiecare după claviatura talentului său și de la locul său..." (Cezar Petrescu, *Cuvînt înainte la 1907*. Antologie de documente literare, București, 1957).

Iată o observație similară și la Tudor Vianu : „...toți scriitorii independenți, toți cei care n-aveau de apărat înguste interese de clasă s-au asociat reacțiunii generale a conștiinței intelectuale a țării..." (Tudor Vianu, *1907 în literatură și artă*, în *Studii de literatură română*, București, 1965).

cole de ziar, schițe narative, unele din acestea pe bază de constatări directe la fața locului, altele pe bază de știri și de cazuri ale evenimentelor descrise).

E vorba de lucrări, în genere, apărute între anii 1907—1914.

Al doilea nivel s-a constituit după cîțiva ani de întrerupere, adică în anii neutralității și pe urmă ai participării noastre la primul război mondial. În 1920, odată cu dezbaterile și apoi votarea reformei agrare, preocuparea a fost reluată. Afirmația este însoțită de considerații ca acestea : „...o dată cu eșecul reformei agrare, care nu îndepărtase de loc posibilitatea de a se reface a marii proprietăți funciare, problema țărănească se pune din nou și amintirea relativ recentă a răscoalelor revine în conștiința cîtorva din cei mai însemnați scriitori ai timpului. De data aceasta, ei nu mai scriu sub influența emoției determinate de desfășurarea sîngeroasă a întîmplărilor imediate, ci dintr-o perspectivă în timp și asupra totalității faptelor, care le îngăduie să le înțeleagă mai adînc și în întregimea înlănțuirii lor..." [5].

Cel de-al treilea nivel include perioada de după 23 August 1944. Este o etapă interesantă și semnificativă. Putem constata că după patru decenii de la producerea evenimentelor, acestea nu și-au pierdut efervescența și nu au ieșit din memoria comunității românești. Pe de o parte, aceste evenimente puteau să fie privite acum în perspectiva lor istorică ; pe de altă parte, mentalitatea noastră socialistă în plin proces de constituire ne dădea posibilitatea să le scrutăm în mod mai sever, mai complex, cu amplitudinea lor filozofică și socială.

În gazetele „Apărătorul săteanului" și „Gazeta țăranilor", poeziile semnate de I. Rădulescu-Niger *(Zi de socoteală)* și I. C. Vissarion *(Odată și acum)* reluau accente ca acelea din *Noi vrem pămînt !* a lui G. Coșbuc. Încă din 1906, în articolul *Ascundeți țăranii !* publicat în gazeta „Neamul românesc", N. Iorga prevedea evenimentele. Mai tîrziu, în timpul răscoalelor, protestele și avertismentele lor vor continua cu aceeași autoritate. Represaliilor ordonate de guverne le opune un imperativ : *Fiți drepți !* Aceasta, în numele unor motivări permanente : cauzele răscoalei sînt profunde, datează de mult, sînt întreținute și exagerbate de situații actuale ; iar izbucnirea țăranilor este

[5] Tudor Vianu, *op. cit.*

„obișnuita exploatare fără de margini și fără de milă, în necontenita jignire a muritorilor de foame..."

Presa muncitorească și socialistă a dovedit, încă de la început, simpatie și înțelegere față de mișcarea țărănească ; în aceeași măsură, și participare la întreaga ei acțiune revendicativă. Avem de înregistrat atît luări de poziție pe plan doctrinar, cît și denunțări sau proteste împotriva represiunii. Ideea că revolta țărănească nu este numai un fenomen, intempestiv, ci culminație a unor lungi procese de rezistență și de pregătire subterană, reprezintă în majoritatea articolelor, și un fundal teoretic, și un adevărat fir roșu conducător.

Putem menționa, în această privință, manifestele din „România muncitoare" : către lucrători, către țărani, către studenți, către concediați și rezerviști, acestora din urmă cu îndemnul și rugămintea „să nu tragă în frații lor". Sub raport doctrinar, chestiunea apare în articolele din „Viitorul social" și „România muncitoare" ale lui M. Gh. Bujor. Motivul răscoalei — se afirmă în aceste articole — nu stă în „nemulțumiri locale" ori „îmboldiri individuale", ci în orînduirea socială din țară.

Tot pe plan doctrinar se cuvin înscrise și două studii de mare întindere, apărute însă mai tîrziu, după consumarea fazelor acute ale răscoalei : *Pentru ce s-au răsculat țăranii* de Radu Rosetti și *Neoiobăgia* de C. Dobrogeanu-Gherea. Analiza acesteia din urmă — după cum se știe — a dat naștere la multe discuții. Neoiobăgia lui Gherea aduce contribuții substanțiale în elucidarea unor probleme de bază ale regimului agrar din România, în dezvăluirea cauzelor răscoalelor țărănești care au culminat cu marea ridicare a satelor în 1907. În această lucrare se punea degetul pe o rană, dînd astfel de gîndit atît factorilor politici cît și intelectualității românești în genere. Un instigator — susține Gherea — este și statul însuși, în măsura în care în mod retrograd înțelege să mențină în picioare relații feudale de producție. E necesar ca în acest tablou să includem încă două contribuții, cu larg ecou în epocă : studiul lui N. D. Cocea, *Ecouri de la răscoale*, publicat în „Viitorul social" an. 1, nr. 1, august 1907 și pamfletele lui C. Mille din „Adevărul". Într-unul din acestea, *Puști triste*, se preciza că lucrurile au fost împinse pînă acolo încît între răsculați și călăii lor s-au săpat distanțe ca între „două națiii".

Scanned with OKEN Scanner

Dar să revenim la reflectări din sfera literaturii şi a scriitorului.

1907, cunoscutul poem al lui Al. Vlahuţă, este un pamflet alegoric. Minciuna, Adevărul şi Linguşirea apar sub formă personificată. Prima „stă cu regele la masă", zugrăvindu-i cu perfidie o pretinsă stare de înflorire şi de fericire a ţării. Cel de-al doilea, pentru că avea să încerce să înfăţişeze starea reală a lucrurilor, este împins cu brutalitate pe scări. Linguşirea, şi ea, este lăsată să-şi ţese în voie reţeaua ei de măguliri infernale, în vreme ce din afară clocotul mulţimii răsculate începe să se audă din ce în ce mai ameninţător.

Scrierea lui I. L. Caragiale, *1907 din primăvară pînă în toamnă*, îmbină în ea mai multe caractere : analiză politică şi socială, pamflet, preluări din scrierile sale literare, mai cu seamă personaje din momente şi comedii. Tabloul reieşind aici dintr-o radiografie lucidă a claselor sociale este sumbru. Scriitorul procedează aici cu mijloace sobre, cîteodată tinzînd mai mult spre proză sociologică decît spre una literară. Ne prezintă o societate strîmbă, guvernată de criterii hibride şi concepţii false : „...plebe incapabilă de muncă şi neavînd ce munci, negustoraşi şi precupeţi de mahalale scăpătaţi, mici, primejdioşi, agitatori ai satelor şi împrejurimilor oraşelor, agenţi electorali bătăuşi ; apoi productul hibrid al şcoalelor de toate gradele, intelectualii semiculţi, avocaţi şi avocăţei, profesori, dascăli şi dăscălaşi, popi liber-cugetători şi răspopiţi, învăţători analfabeţi — toţi teoreticieni de berărie ; după aceştia, mari funcţionari şi impiegaţi mititei, în imensa lor majoritate amovibili...". Concepţia şi intenţiile autorului se deslușesc limpede. Într-o asemenea societate, era inevitabil ca problema ţărănească să nu poată fi văzută în toate datele ei constitutive şi în toată gravitatea ei. De aici, situaţia existentă : ţărani trăind într-un regim cu îndărătnicii retrograde de tip feudal, muncind în mizerie pe pămînturi ale altora (mai bine zis pe pămînturi care le-au fost răpite).

Cu titlu de inventar, notăm şi alte prezenţe scriitoriceşti : George Ranetti (colaborările lui la revista de satiră şi umor „Furnica") ; G. Topîrceanu *(1908)* ; D. Anghel şi Şt. O. Iosif *(Scrisoarea deschisă a unui melc* în *Caleidoscopul lui A. Mirea)* ; Şt. O Iosif *(Rugăciunea)* ; Paul Bujor *(Măcar o lacrimă ; Urme după 1907)*, I. Mironescu *(Furtună veteranul* : executarea, ca răsculat, a unui veteran de la 1877), Lia Hîrsu *(Într-un sat* : sînt executaţi şi tatăl şi fiul) ;

Scanned with OKEN Scanner

I. Neagu-Negulescu *(Inimă zdrobită, Cuvîntul din urmă ;* ambele publicate în „România muncitoare“ înainte de republicarea în culegerea de schițe referitoare la răscoală *O noapte grozavă) ;* I. C. Visarion (fragmente în romanul *Răsculații) ;* Spiridon Popescu *(Rătăcirea din Stoborăni) ;* V. Demetrius *(Domnul deputat) ;* Panait Istrati *(Ciulinii Bărăganului)* ș.a.

După actul Eliberării, evenimentele de la 1907 vor căpăta în epoca noastră contemporană, sub pana unor scriitori din cei mai autorizați și mai reprezentativi, o actualitate și o punere în lumină aparte.

V. Em. Galan, în *Zorii robilor,* scoate în evidență rolul mișcării muncitorești în pregătirea, susținerea și desfășurarea răscoalelor țărănești. Principala pondere gravitează în jurul acțiunii purtate de ceferiștii de la atelierele din Pașcani.

Desculț, romanul lui Zaharia Stancu, se află în centrul chestiunii. Romanul este scris la persoana I-a ; aceasta denotă că scrierea are și un fond autobiografic. Autorul a cunoscut prin propria lui viață fapte reconstituite în scrierea sa. Se încheagă, din imagini trecute prin sensibilitatea copilului Darie, un tablou dramatic al vieții grele, pe alocuri de-a dreptul chinuitoare, dusă de sărăcimea satelor din cîmpia Dunării, în primele două decenii ale secolului de față. Evenimentele din satul Omida, ca și din alte așezări megieșe, dobîndesc dimensiuni fabuloase, tragice. Devenim martori ai unor situații capabile să tulbure. Un adevărat urlet al foamei străbate acest spațiu uman. Revolta, înainte de a izbucni, a parcurs etape și acumulări surde. E o izbucnire din adînc, cu egală forță telurică și morală. Țăranii au înfruntat represiunea fără spaimă. Față de cei care au ordonat-o, manifestă dispreț. Mamele transmit copiilor un mesaj dramatic, cutremurător : „...Să nu uiți, Darie ! Să spui copiilor tăi... și copiilor pe care îi vor avea copiii tăi să le spui... Auzi, Darie ? Să nu uiți... Să nu uiți, Darie !...“ De fapt, acest mesaj rezumă în el, simbolic, o situație din destinul lumii țărănești. Înaintea mamei lui Darie, multe alte mame au transmis ceva asemănător copiilor lor. Rezistența își are un cod al ei, capabil ca în formă surdă să asigure solidaritatea comunității autohtone.

Poemul lui Tudor Arghezi, *1907,* reprezintă în destinul literar al acestei teme o încununare. Poetul se situează pe poziția țărănimii răsculate, întrebuințînd forma „la noi“. Tehnica relatării prezintă variații. Asistăm la continui

Scanned with OKEN Scanner

modificări. Uneori, cel care relatează este un participant direct la răscoală ; alteori, nararea faptelor este realizată fie în versuri populare, fie în manieră de reportaj, utilizîndu-se ca procedeu reproduceri din documente oficiale, rapoarte şi telegrame ale miniştrilor, prefecţilor ori alţi executanţi ai represiunii. Arhitectura poemului respectă reguli compoziţionale clasice. Putem spune : o succesiune epică a scenelor, cu reconstituirea evenimentelor, de la declanşarea răscoalei, continuînd cu represiunea, cu procesele la curtea cu juraţi, pînă la liniştea grea aşternută în ţară după încetarea bubuiturilor de tun.

În viziunea lui Tudor Arghezi, răscoala nu este doar o „erupţie" elementară de năduf şi mînie oarbă nestăpînită. Este o împlinire istorică, reclamată de fapte adunate în profunzime secole de-a rîndul, cu o scadenţă ce devenea imperativă, expresie în ultimă instanţă a unei mari forţe autohtone de energie, de vitalitate, de prezenţă într-un destin.

Dacă mişcările ţărăneşti de la 1907 au putut să găsească în cugetul comunităţii româneşti atîta simpatie şi înţelegere ; dacă sub raport sufletesc şi moral evenimentele legate de această mişcare au creat în multe straturi ale societăţii noastre un puternic sentiment de solidaritate socială şi naţională : faptul se datoreşte în bună parte şi felului cum literatura noastră a ştiut să întîmpine, să interpreteze, să exprime şi să propage sensurile, adevărurile şi mesajele acestor manifestări. E vorba de scriitorii luaţi în parte, prin inspiraţia şi manifestarea lor individuală, tot aşa cum poate fi vorba şi de atitudini ori stări de spirit conformate înlăuntrul unor curente literare existente în epocă. În această privinţă din urmă, atît sămănătorismul cît şi poporanismul îşi au partea lor de contribuţie. Nu am avea dreptul să încheiem acest paragraf, dedicat reflectării literare a lui 1907, fără a face cîteva menţiuni şi asupra acestei contribuţii.

Sub raport doctrinar, ca ideologie politică şi socială, ambele curente cuprind laturi profund discutabile. Sămănătorismul — de exemplu — s-a cantonat într-un fel de conservatorism şi idilism moral, ceea ce l-a făcut opac faţă de realitatea istorică a liberalismului nostru burghez şi faţă de rolul pe care oraşele şi păturile orăşeneşti îl aveau de împlinit în constituirea societăţii noastre moderne. Poporanismul, deşi procedînd cu alte premise, a făcut însă greşeli similare. A încercat să aplice în societatea

Scanned with OKEN Scanner

românească norme, criterii şi scheme aparţinînd de fapt altor latitudini istorice. Vedea posibilă o trecere directă spre socialism, excluzînd din procesul dialectic al acestei tronsformări treapta intermediară a societăţii burgheze. Propunea soluţia unei gospodării de tip medieval, punînd întreaga pondere pe agricultură, cu minimalizarea vieţii orăşeneşti şi a industriei. Dar nu aceasta este latura care ne preocupă propriu-zis în lucrarea de faţă. Nu este cazul, deci, să insistăm mai mult, intrînd în dezvoltarea chestiunii. Ce trebuie totuşi să punem în lumină, este că sub raport literar atît sămănătorismul cît şi poporanismul s-au apropiat de drama lumii ţărăneşti, de încercările la care în decursul secolelor a supus-o soarta, de capacitatea ei de rezistenţă.

Activitatea sămănătoristă, în sensul propriu-zis al cuvîntului, a durat puţin. La data cînd manifestările răscoalei se desfăşurau în plin, curentul se afla în declin. Nu a înregistrat efectiv aceste manifestări. Oarecum însă le-a presimţit. În orice caz, a contribuit ca atenţia şi interesul lumii româneşti pentru problemele ţărăneşti să crească. În această acţiune, ca problematică şi fundamentare istorică, nu o putem compara cu paşoptismul. Dar nu e mai puţin adevărat că a făcut să vibreze resorturi de sensibilitate românească faţă de valorile şi realităţile noastre istorice, ceea ce nu poate fi trecut cu vederea sau minimalizat.

N. Iorga, de fapt principalul animator al mişcării sămănătoriste, găsea de cuviinţă să definească această mişcare şi să concludă asupra ei după cum urmează :

„...Toată viaţa românească e prinsă de dînsa (mişcarea sămănătoristă. — *n.n.)* şi, cu toate împrejurările de astăzi, ea va izbuti să prefacă tot. Originalitatea ei binefăcătoare stă într-aceea că ea nu născoceşte, nu adaugă şi nu falsifică nimic, dar nu lasă să-i scape din vedere nici una din însuşirile, din putinţele de dezvoltare ale neamului. Puterile adevărate de astăzi, moştenirea cea bună a trecutului, tot ce are poporul românesc la îndemîna sa, se cere a fi întrebuinţat. Scopul nu mai e acela de a ne asemăna unii cu alţii, de a ne întrece cu Romanii de odinioară sau de a ţinea pe urmele Francezilor. Nu voim a fi un stat modern oarecare, de o precocitate şi îndrăzneală care să nimicească lumea. Dorinţele noastre sînt mult mai modeste, dar mult mai uşor de tălmăcit în faptă sigură. Avînd cunoştinţe de ceea ce sîntem, simţindu-ne Români mai mult decît coborîtori ai Romanilor şi chiar decît cetăţeni ai

Scanned with OKEN Scanner

României, în cea mai strînsă legătură cu tot ceea ce a fost sănătos în trecut, să clădim cu mijloace românești civilizația românească pentru toți Românii..." [6].

De aici, o seamă de urmări și cu caracter practic, în afară de cel idealizat. Ar fi greșit să considerăm că literatura sămănătoristă s-ar fi mărginit doar la fapte și ipostazieri de idilism rural. Există în ea și aspecte militante, plecînd de la o bună înțelegere atît a trecutului nostru istoric cît și a unor sarcini ori răspunderi din orbita actualității. Găsim încurajări pentru întocmirea de monografii ale satelor și ale vieții sătești în genere. Paginile „Sămănătorului" se dovedeau atente și receptive la nemulțumirile țărănești, acelea care, începînd din 1904, căpătau chiar forme și proporții de adevărate mișcări. Nu am putea afirma că aceste atitudini receptive se traduceau în îndemnuri propriu-zise la răscoală ; erau însă interpretări și analize menite să avertizeze societatea românească asupra unor fenomene în devenire, ca și asupra caracterului legitim al acestor fenomene. Încă o dată, și pentru ilustrarea acestui aspect, să citățm din gîndirea lui N. Iorga, ca șef și mentor al curentului sămănătorist : „...Ca unii ce sînt dintr-un neam viteaz, vestit de dîrz și de îndărătnic cînd crede că are dreptate, ei au rupt reteveie din garduri, au sunat clopote ca pe vremea lui Ștefan cel Mare, au trimis olăcari la toate satele de primprejur... și s-au gătit de apărare, alegîndu-și un căpitan, tot ca pe vremea lui Ștefan..." [7].

Judecăți asemănătoare putem să avem și asupra mișcării poporaniste. Pe plan cultural-literar, manifestarea poporanistă comportă aspecte de care trebuie să ținem seama. Notăm, mai întîi, prețuirea acordată poeziei populare. Era prezentată ca opera unui geniu ce poate fi pus deasupra oricărei discuții : *poporul.*

Această poezie este expresia gîndirii și simțirii unei țărănimi cu rădăcini istorice și morale, în a cărei experiență de viață există lupte, așteptări, încordări, suferințe, încredere în viitor, voință neînduplecată. C. Stere, principalul doctrinar poporanist, socotea necesar să afirme : „...Ea (poezia populară. — *n.n.)* este creată de nenumăratele generații care, la un loc, ne dau pe acel geniu, cu care scriitorii noștri din pătura cultă nici nu se pot asemăna. Căci pe cînd surtucarul nostru meșteșugește meschinele

[6] Vezi „Sămănătorul", IV, p. 177—179.
[7] Vezi „Sămănătorul", III, p. 80.

Scanned with OKEN Scanner

noastre suferinţe şi mai meschinele noastre năzuinţi, acolo în literatura noastră populară un popor întreg, fără meşteşugire şi de aceea măreţ de artistic şi cu o sinceritate dureroasă, îşi cîntă marea lui suferinţă şi dreptul lui dor de mai bine..." [8].

Mai tîrziu, şi anume din 1906, o dată cu apariţia revistei „Viaţa Românească", unele afirmaţii exclusiviste, în special acelea gata să nege scriitorilor de la oraşe orice merite esenţiale, au fost corectate. În locul aprecierilor romantice de pînă atunci vom înregistra de acum înainte vederi întemeiate pe mai multă gîndire socială şi istorică. O cultură naţională nu poate fi întemeiată de la o zi la alta, pe simple date de sistem ori formulări programatice. O asemenea cultură trebuie să rezulte din cunoaşterea profundă a unui popor, cu specificul lui de viaţă, cu întipăririle de adîncime ale confruntărilor lui cu soarta. Literatura reprezintă una din căile de seamă prin care se poate lua contact cu aceste realităţi. În cazul poporului nostru, datoria literaturii de a vorbi despre ţărani este fundamentală. De a vorbi însă, nu în sens apologetic, ci ca recunoaştere obiectivă a ceea ce în decursul vremii a reprezentat existenţa lui istorică şi sufletească. M. Sadoveanu, în acea parte a literaturii sale care reflectă rezistenţa ancestrală a poporului nostru, confirmă aceste vederi doctrinare ale revistei ieşene.

BIBLIOGRAFIE

Dumitru Micu, Nicolae Manolescu, *Literatura română de azi*, 1944—1964, Bucureşti, 1965 ; Procopie Milişte, *Biografia lirică în memoria ţăranului Horia*, în „Junimea literară", 24, nr. 3—4, 1935 ; Cezar Petrescu, *Cuvînt înainte la 1907*. Antologie de documente literare, Bucureşti, 1957 ; Tudor Vianu, *1907 în literatură şi artă* în *Studii de literatură română*, Bucureşti, 1965.

[8] „Evenimentul literar" nr. 13 din 1893.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul IX

Reflexe în creația dramatică

Creaţia dramatică, atît cea din trecut, din perioada de constituire a statului naţional modern, cît şi din perioadele care au urmat culminînd cu cea contemporană, a construcţiei socialiste, reflectă în mod constant problema rezistenţei româneşti. Bineînţeles, ponderea de bază e reprezentată de drama istorică, aceasta înscriind dealtfel un capitol important în creaţia noastră literară modernă şi contemporană.

Problema rezistenţei este văzută în complexitatea ei. Toate aspectele pe care le-am putut desluşi în celelalte categorii de opere literare, apar şi în creaţia de teatru. Aceasta, nu în mod sporadic ori întîmplător, ci cu orientări durabile, cu un sentiment profund al destinului nostru naţional.

În consideraţiile ce urmează, vom încerca să scoatem în evidenţă, din tabloul general al teatrului nostru istoric, aspecte, situaţii, procese şi figuri legate de ideea rezistenţei româneşti şi de acţiuni capabile s-o reprezinte.

Să ne referim, mai întîi, la personalităţi în măsură să reprezinte conştiinţa voievodală în trecutul istoric românesc. Conştiinţă voievodală, bineînţeles, nu în sensul de fast exterior ori de protocol monarhic, ci de voinţă constructoare, de gîndire politică, de contopire morală cu viaţa şi aspiraţiile ţării.

Figura lui Decebal apare într-o apreciabilă listă de încercări dramatice. Începuturile îi aparţin lui Asachi. Principalul imbold, însă, a fost dat de Hasdeu. Din listă,

Scanned with OKEN Scanner

amintim cîteva nume : M. Eminescu *(Decebal)*, Gr. Ventura şi V. Leoneanu (*Traian şi Andrada*, 1892), Adrian Maniu *(Lupii de aramă*, 1929), Emmanuel Antonescu *(Dochia)*, G. Ilioniu *(Decebal)*, Lucian Blaga *(Zamolxe)*, Gr. Sălceanu *(Decebal)*, M. Davidoglu *(Zeum împărat şi barbar)* ş.a. În toate acestea, ideea de rezistenţă este implicită. Dacii exprimă stabilitate. Aveau un puternic sentiment al pămîntului. Mentalitatea lor e conformată de asprimea, continuitatea şi demnitatea muncii agrare. În faţa morţii nu se tem. Virtutea autohtonă le conferă o putere venită din adîncimi. Regele dac este învins de Traian ; dar acesta nu va avea şi satisfacţia de a-l duce ca prizonier la Roma, înfrumuseţînd cu fiinţa lui în lanţuri cortegiul triumfal de biruitor. Dacia, ca stat, va dispare. Nu însă şi sufletul poporului. Întipăriri din acestea vor trece în psihologia structurală a poporului român. Tenacitatea acesteia de-a lungul vremii deţine în ea trăsături din fondul dacic.

E nevoie, înainte de a ne opri şi la alte figuri conducătoare, să reamintim o seamă de situaţii din desfăşurarea generală a istoriei noastre naţionale. E vorba de situaţii cu rădăcini adînci în procesele rezistenţei noastre ca popor ; situaţii pe care cu personalitatea lor de strategi ori de gînditori politici principalii noştri domnitori au ştiut să le înţeleagă şi să le stăpînească.

Descălecatele româneşti din secolele XIII—XIV, ca replică de apărare împotriva unor regate investite feudal cu misiuni apostolice, denotă simţ şi intuiţie istorică. Testamentele politice ale domnitorilor Mircea cel Bătrîn şi Ştefan cel Mare privesc, nu numai istoria noastră naţională, ci şi fapte care aveau să se repercuteze în sfere ale vieţii europene. Aceste testamente, adevărate modele de viziune şi gîndire istorică, ne-au conservat voinţa noastră de autonomie naţională. Direct şi indirect, s-au aflat în legătură cu acţiunea noastră de rezistenţă, desfăşurată de-a lungul vremii. În lumina lor, capitularea noastră faţă de Poartă a putut să însemne o formă feudală de vasalitate, nu însă şi un act de supunere efectivă şi de abdicare de la ceva din sentimentul nostru istoric, din prerogativele independenţei noastre ca popor.

Începînd din secolul al XVII-lea, integrarea noastră în spiritul renascentist european s-a făcut prin mişcarea istoriografică a cronicarilor, mai întîi cei moldoveni şi apoi cei munteni. Şcoala ardeleană, în secolul al XVIII-lea, şi-a

Scanned with OKEN Scanner

întemeiat întreaga ei doctrină și întreaga ei militare pe o înțelegere profundă a istoriei. Cele două idei cardinale ale mișcării, *latinitatea limbii noastre* și *continuitatea românilor în Dacia*, aveau să devină pietre de temelie atît în acțiuni diplomatice privind problema europeană a drepturilor românești cît și pregătirea politică, spirituală și morală a unității noastre naționale.

Mai tîrziu, în secolul al XIX-lea, criteriul istoriei s-a manifestat cu forță activă, ca argument fundamental : în mișcarea pașoptistă ; în actul unirii de la 1859 ; în reformele sociale din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza ; în desfășurarea evenimentelor ce aveau să se încheie cu obținerea independenței naționale ; în procesul nostru de reintrare în circuitul culturii europene. Este vorba în genere, de fapte care la un loc s-au dovedit o etapă activă, cu putere integrantă în procesul de întemeiere a României moderne.

N. Bălcescu, principalul nostru doctrinar pașoptist, era un remarcabil istoric. M. Kogălniceanu, în toate acțiunile lui memorabile — în militarea lui pentru dezrobirea țiganilor, în concepția programului din 1840 al „Daciei literare", în cursul de istorie națională ținut la Academia Mihăileană din Iași, în discursurile din Parlament privind reforma agrară ș.a. — a procedat cu judecată și cu formația lui de bază ca istoric. Alecu Russo, în *Cîntarea României*, a dat o transpunere poetică a istoriei naționale. Cărturarii noștri enciclopediști, aceia care au contribuit în mod esențial ca sub raport cultural să recuperăm doar în cîteva decenii întîrzieri fortuite de secole, erau dacă nu istorici propriu-zis, în orice caz prieteni statornici și luminați ai gîndirii istorice. Este cazul multora : Gh. Asachi, Heliade Rădulescu, N. Bălcescu, B. P. Hasdeu, Al. Odobescu, Titu Maiorescu, N. Iorga ș.a. În ce privește pe V. Alecsandri, știm că acesta a scris drama istorică în partea de culminație a vocației și activității lui scriitoricești. Trebuie precizat că acest fapt ținea de ceva mai presus decît de moda romantică a vremii ; e vorba de un sentiment profund, esențial, reprezentînd totodată și o trăsătură spirituală a generației sale.

În aceeași perioadă, la Academia Mihăileană de la Iași, M. Kogălniceanu rostea memorabila sa lecție de deschidere la cursul de istorie națională. O pagină strălucită de gîndire și afirmare românească, rezumînd în ea mari înțelesuri ale destinului nostru ca popor. Văzute din afară,

Scanned with OKEN Scanner

poate, faptele din istoria României nu au amploarea sau strălucirea celor din istoria altor popoare europene. Dar, dacă ştim şi izbutim să pătrundem în fondul lor real, ele pot deveni revelante. Proporţiile sînt acelea care sînt. În schimb, *simţul istoriei*, adică o inteligenţă şi o voinţă de a rămîne în pas cu marile semnificaţii ale istoriei, acest simţ nu ne-a lipsit niciodată. Rezistenţa noastră milenară constituie în acest sens o dovadă peremptorie. Istoria — lasă a se înţelege această lecţie — trebuie cunoscută şi interpretată nu numai prin ceea ce s-a concretizat în evenimente materiale, ci şi prin mulţimea ei de elemente tăcute, de implicaţii în adîncime, de semnificaţii morale.

Sînt de menţionat şi alţi factori, în seria celor care au contribuit şi continuă să contribuie ca drama istorică să reprezinte una din faptele-cheie în creaţia literară românească.

În această materie avem o tradiţie bine constituită, capabilă mereu de reînnoire. De la Hasdeu la Delavrancea, în perioada întemeierii şi perioada primei consolidări a statului român modern ; în perioada dintre cele două războaie mondiale, în condiţiile întregirii pecetluite la Alba Iulia în ziua de 1 decembrie 1918 ; de la evenimentul de la 23 August 1944 încoace, în cadrul revoluţiei şi construcţiei socialiste ; în toate aceste perioade, drama istorică a figurat permanent în evidenţa creaţiei noastre literare. Mai precis, această dramă s-a integrat de aproape în procesul renaşterii şi afirmării româneşti moderne ; a reflectat stări de spirit ale comunităţii naţionale ; a sprijinit sufletul ţării. Nimic mai firesc, deci, decît ca şi în epoca de faţă, preocupată să dea moştenirii culturale preţuirea ce i se cuvine, drama istorică să-şi continue existenţa, bineînţeles în condiţii şi pe portative corespunzătoare cu criteriile şi mutaţiile spirituale ale epocii.

În sfîrşit, trebuie să avem în vedere şi transformările contemporane din viaţa societăţii şi a statului român. Aceste transformări impun reconsiderări ample în toate sectoarele vieţii noastre publice, inclusiv arta, literatura, ca şi în sistemele lor de propagare. Reconsiderări avînd în sarcina lor să găsească raporturi necesare între politic şi spiritual ; să corecteze ori să elimine concepţii depăşite ; să descopere prin prisma socialistă virtualităţi sporite de progres şi de creaţie.

Scanned with OKEN Scanner

Drama istorică şi-a însuşit aceste aspiraţii, s-a alăturat acestui program. Şi putem adăuga : s-a înregimentat acestor situaţii, cu sentimentul că toate au de pus în lumină marea virtute românească a rezistenţei de-a lungul existenţei noastre ca popor.

Revenim acum la figurile de voievozi pe care drama istorică i-a zugrăvit în această postură de ctitori şi păzitori ai rezistenţei istorice.

Figura lui Vlaicu-Vodă, fiul lui Alexandru Basarab, învingătorul glorios de la Posada împotriva regelui maghiar Carol Robert, i-a inspirat lui Alexandru Davila o capodoperă a literaturii noastre dramatice. Ne aflăm într-o perioadă în care regii maghiari, investiţi cu titlu apostolic, aveau misiunea să aducă sub ascultarea papalităţii cît mai întinse populaţii şi teritorii. Domnitorul român este constrîns să se apere împotriva propagandei şi infiltraţiei catolice prin tactici de disimulare şi prin abilităţi diplomatice. Aparent, o formă de machiavelism ; în realitate, însă, o formă înţeleaptă şi perseverentă de apărare, fiind în cumpănă salvarea independenţei naţionale şi păstrarea patrimoniului comun.

Ioan Vodă cel Viteaz, la distanţă de mai multe decenii, apare în două lucrări remarcabile ale dramaturgiei naţionale : *Letopiseţi* de Mihail Sorbul şi *Ion Vodă cel Cumplit* de Laurenţiu Fulga. Ca înţeles general, ambele piese continuă concepţia iniţiată de Hasdeu în monografia lui despre acelaşi domnitor. Asistăm la procesul politic şi la procesul psihologic al unui domnitor vrednic, dar neînţeles de boieri şi nici sprijinit de aceştia în lupta sa împotriva dominaţiei otomane şi împotriva unor situaţii de asuprire socială din ţară. De fapt, este implicată şi o dramă a ţării, prin aceea că în tabăra boierească noţiunea politică de unire era umbrită de ambiţii nesatisfăcute, de complotări, de recurgeri din trădare sau oricum cu intenţii aproape trădătoare la intervenţii străine, de luptă pentru putere.

Petru Rareş — tot aşa la distanţă de multe decenii — este figura centrală din două piese remarcabile : *Luceafărul* de B. Şt. Delavrancea şi *Petru Rareş* de Horia Lovinescu. Cea dintîi reflectă trăsături din romantismul sămănătorist al epocii în care a fost scrisă ; cealaltă exprimă cu mijloace moderne o situare a procesului într-un plan mai aprofundat de gîndire istorică şi filozofică. Semnificaţia lor de bază este însă comună.

Scanned with OKEN Scanner

Avem mai întîi o imagine a epocii. Secolul al XVI-lea ; presiune puternică din partea expansiunii otomane ; amestecuri, intrigi, subversiuni continui ale Casei de Habsburg şi ale regilor polonezi, cu sfidări ale regulilor de justiţie şi convieţuire între popoare ; aranjamente de culise între puteri rivale, preţul înţelegerii urmînd să fie sacrificări din teritoriul ţării noastre şi din dreptul ei la libertate. Iar în cadrul acestor situaţii, domnitorul, pătruns de datoria lui ca urmaş al marelui Ştefan, trăieşte o suferinţă tăcută, a condiţiei lui de bastard ; cu neîmpăcări împotriva soartei, pus în situaţia de a accepta puterea într-un moment sufletesc cînd considera că izbutise să se elibereze de pasiunea ei.

Concluzia piesei — ne referim mai ales la cea contemporană a lui Horia Lovinescu — trece dincolo de drama personală a voievodului. Politic, s-ar spune că avem de-a face cu un eşec. Rareş nu a izbutit să scoată ţara de sub suzeranitatea turcească. E un eşec, care ne îngăduie, însă, ca în tragismul lui să deslușim imanenţe istorice şi morale. Ţara suferă, dar nu îngenunchează ; găseşte în ea puteri pentru a-şi supravieţui. E în soarta acestei ţări să-şi plătească existenţa cu preţuri grele. Înfrîngerile îndurate nu sînt înfrîngeri ; sînt deopotrivă confruntări cu soarta, îndemnuri la rezistenţă, căliri prin suferinţă, drumuri în eternitate.

Trebuie să adăugăm că în dramaturgia contemporană apar şi alte figuri cu mesaje asemănătoare. Spicuim : Mircea cel Bătrîn (Dan Tărchilă, Mircea Bradu), Vlad Ţepeş (Mircea Lerian, Marin Sorescu), Alexandru Ioan Cuza, (Mircea Ştefănescu, Tudor Şoimaru) ş.a. În toate, ideea dominantă constă în tragismul luptei poporului nostru pentru independenţă, pentru dreptate socială, pentru mai multă libertate în mişcări. Aceasta, de-a lungul unei istorii intense şi zbuciumate ; o istorie care nu ne-a lăsat să vegetăm, ci ne-a încredinţat o misiune în lume. O misiune, comportînd un destin greu, cu încordări prelungi, cu resemnări eroice, cu abnegaţii dureroase.

Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul ocupă în dramaturgia noastră istorică locuri centrale. În trecut i s-au dedicat nume ca : D. Bolintineanu (*Mihai Viteazul condamnat la moarte, Bătălia de la Călugăreni, Moartea lui Mihai Viteazul*) ; Alexandru Drăghicescu (*Asasinarea lui Mihai Viteazul, domnul României,* 1880) ; P. Grădişteanu (*O noapte*

pe ruinele Tîrgoviştei sau umbra lui Mihai Viteazul, 1857), B. Şt. Delavrancea *(Apus de soare)* ; N. Iorga ş.a. În epoca de faţă, avem de amintit pe Paul Anghel *(Săptămîna patimilor, Viteazul)* şi pe Mihnea Gheorghiu *(Capul)*.

Ştim ce a însemnat *Apus de soare*. Delavrancea nu a urmat cu stricteţe o rigoare a documentării istorice. Nu putem spune, însă, că piesa lui ar fi fost lipsită de adevăr istoric. Un adevăr de contextualitate spirituală, de tradiţie încetăţenită, de comunicare între legendă şi realitate, de continuare a unor imagini din cronici. Şi, totodată, un adevăr istoric rezultînd din conjugarea operei cu spiritul vremii în care a apărut [1].

În viziunea contemporană a dramaturgilor, figurile celor doi domnitori se înscriu pe un fundal mai complex, în care problema naţională se împleteşte cu alta de natură şi proporţii europene.

Pe scenă, propriu-zis, se petrec puţine evenimente. Pe primul plan au loc procese şi frămîntări de conştiinţă, toate reflectînd îngîndurarea unor domnitori conştienţi că pe umerii lor şi ai ţării apasă răspunderi uriaşe. Istoria este văzută nu ca o simplă înşirare de evenimente, ci ca un complex de idei în mers, cu rosturi determinante în ordinea, devenirea şi construcţia umană. Voievodul ţării nu este privit ca un deţinător de putere, administrator al ţării. Îi sînt atribuite şi calităţi de natură să-l lege profund de destinul ţării şi destinul poporului aflat sub ocrotirea

[1] Reproducem, ca ilustrare a acestei idei, aprecierile ce urmează ale unei cercetări în materie : „...Rareori, poate, într-o operă literară românească, atîta reunire şi atîta întrepătrundere de sensuri şi valori de sensibilitate şi istorie românească. Menţionăm : prelungiri ale mişcării iniţiate prin programul „Daciei literare" ; continuare şi sublimare pe planuri de artă a ideologiei paşoptiste ; preluări ale viziunii folclorice în datele şi elaborările creaţiei culte ; revelaţii produse în conştiinţa noastră naţională prin publicarea cronicelor ; influenţe romantice de ordin estetic şi literar, desigur, dar şi ca mod de privire în istoria politică şi în istoria sufletească a popoarelor. *Apus de soare* a fost reprezentată în 1909. Ne aflam atunci într-un moment caracteristic din viaţa şi dezvoltarea noastră ca popor. Pe de o parte, puteam privi cu mulţumire îndărăt : la ceea ce prin noi înşine ne putusem cuceri ca unire şi independenţă naţională ; la ceea ce recuperasem din unele întîrzieri pe care ni le impusese istoria ; la reintrarea noastră activă în circuitele culturii europene ; la ceea ce datoram unui trecut milenar, cu luptele lui de adîncimi şi rodniciile lui tăcute..." (Ion Zamfirescu, *Drama istorică universală şi naţională*, Bucureşti, 1976).

Scanned with OKEN Scanner

sa. Este, deopotrivă, și un gînditor. Își simte datoria să înțeleagă lucrurile în perspectiva devenirilor lor superioare. Sarcina statală îi impune să fie lucid, perspicace, neșovăielnic. Trebuie să dea dovadă de forță și hotărîre ; trebuie să procedeze cu promptitudine și necruțare, neintimidîndu-se în fața trădării, a conspirațiilor, a lașităților de orice natură.

Evenimentele despre care ni se relatează se petrec în țară la noi ; ne dăm seama, însă, că există în desfășurarea lor și o rezonanță europeană. Ideea *poporului* domină, cu autoritatea ei istorică și morală. Preocuparea de adevăr istoric există tot timpul. Dar, într-o ecuație în care intră o judecată ca aceasta : adevărul istoric poate fi ilustrat, nu numai prin reconstituiri exacte și conformități materiale, ci și prin ipoteze sau ficțiuni artistice, bineînțeles în măsura în care acestea pot reflecta esență, valori, în general implicații spirituale ale faptelor.

Cei doi voievozi ne sînt înfățișați cu gravitate. Sînt îngînduraţi. Pe umerii lor, ca oameni și conducători de țară, apasă răspunderi grele, privind în mod imediat soarta poporului nostru, dar și cu amenințări ori repercusiuni asupra întregului continent european. Este vorba de stăvilirea invaziei otomane.

Iată-l pe Ștefan cel Mare, înainte de începerea luptei, rostindu-și rugăciunea. Domnitorul nu imploră ; divinitatea căreia i se adresează, în aceste momente, este de fapt conștiința proprie. E un fel de a medita, încă, asupra planului pe care îl are în minte și asupra acțiunii pe care va trebui s-o înceapă : „...Vreau să-mi dai iar prilejul de a sta pentru moșie..." În adresarea sa, departe de a se prosterna, dimpotrivă, avertizează : „...ori nu mai păstra omul, cînd i-ai răpit chemarea..." (I. Iorga, *Învierea lui Ștefan cel Mare*). De asemenea, iată-l pe domnitor rezumînd datoria ce ne revine ca popor, în raport cu securitatea națională și cu cea a continentului în general : „...stăm singuri, cu drepturile noastre, la poarta creștinătății" ; și mai departe adaugă : „...și dacă această poartă va cădea, atunci toată creștinătatea va fi în primejdie..." (Paul Anghel, *Săptămîna patimilor*).

Semnificația istorică — în viziunea dramaturgilor români contemporani — se întregește cu cea filozofică. Sînt implicate acțiuni din permanența existenței românești. Apărîndu-ne ființa, am îndeplinit în același timp și o misiune europeană. Putem considera că fără prezența noastră

Scanned with OKEN Scanner

activă în acest punct deschis al continentului, popoarele din estul și vestul european nu ar fi avut liniștea necesară pentru dezvoltarea lor ca popoare ale civilizației înaintate. Apărîndu-ne pe noi, am slujit și cauza altor popoare. Rămîne de văzut în ce măsură popoarele beneficiare au recunoscut sau vor să recunoască aceasta. Fapt e că de atîtea ori, în momentele de mari frămîntări cu istoria, nu am găsit nici înțelegere, nici sprijin, fiind obligați să rămînem singuri. Ne-am orientat găsind căi de salvare prin noi înșine, prin puterea unui adînc instinct de conservare, prin acte de curaj, prin legătură profundă cu pămîntul, printr-un simț natural al istoriei proprii, printr-o acțiune neîntreruptă de rezistență, fățișă ca și subterană.

Tema revoltei sociale, de asemenea, reprezintă un obiectiv major în dramaturgia istorică românească.

Începutul poate fi datat prin *Răzvan și Vidra*, principala scriere dramatică a lui B. P. Hasdeu. Drama cuprinde o mulțime de semnificații. Putem spune că în ea se reflectă aproape întreaga problematică pașoptistă. Piesa apărea într-o epocă în care programele generației de la 1848, în ce privește chestiunea țărănească și implicit a iobăgiei, nu se mai mulțumeau să rămînă doar formulări doctrinare ci începeau să reclame și treceri mai efective la acțiune. Același lucru se poate spune și despre dezrobirea țiganilor. Era timpul ca această instituție, penibilă rămășiță feudală, să ia sfîrșit. Piesa lui Hasdeu, în afara calităților ei artistice, a putut să aibă în epocă și caracter de manifest. Ne aflăm într-un moment cînd teatrul național românesc, în plin proces de constituire, prelua asupra sa o sarcină de instituție militantă și de tribună a nașterii moderne românești.

În primele două „cînturi" ale piesei, apare și tema haiduciei, susținută printr-un mare aparat scenic, pe de o parte aceasta trebuind să însemne un document de epocă, pe de altă parte putînd să furnizeze autorului un prilej adecvat de tratare folclorică. Hasdeu, autorul, ni se înfățișează într-o postură complexă. Vedea haiducia și cu ochi de istoric, și de artist. Adică : haiducia, și ca fenomen de rezistență națională și socială, și ca sursă de inspirație pentru o cuprinzătoare și expresivă literatură folclorică ; și ca realitate cu rădăcini și determinări istorice, și ca structură estetică din tabloul romantic al vremii. E limpede că Hasdeu a fost influențat de mo-

Scanned with OKEN Scanner

delul german din *Hoţii* lui Fr. Schiller, de asemenea şi de cel francez din *Hernani* al lui Victor Hugo, poate chiar şi din romanele engleze ale lui Walter Scott. Însă, nu e mai puţin adevărat că tabloul haiduciei, aşa cum ne este înfăţişat în *Răzvan şi Vidra,* are în el coloratură şi sensuri autohtone.

Acum, deschidem o paranteză, pentru o piesă mai puţin cunoscută, despre care nu s-ar putea spune că a făcut vreodată examenul scenei, dar care este totuşi semnificativă şi îşi poate avea un loc definit în galeria dramei istorice româneşti. Este vorba de *Cărvunarii,* pe care autorul ei, V. Barnovschi, o subintitulează : „poveste istorică". Subiectul acestei piese ar veni ca o întregire şi ilustrare pentru ceea ce acelaşi autor a început să trateze, la nivel de studiu documentar, în cartea sa *Originile democraţiei române.* Este vorba de activitatea „cărvunarilor", în încercarea lor de a da Moldovei o constituţie inspirată din programul mişcării italiene a „carbonarilor".

Primul act, „Voevodul cărvunar", ne poartă într-o dezbatere furtunoasă din cadrul Sfatului domnesc, anul 1823. Aici se conturează poziţii diferite. Vel-visternicul Baloş şi vel-paharnicul Mavracostea, de exemplu, reprezintă tabăra boierilor bătrîni, retrograzi, insistînd pentru o politică de *statu quo.* Alţii, boierii mai tineri, sînt sprijinitori ai celor 88 de „ponturi" din constituţia „cărvunărească". Cît despre Ioniţă-Sandu-Sturza-Vodă, aparent ar fi în favoarea „cărvunarilor", dar de fapt atitudinea lui rămîne incertă şi ambiguă.

Actul al doilea, „Mrejele unei dragoste veninoase", expune o intrigă a domnitorului. Îl numeşte pe Tăutu capuchehaie la Constantinopol, pentru ca astfel să-l împiedice de a intra în rîndurile conspiratorilor. Cedînd unor insistenţe ale prietenilor, acceptă să-l recheme în ţară. Dar gestul e numai formal ; în realitate, urmăreşte să-l reţină departe de ţară, în care scop îi va arunca în braţe pe frumoasa Ana.

Actul următor, „Ţiganii. Codrii Iaşilor", „Plumb în aripi", aduc motivul conspiraţiei în centrul acţiunii. Tratarea este inegală. Autorul oscilează între modul romantic şi popular, fără a reuşi să le sudeze, să le imprime o unitate. Conţinutul, însă, trezeşte interes. Asistăm la hăituirea conspiratorilor de către stăpînirea retrogradă. „Cărvunarii" sînt siliţi să se refugieze în codru, să-şi ţină

Scanned with OKEN Scanner

întrunirile în locuri cît mai ascunse, să caute adăpost în colibe ţigăneşti sau în schituri, să recurgă la subterfugii aproape umilitoare pentru a se putea salva. Idealul lui Tăutu era astfel formulat : „Să fac o ţară nouă dintr-un paşalîc". Ultimul act este intitulat : „Prăbuşiri năpraznice sub şovăielnica adumbrire turcească". Pînă la urmă, acţiunea „cărvunarilor" avea să fie înăbuşită. Comisul este capturat de către Sarti Paşa. Simţim, însă, că ideea nu a pierit odată cu acţiunea pe care încercase s-o traducă în realitate. Sensurile ei vor fi preluate, adîncite şi prelucrate de către mişcarea paşoptistă.

Motivul complotului va apărea frecvent în teatrul nostru istoric : în *Despot Vodă* de V. Alecsandri, în *Vlaicu Vodă* de Al. Davila, în trilogia lui B. Şt. Delavrancea. Direct, ca şi indirect, acest motiv ne aduce în sfera rezistenţei şi a acţiunii subterane. Luptele pentru scaunul domnesc nu reprezentau doar ambiţii personale ; erau şi puneri la cale din umbră, uneltiri diplomatice, provocare de intrigi, diversiuni, multe din acestea cu scopul de a slăbi resorturile morale ale ţării, descurajînd-o în voinţa şi acţiunea ei rezistentă.

Răscoala lui Horea, atît de frecvent întîlnită în epoca noastră, atît cea populară cît şi cea cultă, a stimulat deopotrivă şi pe autorii de teatru.

Începutul a fost marcat de o lucrare cu desăvîrşire uitată a scriitorului ardelean Ghiţă Popp. Se numeşte : *Horia,* „tragedie istorică în cinci acte". A fost publicată la Budapesta în 1891, în editura societăţii „Petru Maior" a tinerilor români studenţi în capitala ungară. În 1909, avea să apară şi o a doua ediţie, la Cleveland-Ohio, sub auspiciile ziarului „Românul din Statele Unite".

Acţiunea se petrece în munţi, la Deva şi la Alba Iulia. O parte din personaje sînt cele din istoria evenimentelor : Horea, Cloşca, Crişan, popa Gostan ; altele — între care Dochia, soţia lui Horea, şi Ileana, fiica lor — sînt imaginare. În dezbaterea lui Horea cu baronul Kemeny, guvernatorul ad-interim al Transilvaniei, autorul scoate în evidenţă situaţia de naţiune „tolerată", faţă de care arbitrarul şi injustiţia funcţionează fără oprire :

„...Au e minciună ce mărturisesc / Că opt români, e anul încheiat / De cînd tot muncesc în temniţe / Din Galada, iar copiii lor cerşesc ? / Şi ce-au păcătuit aceşti români ? /... Au e minciună că pe la hotare / Prin răspîntii, la toate podurile, / În loc de cruce stă spînzurătoare / Pe care

cioare croncănesc a moarte ? / Au e minciună că pe lîngă drumuri / Zac oamenii morți, zac trupuri putrede, / Ca groaza să-l cuprindă pe iobag... ?".

Discuțiile de la Mesteacăn dintre membrii mișcării reprezintă de asemenea un moment important al dramei. Nanu, un țăran, ar vrea să se situeze pe o poziție de prudență împăciuitoristă. Crișan îi răspunde : a fi pașnic nu înseamnă „a trage ca boul", nici să devii „slab și laș", nici „a lîncezi în lanțul iobăgiei". Într-adevăr, pentru țăranul istovit pacea poate însemna neclintirea dintr-o bună stare existentă. Țărănimea iobagă — care este de fapt cea majoritară — privește lucrurile prin altă prismă. Nu poate fi pace aceea care este presărată cu lipsuri, cruzimi și cu apăsările sărăciei. Crișan îndeamnă pe iobagi să ia arma în mînă ; a devenit datoria ei să-și revendice astfel dreptul la viață.

Avram Iancu, piesa lui Lucian Blaga, merită să ne rețină atenția într-un mod special. Aparent, scriitorul ar fi înclinat înspre mit și legendă. Dar în transparențele acestora putem deslușI și tot atîta realitate istorică. Moții din care descinde și care îl înconjoară pe Iancu încarnează trăsături ale vechilor daci. Simțim tot timpul puternice legături cu pămîntul. Moții lui Avram Iancu înțeleg glasul munților, al pădurilor, al pietrelor, al viețuitoarelor ; e vorba de o înfrățire cu natura înconjurătoare, aceea în cadrul căreia poporul țărănesc a găsit adăpost și mîngîiere morală în vremuri de restriște.

Piesa se încheie cu o metaforă poetică. Iancu, înțelegînd că nu se mai putea încrede în cuvîntul împărătesc, se reîntoarce între ai săi, redevenind pasărea măiastră care fusese înainte de coborîrea lui între oameni ca să le apere acestora demnitatea și dreptul la viață. Ce tălmăcire se cuvine să dăm acestei metafore ? Nu este vorba de o abdicare, de o renunțare la luptă, de o ieșire din istorie. Este o formă de reintrare în tăcere, în așteptare activă, în rezistență fizică și spirituală. Apăsările sînt mari ; însă încrederea nu dispare.

Iată, în acest sens, cuvintele profetice ale eroului :

„...Să vie alții ! Să vie alții ! Să vie alții peste zece ani, peste douăzeci, peste o sută de ani, să vie alții — cu sutele, cu miile, cu miile de mii, s-o facă ei împărăția noastră !..."

Scanned with OKEN Scanner

Rezistența tăcută capătă aici dimensiuni și semnificații înalte. Piesa lui Lucian Blaga dă acestei virtuți românești putere și strălucire.

În teatrul nostru contemporan, cel de la Eliberare încoace, tema revoltei sociale avea să capete o pondere aparte. De astă dată, maniera romantică și coloritul sămănătorist vor trece în umbră. Lucrurile sînt văzute și interpretate printr-o prismă mai severă, cu mai mult fond istoric și mai multe implicații de filozofie socială.

Ne amintim de teza lui N. Bălcescu cu privire la mișcările de revoltă și la procesele revoluționare din trecutul nostru istoric. Acestea — declara învățatul și luptătorul român — nu sînt imitații, adoptări ori împrumuturi dintr-o ideologie sau alta. Ele reprezintă manifestări autentice, reieșite din voința de viață a poporului nostru, din intuiția lui istorică, din nevoia lui de a trăi liber și a-și face în lume întreaga datorie.

În genere, noile drame istorice se înscriu pe linia acestei gîndiri.

Începutul l-a făcut Victor Eftimiu, cu *Haiducii*. Piesa nu este dintre acelea care rezistă vremii. Găsim în ea sechele sămănătoriste. Motivele folclorice — balade haiduceşti — sînt tratate retoric, scriitorul urmărind mai mult efectele scenice decît caracterizarea unor situații sociale. Nu i se poate contesta, însă, un dinamism mobilizator, dovedind totodată că tema haiducească nu s-a perimat, ci poate încă să intereseze judecata și sensibilitatea românească.

Răscoala lui Horea continuă să rămînă în evidența dramaturgilor noștri [2].

Mihai Beniuc, în prologul dramei sale istorice *Horea*, surprinde momentul în care Horea ia hotărîrea de a renunța la plîngeri și demersuri, pentru ca în schimb să se treacă la acțiune directă și eficientă de revoltă țărănească.

„...Ai ! drumuri, drumuri fără capăt / Multe oare vă mai bat pînă-n capăt / ... Am adunat ceva hîrțoage scrise, / Semnate de-mpăratul, pare-mi-se / Dar împărații astăzi

[2] În perioada dintre cele două războaie mondiale, putem aminti și de lucrarea *Se face ziuă*, pe care autorul ei Zaharia Bîrsan, o considera „episod dramatic". Este adus pe scenă un moment din răscoala lui Horea. Trădarea gornicilor Ștefan Trifu și Mateiaș din Rîul Mare au făcut posibilă prinderea lui Horea și a lui Crișan. În 1945, în editura R. Cioflec din București, a apărut ultima ediție, a 6-a a dramei.

scriu, apoi, / Ștergînd ce-au scris, trag vorbele-napoi / De n-am găsit în piept tărie / Vom rămîne de-a pururi în robie...".

Horia de Mihail Davidoglu reprezintă o îngrijită și evocatoare reconstituire istorică. Paralel cu zugrăvirea unor evenimente de ordin local, ni se dă putința să intuim și epoca, cu încărcătura ei de idei și aspirații iluministe. Starea de revoltă ; pregătirea în tăcere ; conflictul surd dintre administrația aristocratică și populația asuprită ; solidaritatea iobagilor pe deasupra deosebirilor de naționalitate și de credință : toate acestea se înlănțuiesc în mod energic, convingător, alcătuind un tablou de viață autentic.

Bălcescu, piesa lui Camil Petrescu, a marcat un moment de cotitură, atît în gîndirea autorului, cît și în ce privește conceptul în sine de dramă istorică.

În *Danton,* piesă scrisă între cele două războaie mondiale, Camil Petrescu pusese accent pe forța singulară a individului, acesta fiind în măsură să determine apariția și curgerea evenimentelor istorice. În *Bălcescu,* această perspectivă se lărgește, printr-o egală implicare a poporului, cu înțelepciunea și cu viziunea de viață pe care i le-a confirmat experiența lui milenară. Bălcescu este privit realist : nu ca un mistic sau iluminat, ci ca stăpînit de un patriotism sever, întemeiat pe fapte, reieșite din adevărurile țării, precum și din susținerile culturii.

În două piese, *Tudor din Vladimiri* și *Zodia Taurului,* Mihnea Gheorghiu tratează mișcarea lui Tudor Vladimirescu [3]. Deslușim în ele un proces în plină desfășurare, cu aspecte petrecîndu-se în tăcere, iar altele izbucnind puternic la suprafață. Avem în față o frescă a stării de revoltă, o revoltă născută nu numai din nemulțumiri materiale, ci și din acte de deznădejde. Se succed : intrigi, complexe de interese, trădări, acte de spionaj, complicități

[3] Mișcarea lui Tudor Vladimirescu este evocată și de N. Iorga, în două din dramele sale istorice, scrise în perioada dintre cele două războaie mondiale : *Tudor Vladimirescu* și *Gheorghe Lazăr.* Tudor este văzut ca purtînd cu el o predestinare. Îl auzim, reflectînd : „... (omul) are un rost care trebuie să fie, orice s-ar întîmpla..." ; sau : „...bate ceasul sus și omul care are de îndeplinit ceva trebuie să fie gata..." Sînt gînduri pe care i le inspiră sentimentul său adînc că soarta lui este legată de soarta țării. Cît despre Gheorghe Lazăr, acesta are sentimentul că Tudor nu a fost și un om de gîndire politică pe cît a fost unul de acțiune. De aici, acele contrarietăți care au făcut ca mișcarea lui să nu aibă întreaga reușită pe care ar fi meritat-o.

Scanned with OKEN Scanner

și conspirații. Unele din acestea sînt puse la cale de către forțe reacționare din țară ; altele sînt inspirate din afară, într-o rețea de metode și perfidii diplomatice. Dar ce trebuie subliniat, ca alcătuind un interes caracteristic al acestor lucrări, e felul cum autorul a ținut și a izbutit să redea, în afară de aspectele mișcării lui Tudor în țară, și pe cele din raza ei europeană. Sîntem introduși în starea de spirit a celor care concepuseră Sfînta Alianță și înțelegeau să apere cu îndîrjire hotărîrile ei reacționare. Introducerea unor personaje internaționale de marcă — Metternich, Capodistria, prințul Osman, Ipsilante — se încadrează în economia pieselor și reflectă în chip propriu fondul lor politic.

În aceeași categorie — drama avînd ca temă revolta socială — avem de enumerat și alte realizări notorii : *Procesul lui Horia, Avram Iancu* sau *Calvarul biruinței, Judecata focului,* toate de Alexandru Voitin ; *Urme pe zăpadă* și *Iancu la Hălmagiu* ambele de Paul Everac. Mijloacele de realizare diferă. Dar în toate aceste piese stăruiește un înțeles comun : *poporul.* Acesta este văzut ca un personaj. Se conjugă deaproape cu personajele individuale, intră în planurile de viață ale acestora. Altfel spus : poporul trăiește, se afirmă, își definește un univers propriu. Nu ar fi de ajuns să speculăm asupra lui în notă filozofică, socotindu-l — de exemplu — o entitate abstractă, un principiu juridic, un concept formal. Trebuie să-l considerăm o *realitate,* cu propria lui pulsație de viață, în măsură să scurteze sensurile istorice, să-și afirme în mod neîndoplecat voința lui de a exista.

În lumina analizei de mai sus, ne vom permite cîteva judecăți concluzive. Dramaturgia istorică înregistrează sub ochii noștri o nouă perioadă de înflorire. Procesul este în curs. Tematica acestei drame se lărgește. Toate reconsiderările și toate explorările noi în studiul istoriei naționale se reflectă și în dramaturgie. De exemplu : civilizația tracică ; cinci secole de la domnia lui Vlad Țepeș ; centenarul independenței românești [4] ; șapte decenii de la răscoalele țără-

[4] Centenarul independenței noastre de stat a fost salutat de către dramaturgia românească prin mai multe lucrări, reprezentate pe scenele diferitelor teatre din țară : *Două ore de pace* de D.R. Popescu, *Patima fără sfîrșit* de Horia Lovinescu, *Patetica „77"* de Mihnea Gheorghiu, *Reduta* de Mircea Radu Iacoban, *Marele soldat* de Dan Tărchilă, *Hotărîrea* de Mircea Bradu, *Iarna lupului cenușiu* de I. D. Sîrbu, *Șoimii* de Petru Vintilă. Este interesant de remarcat că între aceste piese, diferite ca acțiune există un fir

Scanned with OKEN Scanner

neşti din 1907. Pe şantierele noastre literare s-au definitivat sau sînt în curs de definitivare lucrări dramatice menite să evoce, să interpreteze şi să aşeze sensurile acestor evenimente în mersul general al existenţei şi civilizaţiei româneşti. În toate acestea, ideea rezistenţei străbate ca un fir roşu conducător. Se desluşeşte, tot mai limpede, că rezistenţa noastră de-a lungul vremii nu a însemnat numai un act de apărare proprie, ci şi o formă de împlinire a unei misiuni istorice şi spirituale faţă de continentul nostru şi cultura europeană în genere.

BIBLIOGRAFIE

Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice a Republicii Socialiste România, Institutul de istoria artei, *Istoria teatrului în România*, vol. II, 1849—1918, Bucureşti, 1971 ; *Istoria teatrului în România*, vol. III, 1919—1944, Bucureşti, 1973 ; *Teatrul românesc contemporan*, 1944—1974, Bucureşti, 1975 ; Virgil Brădăţeanu, *Drama istorică naţională*, Bucureşti, 1966 ; Ioan Massof, *Teatrul românesc*, 6 vol., Bucureşti, 1961—1976 ; Marian Popa, *Postfaţă* la Alexandru Davila, *Vlaicu Vodă*, Bucureşti, 1971 ; Ion Zamfirescu, *Drama istorică universală şi naţională*, Bucureşti, 1976.

roşu conducător, de natură să stabilească o unitate şi să le amplifice semnificaţia. Anume : înţelesul legat de evenimentele din 1877 ne poartă cu gîndul înspre ideea de independenţă în general, ca fapt adînc, constitutiv, decurgînd din realitatea noastră ca popor, formă istorică şi morală a acestuia de a se simţi pe sine însuşi.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul X

Aspecte ale luptei de rezistență în literatura antimonarhică

E necesar ca în tabloul acestor reflectări literare, privind formele de luptă și de rezistență pentru păstrarea ființei noastre naționale ca popor, să înscriem și manifestarea antimonarhică. Această manifestare nu contrazice cu nimic legătura de veacuri a poporului român cu domnitorii pămînteni. Propriu-zis, această manifestare antimonarhică reprezintă un proces modern. Datează din clipa în care a început să se agite ideea dinastiei străine, idee ascunzînd în ea interese străine de popor, atît dinăuntru cît și din afară, și deci menită să trezească din partea poporului reacții de rezistență și de apărare.

Cronologic vorbind, putem spune că o primă afirmare fermă a spiritului antimonarhic în creația literară este cea consemnată în *Țiganiada,* opera lui Ion Budai-Deleanu.

În partea de protest și în cea de satiră a operei constatăm tot timpul o atitudine de critică față de rînduielile feudale, cu prelungirile și supraviețuirile acestora. Samavolnicia, împilările, tirania, asupririle — toate acestea îi repugnă poetului. Monarhia despotică, implicit teza că această monarhie ar fi de drept divin, sînt larg dezbătute. Libertatea popoarelor trebuie respectată. Tirania, indiferent cine ar decreta-o și din ce motive, este și rămîne odioasă. În această privință, cîntul al X-lea este concludent. Slobozan, înfruntîndu-l pe Baroreu, face un aspru rechizitoriu la adresa monarhiei tiranice, pentru ca în schimb să propage ideea republicii democratice în

Scanned with OKEN Scanner

care vede forma de guvernămînt cea mai compatibilă cu drepturile la libertate şi egalitate ale cetăţenilor.

Trebuie, totuşi, să ţinem seama şi de cuvîntarea lui Janalău din Roşava. Găsim în aceasta un lanţ de precauţii. Nici monarhia, nici republica, nu sînt perfecte. Fiecare, în felul ei, poate avea şi părţi bune şi rele. Situaţiile se deosebesc, de la popor la popor, de la epocă la epocă. Important este ca popoarele să-şi aleagă forma de guvernămînt cea mai potrivită cu firea, cu interesele şi cu posibilităţile lor de dezvoltare.

Problema nu este numai de ordin cazuistic. Semnificaţiile ei sînt complexe. Putem fi siguri că Budai-Deleanu avea în minte situaţii şi dezbateri din epocă, unele privind realităţile româneşti din Transilvania, altele cu ferestre deschise spre întreaga viaţă europeană. Îl simţim la curent cu lucrări de gîndire politică şi socială, în plină epocă iluministă : Puffendorf, Hugo Grotius, Hobbes, Voltaire, Diderot, Montesquieu, J.-J. Rousseau ş.a. De asemenea, reflectează la soarta Transilvaniei, reală sau posibilă, într-un regim de „monarhie luminată“ de tip josefinist. Există comentatori care îl socotesc ca fiind partizan al acesteia din urmă ; alţii, dimpotrivă, îl cred mai degrabă adept al republicii democratice. Oricum, din moment ce deschide şi acceptă o asemenea discuţie, există o prezumţie că monarhia nu-i părea o instituţie intangibilă.

Undeva, vorbind despre monarhie, Budai-Deleanu o compară ca „un vierme pus la rădăcină/ A unui copaciu cu desfăţate ramuri“. Scriitorul ne dă el însuşi explicaţia acestei comparaţii. Reproducem textual : „...aici aduce asemănare care trebuie aşa să se înţălagă, că copaciul se asamănă cu ţara, iar cariul cu monarhul ; deci, de-ar fi ţara cît de mare, cu de toate ajunsă şi înflorind cu toate învăţăturile, totuşi dacă vei pune într-însa un singur stăpînitoriu, măcar să fie el strîns cu multe legi şi să aibă vîlfă cît de mică, totuşi, din vreme în vreme, el ştie aşa a-şi mări putinţa şi a se deslega de legi, cît mai pe urmă să face absolut şi strică toată slobozia ţării...“.

La începutul secolului trecut, la scriitorii contemporani cu mişcarea lui Tudor Vladimirescu, putem desluşi accente antimonarhice : Nicolae Văcărescu *(Durda)*, Iancu Văcărescu *(Sfătuire şi rugăciune ; Bunavestire ; Cîntec românesc ; Glasul poporului sub despotism)*. Aceste accente, bineînţeles cu modificări impuse de evoluţia evenimentelor, vor trece şi în manifestarea paşoptistă. Nu au carac-

Scanned with OKEN Scanner

ter absolut, în sensul că s-ar propune desființarea pur și simplu a principiului monarhic. Se cere, însă, ca „obștea" să poată controla activitatea domnitorului, pentru ca acesta să nu aibă tentația de a deveni despotic. Trebuie să adăugăm, totodată, că în generația pașoptistă au existat și glasuri care s-au pronunțat categoric împotriva domniei ereditare ca fiind contrarie cu tradiția împămîntenită în țară. În motivarea acestui punct de vedere găsim și invocări din *Descrierea Moldovei* de Dimitrie Cantemir ; în speță, precizarea că în trecutul țării funcțiile și titlurile erau „date", nu „moștenite".

N. Bălcescu poate fi numărat printre pașoptiștii cu sentimente republicane bine definite. La Budai-Deleanu, chestiunea era abordată, nu propriu-zis direct, ci cu transparențe, cu învăluiri alegorice. Dealtminteri, în judecățile lui ca istoric și gînditor politic, vedea căderea monarhiei și în schimb instaurarea republicii drept un proces necesar, iminent, ineluctabil.

La fel de categorică — în generația pașoptistă — este și atitudinea lui Ion Eliade Rădulescu. Să-i dăm lui însuși cuvîntul :

„...Niciunul din drepturile poporului nu trebuie a fi înstrăinat unei caste, unei familii sau unui individ... Voiți a aduce domn străin și dinastie ? Acestea sînt niște inovațiuni în legile și obiceiurile țării noastre. Să invocăm, însă, în bine nu în rău ! Să nu introducem aceea ce ar trebui neîncetat combătut, căci va fi germene a unei revoluții ! Voiți a urca pe tronul țării pe un străin căruia să-i dați țara moștenire din tată în fiu ? Nu vă jucați cu viitorul și viața unei națiuni ! Ea nu poate fi moștenire decît a ei însăși. Părinții nu mai sînt liberi a-și înstrăina libertatea fiilor lor..." [1].

Putem indica, dintre pașoptiștii cu trăsături antimonarhice, atît în perioada propriu-zisă a mișcării, cît și după aceasta, și pe alții. De exemplu : Grigore Alexandrescu în unele din fabulele sale ; D. Bolintineanu în pamfletele lui politice (*Cartea poporului român ; Scrisoarea vornicului Vilara către d-l Ion Brătianu,* ministrul finanțelor).

Cezar Bolliac, vechiul pașoptist, se va declara un adversar hotărît al dinastiei străine. Citatul ce urmează — din pamfletul politic intitulat *Împămîntenirea principelui*

[1] Eliade Rădulescu, *Scrisori din exil,* București, 1819.

Scanned with OKEN Scanner

de Hohenzollern este edificator : „...Oricare naturalizare p-a mică sau p-a mare, veţi oferi-o majestăţii ce voiţi să creaţi nu-i poate fi de nici un folos şi va mai adăuga un ridicol asupra voastră, cari nu recunoaşteţi nici datinele, nici natura, nici religiunea, nici legile ţării voastre ; cari, după ce aţi vîndut opinca iarăşi privilegiuitului, arvuniţi acum şi ţara întreagă străinului...".

După 1866, adică odată cu instalarea dinastiei, spiritul antimonarhic va continua, adăugîndu-şi dimensiuni şi argumente noi. Multe din acestea se vor afla pe linia de angajare iniţiată de paşoptişti. Frontul antimonarhic, fără a părea spectaculos, este totuşi real şi activ. Va folosi, deopotrivă, în afirmările sale, modalităţi politice ca şi transpuneri estetice. Opinia publică s-a arătat interesată şi prezentă spiritualmente în desfăşurarea procesului. Ecourile lui vor umple coloane în paginile cotidianelor cu sentimente democratice din epocă. Există un adevărat mozaic gazetăresc, hrănit însă adesea cu substanţe de adevărată literatură. Sînt prezente nume variate, de la unele intrate în cultura şi literatura ţării pînă la altele făcîndu-şi ucenicia în redacţii, cenacluri sau cafenele. O multitudine de forme şi aspecte ; pamflete încărcate de maliţie, satire acide, cuplete ironice sau satirice, cronici rimate, epigrame, calambururi şi jocuri de cuvinte cu subînţelesuri ş.a. Gheorghe Panu şi B. P. Hasdeu, mai tîrziu N. D. Cocea şi Tudor Arghezi, aveau să cultive pamfletul ; Constantin Mille, proza gazetărească şi versul satiric ; N. T. Orăşanu cançoneta, cîntecul comic şi parodia ; Al. Vlahuţă şi G. Coşbuc, alegoria sau basmul cu tîlc ; Al. Macedonski, o întreagă gamă, am putea spune din tot arsenalul satiric al vremii.

Curentul antimonarhic este evident. Dovadă, nu doar numărul de publicaţii cu acest caracter, ci în cadrul acestora vigoarea tonului întrebuinţat, vioiciunea polemicilor, ingeniozitatea satirei, precum şi înflăcărarea unor luări de atitudine.

Expresia „curent antimonarhic" este frecventă în vocabularul militanţilor revoluţionari din epocă. Întîlnim şi o variantă a ei : „curentul antidinastic". Într-un număr din 1888 al „Adevărului", Grigore Ventura (pseudonim : Dunăreanul) dădea acest titlu unuia din articolele lui memorabile. E interesant de remarcat ca în albia curentului puteau să încapă tendinţe şi nuanţe diferite.

Presa muncitorească : „Emanciparea“, „Drepturile omului“, „România muncitoare“ ca și presa influențată de proletariat („Facla“) țineau să ducă ofensiva lor antimonarhică pînă la capăt. Vedeau în această ofensivă o etapă necesară în lupta împotriva oligarhiei ; năzuiau spre instaurarea unei republici de tip socialist. Ziarele „Adevărul“ și „Lupta“ militau și ele pentru un sistem republican, însă un sistem republican conceput sub prismă burghezo-democratică.

Procesul nu este nou. Într-o anumită măsură, el continuă o tradiție începută în pașoptism. Pamfletele lui N. D. Cocea, Tudor Arghezi, ciclul de articole ale lui Gheorghe Panu, unele portrete ale lui Constantin Bacalbașa, toate acestea, pot fi puse în legătură cu spiritul inițiat în literatura pamfletară pașoptistă.

În publicistica pamfletară a vremii, N. T. Orășeanu a fost o figură notorie. Între 1859—1879 și-a desfășurat activitatea satirică într-o foaie săptămînală, la început intitulată „Nichipercea“, ulterior, pentru a o sustrage persecuției oficiale, i-a schimbat mereu numele : „Coarnele lui Nichipercea“, „Coada lui Nichipercea“, „Ochiul dracului“, „Arțagul dracului“, „Codița dracului“, „Ghiarele dracului“, „Cicala“, „Sarsailă“, „Ghimpele“, „Urzicătorul“ ș.a. Nu a cruțat pe nimeni, în politica vremii : nici pe liberali, nici pe conservatori, nici dinastia, în persoana lui Carol I [2]. Pamfletele purtau titluri ca acestea : *Dați... sau abdic... Zece ani, Fürștii germani, Peneș-Împărat* ș.a.

O parte din publicațiile lui B. P. Hasdeu are caracter antimonarhic. A început-o în publicația „Satirul“ și a continuat-o în „Traian“ și „Columna lui Traian“. Formația lui de istoric apare la tot pasul. De aici, aplecarea lui spre procedeul alegoric, folosind fapta din „istoria cea veche“ pentru aluzii contemporane. Sînt portretizați cîțiva domni străini în istoria Moldovei : Iancu Sassu, Iacob Basilic Despot, Gaspar Grazziani. Acest lucru nu este întîmplător. Printre rînduri, putem citi în gîndurile autorului și intenții antimonarhice. Oricum, acești domni sînt și rămîn străini, chiar dacă prin declarațiile lor s-ar părea că vor să fie prietenii poporului român. Rămîne de văzut dacă înainte

[2] Iată o portretizare făcută lui Carol I : „...Cine-o zice să mai stea, / Înghiți-l-ar Dunărea ; Cine-o zice că-i român, / Fie tot ca el păgîn. / Limba noastră cînd vorbește / Pe nemție o pocește. / S-a jurat că pruncii săi / Or fi decît el mai răi. / Apoi refrenul : „Du-te, du-te, neamț străin / Și-ți bea bere de la Rin !...“.

de orice, în sentimentul acestora, vanitatea puterii și vanitatea monarhică nu trecea înaintea oricăror altor intenții și considerente. Un exemplu : Iacob Basilic Despot ; acesta este „iubitor de pompă... își organizează curtea după norma etichetei germane, cu o mulțime de ober-lachei și de unterlachei, în numărul cărora își închipuia în deșert că va putea să bage floarea României...". Aici, aluzia, este transparentă. Hasdeu se află într-un moment de viață în care protestul său față de situația dinastică instaurată în țară avea caracter hotărît.

Se știe că Hasdeu luptase pentru ca unirea principatelor românești să se facă prin forțele proprii, nu prin hotărîri mai mult sau mai puțin binevoitoare din afară. A fost un susținător al lui Alexandru Ioan Cuza. A considerat detronarea acestuia un act de injustiție și o greșeală politică. A privit venirea pe tron a lui Carol de Hohenzollern cu îngrijorare. Se temea ca acesta să nu impună țării fie o politică personală, fie una servind interese străine, fie o seamă de situații cu tendință cosmopolită, în dezacord deci cu firea țării, cu aspirațiile, cu modalitățile ei legitime de dezvoltare. Nu arareori, în articolele sale cu nuanță antidinastică, Hasdeu folosește o notă de-a dreptul virulentă. Domnitorul este numit „dormitor" ; mult mai gravă, însă, este o afirmație ca aceasta : „...(Domnitorul) nu vede, nu aude, nu simte, nu înțelege nimic...".

E drept, mai tîrziu, Hasdeu avea să renunțe la activitatea lui antidinastică. Am greși, văzînd în aceasta o abdicare de la vechea lui credință. Era în fond un act de supunere cetățenească, cu spirit de disciplină, la o situație care deocamdată din interese de stat și interese naționale trebuia acceptată în forma ei existentă.

De fapt, manifestarea antimonarhică și antidinastică a lui Hasdeu a îmbrăcat și alte forme. O putem înregistra în unele din fabulele sale (de exemplu : fabula *Femeia cu cățelul ;* poemul alegoric *Muma cu cățelul ;* oarecum și în *Răzvan și Vidra*, adică nu prin afirmații directe, dar prin aluzii, prin transparențe, prin tîlcuri subterane strecurate în vorbe de duh, mai ales în pamfletul expus de Răzvan în văzul poporului ce ieșea de la slujba bisericească. Într-un articol din „Stindardul țării", găsim reflecția : „...avem libertatea presei, cu condiția să nu atace pe nimeni...". Cine putea să fie acest „nimeni" ? Aluzia este evidentă. În fața unor atacuri din partea contemporanilor, Hasdeu nu se disculpă, ci răspunde cu demnitate : „...În

zadar ar voi cineva să mă acuze de a face aluziuni la actualitate, mai repet o dată, eu am voit a deplînge aristocraţia şi democraţia românească din secolul al XVI-lea, dar nicidecum mîrîielile partidelor de astăzi...".

În 1870, pentru a fi intimidat, i s-au administrat zile de detenţie la Văcăreşti. În „Columna lui Traian", numărul din 20 august 1870, găsim inserarea următoare : „Timp de opt zile d-l Hasdeu a suferit rigoarea arestului, unde a meditat cu memoria zgîndărită de arborii închisorii la ceea ce a fost şi ceea ce este...".

În revista „Tarara" şi „Oltul", campania antimonarhică a fost condusă de Alexandru Macedonski. Se semnalează scoaterea la mezat de către „dinastia prusacă" a bogăţiilor naţionale *(Cetăţeanul şi toboşarul,* 1880). Personajul din *Gîngavul politic* este intermediarul prin care sînt comunicate şi interpretate evenimente ori situaţii din cronica politică a vremii. Un fragment : „...Mama noastră-ngenuncheată, / Sărăcită şi trădată/ Zace sub urgia grea/ Pe cînd Car... / Vodă Car... / În palat stă... Caragea !..." Defectele de vorbire, puse în gura personajului, reprezentau încă un procedeu pentru ca publicul mare să identifice personajul la care se făcea aluzie.

Şi Al. Macedonski, pentru aceste atitudini în publicistica sa, a trecut pe la Văcăreşti, unde a rămas încarcerat timp de trei luni şi jumătate, în 1875.

În presa socialistă, manifestarea antimonarhică a fost frecventă. Pot fi citate în această privinţă publicaţiile : „Dacia viitoare", „Emanciparea", „Drepturile omului", „Contemporanul".

Programul din „Drepturile omului", în numărul din 1 februarie 1885, prevedea : „...(să pregătim) în România izbînda marii revoluţii umane ale cărei semne roşietice se ivesc la orizont..." Cu doi ani mai înainte (1 martie 1883), într-un editorial din „Dacia viitoare", sub semnătura „Dinu", se arăta că tocmai aceia care sînt mai asupriţi lucrară mai cu folos şi mai cu rîvnă patriotică pentru o ţară în care să se respire în libertate şi unitate. Iar în încheierea ideii, se făcea această precizare : „... (iar) nu o pregătesc pentru trîntori, nici pentru vodă Carol, nici pentru burghezie, a cărei slugă este..." În „Emanciparea", se remarcă numele lui Gheorghe din Moldova. În poemele sale, sentimentul de răzvrătire se împleteşte strîns cu accente antimonarhice *(Cîntecul muncitorului, La Sofia, Dor, Menirea mea)* ş.a.

Scanned with OKEN Scanner

Dintre cotidiane, „Adevărul“ a avut cea mai stăruitoare atitudine antidinastică. Alexandru V. Beldiman, directorul gazetei, scria în articolul *Dinastia,* într-un număr apărut în 1888 :

„...Noi avem astăzi un rege urît şi un aşa-zis moştenitor al tronului, pînă în momentul de faţă un ofiţer prusac. Dinastia Hohenzollern s-a născut din plebiscitul de la 8 aprilie 1866, plebiscit care nu a fost decît o comedie nedemnă de un popor liber, căci la această dată nu a fost permis poporului de a alege între mai mulţi candidaţi la domnie, ci numai de a da, prin votul său, o formă cvasilegală unei mumii făcută deja de un guvern ieşit din o conspiraţiune nocturnă şi din trădarea cea mai odioasă...“.

În felul cum „Contemporanul“ denunţa politicianismul burghez, înapoierea culturală a ţării, instituţiile vremii şi reţeaua de interese şi complicităţi între păturile exploatatoare, protestul antidinastic era inclus permanent şi substanţial. Sub acest raport, putem desluşi între semnatarii de poeme cu conţinut social şi politic o bine marcată convergenţă : N. Beldiceanu, în poeziile *Vechituri* şi *Către soare ;* C. Mille în *Poezia Roşie, Vivat rex, vivat ! ;* Traian Demetrescu, în *Munte de argint ;* în pamfletul poetic *Fotografii regale ;* Gheorghe din Moldova, în *Doina din Moldova, În streang ;* Ion Păun-Pincio, în *Pe stradă* ş.a.

La soclul bustului din Cişmigiu al lui Gheorghe Panu, se află inscripţia : „Sămănător de idei“. Între ideile semănate în gazetele vremii, şi urmărite cu interes de către publicul românesc, trebuie numărate, şi chiar cu menţiune aparte, articolele cu caracter antidinastic. Într-o suită de articole, *Chestia regalităţii,* iniţia o acţiune pe care înţelegea s-o anunţe astfel : „propagandă pentru forma de guvernămînt cea mai scumpă nouă, pentru republică şi pentru suprimarea regalităţii“.

Campania antidinastică, aşa cum am văzut-o constituindu-se în ultimul pătrar al secolului trecut, avea să se continue, intrînd în secolul nostru, cu alte figuri de scriitori şi gazetari, între care cele mai notorii sînt : G. Ranetti (la revista umoristică „Furnica“), N. D. Cocea şi T. Arghezi.

Scrisul gazetăresc al lui N. D. Cocea poate fi găsit în publicaţiile : „Facla“, „Voinţa socială“, „Chemarea“, „Era Nouă“. În programul „Faclei“, integrarea în curentul antimonarhic se află la loc de cinste. Reproducem această în-

cheiere : „...în ziua celei de a treia aniversări a marii răscoale țărănești, la ultimele răsfrîngeri ale incendiilor din primăvara anului 1907, aprindem „Facla“ aceasta...“. În alte pamflete — de exemplu : *Regele complice al asasinilor. Palatul gazdă de hoți,* — campania este purtată energic, cu accente necruțătoare duse pînă la cele mai de sus. Următorul fragment este mai mult decît edificator :

„Sub regele Carol s-a închegat și s-a întărit cea mai lacomă și nemilostivă oligarhie bugetară. Sub regele Carol s-au ferecat lanțurile încătușării a șase milioane de robi. Sub regele Carol au izbucnit patru răscoale țărănești. Sub regele Carol au fost bombardate sate și 11 000 de țărani au fost asasinați. Sub regele Carol s-au întinat sufletele, s-au pîngărit caracterele, s-au sfărîmat voințele, s-au domesticit rarele firi dîrze. Sub regele Carol țara a fost dată peșcheș Germaniei...“.

Pe aceeași albie curg și alte pamflete ale lui N. D. Cocea: *Jertfa altor 12 000, Camerele s-au deschis, Comedia începe, Urecheatul* ș.a. Încă un citat, acesta din pamfletul *M.S.* („Majestatea Sa“ *n.n.) :* „...După cei patruzeci și cinci de ani de domnie ai regelui Carol, sîntem astăzi țara sifilisului, a pelagrei, a răscoalelor cronice și a foamei permanente...“.

În perioada în care lupta antifascistă se intensifică, influența partidului comunist în rîndurile intelectualității se face puternic simțită, prin prezența gazetărească a lui N. D. Cocea. În numărul din 7 noiembrie 1937 al revistei „Reporter“ articolul de fond, semnat de N. D. Cocea, înfățișa necesitatea ideilor „subversive“ în condițiile unui regim de teroare. Reproducem un pasaj caracteristic din acest articol : „...oricît de masivă ar fi stupiditatea stăpînirilor directoriale, inteligența omului, cinstea convingerilor, însuflețirea mulțimilor le răspund în cele din urmă. Nimic nu e mai efemer pe lume ca durata tiraniilor. Nici rugurile, nici temnițele, nici surghiunul nu le-au putut asigura trăinicia. Satrapi cupizi, aventurieri de răspîntie s-au dus de-a berbeleacul, unii peste alții...“.

Pamfletele antidinastice ale lui Tudor Arghezi sînt îmbrăcate în formă metaforică, au mai mult caracter literar, denotă o tendință de transformare, privesc și mai departe, dincolo de faptele directe ale actualității. Un exemplu : în *Omul cu ochii vineți,* regele capătă atributele unui personaj apocaliptic : „...privirea lui arde și îngheață,

Scanned with OKEN Scanner

are luciri de linx și sclipiri de șarpe înfometat ; trăiește ca o bufniță singuratică...". Iar în *Povestea prinților roșii*, realul este proiectat prin elemente de parabolă. Portretizarea familiei regale este făcută în culori fantastice.

Manifestările trecute în revistă mai sus, cele în proză ca și cele în versuri, reflectau poziții ideologice pe un plan înaintat. Putem deslușI în toate un fond caracteristic de gîndire politică. Reprezintă, nu numai atacuri împotriva unei instituții sau împotriva omului adus pe tronul țării, ci și o critică mai cuprinzătoare, vizînd atît concepția statală în funcțiune, precum și starea de corupție existentă în viața generală a țării. Paralel cu acestea, sînt de menționat și o seamă de manifestări mai mici, aparent mai lipsite de însemnătate, totuși în măsură și ele să denote o situație și să ajute la caracterizarea acesteia. E vorba de așa-numitele „înțepături" în publicațiile umoristice ale vremii. Una din ele se intitula „Ghiță Berbecu", în genere antibrătieniste și antidinastice, inițiate de Constantin Bacalbașa.

Datele care au fost evidențiate în acest capitol nu au pretenție exhaustivă. Din mulțimea lor, am selectat doar o parte. Considerăm, totuși, că pot fi suficiente pentru ca în lumina lor să putem formula cîteva constatări globale.

O primă remarcă : atît manifestarea antimonarhică mai veche, cît și cea antidinastică mai recentă, ocupă apreciabile întinderi în timp. Aceste manifestări nu au apărut și nu au dispărut episodic, ca expresie a unor stări și reacțiuni de moment ; ele s-au inspirat din realități mai adînci, mai organice, legate de istoria poporului nostru și în bună parte din psihologia pe care i-a creat-o tradiția lui rezistentă.

Altă remarcă : reflectarea acestor manifestări în scrisul nostru literar este puternică și complexă. A mobilizat atenția multor mînuitori de condei, pe o scară largă, de la gazetari angajați în febra evenimentului cotidian pînă la scriitori pătrunși de gravitatea și de mesajul de durată al operei lor. Toți aceștia au folosit pentru demersurile întreprinse o gamă variată de modalități literare, unele din acestea rămînînd în zone mai obscure, altele însă ajungînd să-și cîștige notorietate în dezvoltarea noastră literară. Printre altele, pamfletul a asociat în conținutul lui politic și pronunțate însușiri literare.

Scanned with OKEN Scanner

În genere, putem considera că literatura antimonarhică și antidinastică nu s-a afirmat doar sporadic, în funcție de împrejurări trecătoare sau de reacții temperamentale ale condeierilor respectivi, ci a reprezentat și o adevărată modalitate de gîndire, cu ecouri vii, pregnante, în viața noastră politică și culturală.

BIBLIOGRAFIE

Ov. S. Crohmălniceanu, *Literatura română între cele două războaie mondiale*, București, 1967 ; Al. Hanță, *Spiritul antimonarhic în literatura română*. Prefață de *Auri sacra fames*. Antologia de literatură română antimonarhică, București, 1972 ; Eliade Rădulescu, *Scrisori din exil*, București, 1891 ; Academia Republicii Socialiste România, *Istoria literaturii române*, vol. II, vol. III, București, 1968, resp. 1973 ; *Apărarea patriei, a independenței și a suveranității naționale*, Antologia gîndirii social-politice revoluționare și democratice românești, Editura politică, București, 1975.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul XI

Reflectări în literatură a luptei comuniștilor în ilegalitate

Lupta comuniștilor în ilegalitate și lupta antifascistă alcătuiesc în reflectarea literară a evenimentelor un capitol complex și caracteristic. O seamă de manifestări în sensul acesta datează din perioada dintre cele două războaie mondiale. Faptul este cu atît mai revelator cu cît adesea trebuia să navigheze printre piedici, fie cele decretate oficial, fie acelea izvorînd din mentalități retrograde ori stări de spirit reacționare. Lor li se adaugă manifestările de după Eliberare, care, în ansamblul lor, sînt reconstituiri menite să contribuie cu folos la o eventuală istorie a opiniei publice în România modernă și contemporană.

E necesar, însă, ca înainte de a intra în dezvoltarea chestiunii să reconstituim tabloul politic și tabloul moral al epocii. Aceasta bineînțeles în trăsături sumare, cu referire în genere la aspectele asupra cărora creația literară s-a aplecat îndeosebi.

Partidul Comunist Român s-a constituit în ziua de 8 mai 1921. Aderarea lui totală la ideologia revoluționară nu înseamnă un simplu fapt de circumstanță, ci urmarea unui proces istoric obiectiv, legat de particularități ale dezvoltării noastre sociale, cu o maturizare crescîndă pe plan politico-ideologic a clasei muncitoare și cu o definire a rolului ei în viața politică a țării. Evenimentul este exprimat lapidar de către secretarul general al Partidului și șeful statului : „Partidul Comunist Român, continuatorul direct al mișcării revoluționare, socialiste, al partidului clasei muncitoare făurit în 1893, a dus mai

Scanned with OKEN Scanner

departe și a ridicat pe un plan superior, în noile condiții ale dezvoltării României, lupta de eliberare socială și națională" [1].

În condițiile specifice ale perioadei în care a fost silit să activeze — la început o situație de semilegalitate, din 1924 una de ilegalitate — Partidul Comunist Român și-a concretizat activitatea într-o gamă bogată de forme și metode de muncă ; ilegale, semilegale, legale. Totul, cu scopul de a dinamiza, în viața țării, forțele progresiste, democratice și patriotice. Multe din luptele maselor populare, conduse de Partidul Comunist Român, se încadrează în categoria luptei subterane. Aceasta, atît prin faptul că a fost concepută, îndrumată și condusă de un partid scos în afara legii, cît și prin scopurile revoluționare din substanța și destinația întregului proces. Desprindem dintr-un document datînd din 1924 : „Partidul Comunist știe că sub regimul brutal al burgheziei nu se poate aștepta la libertate și egalitate. El știe și s-a așteptat ca teroarea să crească tot mai mult împotriva lui. Dar tot atît de bine știe, oricare ar fi teroarea, că el nu va părăsi postul său de conducător al maselor muncitoare exploatate..." [2].

Într-adevăr, scos în afara legilor, Partidul Comunist și-a organizat activitatea pe baze adecvate, conform situației create. A găsit forme și metode de acțiune care să-i permită afirmarea sa de avangardă în constituirea unei societăți noi, progresiste și democratice. Notăm, din tabloul acestora : mișcări cu caracter revendicativ ; afirmare hotărîtă în sindicate ; constituirea de organizații de masă, legale și semilegale ; publicații comuniste, cu recurgeri la clandestinitate dacă nu li se acordă legalitatea ; propagandă intensă, cu folosirea largă și esențială a mijloacelor de cultură, în speță : artă, literatură, muzică, sport.

În rîndurile celor care au susținut activitatea organizațiilor de masă, cît și ale celor care au intrat ca membri și ca factori de conducere în aceste organizații, s-au aflat numeroase personalități ale vieții politice, culturale, științifice și artistice ale țării. Amintim cîteva nume : Dr. Petru Groza, N. D. Cocea, Alexandru Sahia, C. I. Parhon, Gala Galaction, Tudor Bugnariu, Gh. Ni-

[1] Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea festivă consacrată aniversării a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România*, Editura politică, București, 1973.

[2] „Lupta comunistă" nr. 1 din aprilie 1924.

colau, Constanța Crăciun, C. Paraschivescu-Bălăceanu, Ilie Cristea, Nicolae Titulescu, George Enescu, Mihail Sadoveanu, Traian Săvulescu, Mitiță Constantinescu ș.a.

În perioada interbelică, în special între anii 1933—1944, România s-a aflat în atenția oficinelor de spionaj ale mai multor puteri, nu numai europene ci și transoceanice. Faptul este important atît prin el însuși, cît și prin implicațiile, conflictele și în genere urmările la care a putut să dea naștere. Prin bogățiile ei, ca și prin așezarea ei geografică, în perioada de pregătire a celui de-al doilea război mondial, țara noastră a devenit un obiectiv de seamă al rețelelor de spionaj, cu puncte de plecare în Germania, Italia, Anglia, Franța ș.a. Intrați în țară sub diferite acoperiri (oameni de afaceri, diplomați, gazetari, activiști culturali ș.a.), aceștia urmăreau să adune date despre potențialul economic și militar al țării, să sondeze intențiile noastre în direcția politicii externe, să creeze diversiuni, să atragă statul român într-o alianță militară sau alta. Bineînțeles, în fruntea coloanei se afla spionajul german. Vechea politică externă românească, în special situația noastră de membru al Micii Înțelegeri, era contrarie intențiilor revanșarde ale Germaniei naziste. De aici, o întreagă acțiune cu scopul de a schimba orientarea politică a statului român și aducerea lui în orbita Germaniei fasciste.

Se știe că spionajul nazist a folosit numeroase căi de infiltrare, atît în resortul de răspundere privind viața statală a țării cît și în mentalitatea generală a poporului, în stările noastre de opinie publică. Legația germană, organismele politice și culturale ale minorității germane, organele de presă și propagandă, reprezentanțele comerciale, organizațiile politice ale fasciștilor români — toate acestea reprezentau canale pe care Germania nazistă conta în acțiunea de „cucerire din interior" a României.

„Garda de fier", ca mișcare politică de tip fascist, s-a aflat în acest complex de situații. Sub diferite raporturi — ideologic, politic, cultural — această mișcare constituia instrumentul pe care statul nazist punea principalul său temei în „cucerirea din interior" a României.

În lucrarea *Sub trei dictaturi*, Lucrețiu Pătrășcanu ne face precizări ca acestea :

...„Garda de fier" (adică mișcarea legionară. — *n.n.*) reprezenta din punct de vedere ideologic, programatic și structural-organizatoric, tipul partidului fascist. În ce pri-

veşte platforma politică, Garda de fier cerea, în interior, crearea statului totalitar prin distrugerea regimului parlamentar şi desfiinţarea tuturor drepturilor şi libertăţilor publice. În politica externă cerea imediata intrare a României în Axa Roma-Berlin. Garda de fier urmărea în primul rînd obiective anticomuniste şi apoi antisemite şi xenofobe. Organizatoric, ea se baza pe formaţiuni paramilitare antrenate, pregătite şi disciplinate..." [3].

În ideologia mişcării, ura şi violenţa erau ridicate la rang de principii. Găsim în ea exaltări mistice, invocări ale instinctului primar, iraţionalitate, toate acestea puse sub semnul unui autohtonism brutal, exclusivist şi intolerant. E limpede că doctrina mişcării îşi găsea puncte de sprijin în *Mein Kampf*, cartea lui Hitler, şi în *Mitul secolului XX*, biblia rasistă semnată de Alfred Rosenberg. Nu am putea vorbi de un sistem de idei închegat, unitar, cu linii cardinale, cu criterii descinzînd dintr-o elaborare fecundă şi responsabilă. Este vorba de o doctrină improvizată cu violenţă din împrumuturi, din denaturări ortodoxiste, din cuzism, din nazism, din corporatismul mussolinian ş.a. În totul, o ideologie străină de firea adîncă a poporului român, de tradiţia umanistă a concepţiei lui de viaţă, de semnificaţiile legitime ale istoriei sale, de vocaţia şi aspiraţiile lui democratice. Aceasta a făcut ca legionarismul, atît ca ideologie cît şi ca mişcare politică propriu-zisă, să devină un agent de reacţionarism extrem, de anticomunism, de iraţionalism antidemocratic, propagînd ura de rasă, confesionalism retrograd, naţionalism şovin, exacerbări ale morţii, un sentiment fanatic al disperării. Astfel, ideologia legionară cerea adepţilor ei să lupte împotriva elementelor revoluţionare şi democratice, în primul rînd împotriva comuniştilor. Trebuie să precizăm că legionarii vedeau în comunism principalul lor duşman, şi pentru că spiritualmente erau total ostili ideii unei fundamentări ştiinţifice, echitabile în conceperea şi funcţionarea unei ordini social-politice, şi pentru că interesele lor imediate, supuse diferitelor interese ale imperialismului fascist, acţionau în sens contrar.

Orientarea „ortodoxist-românească" a doctrinei legionare era clădită pe temelii artificiale, în care distingem o concepţie metafizic-religioasă dispusă să minimalizeze orice

[3] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Sub trei dictaturi*, Editura politică, Bucureşti, 1970, p. 49.

abateri de la legi ori reguli morale, să atribuie crimelor politice o justificare religioasă cît și o teorie pretins istorică sau sociologică, dar în fond anarhistă, dispusă să proclame anularea oricăror etape în mersul dezvoltării sociale, oricărui progres, pentru ca în schimb să proclame întoarcerea la un primitivism ancestral, eventual anularea a tot ce poporul român a creat ca spiritualitate și ca tradiție instituțională progresistă.

Tot atîtea îndoieli sau refuzuri pot fi formulate și în ce privește concepția legionară despre cultură. Se propuneau : renunțări la premisele, concluziile și rigorile rațiunii ; mari rezerve față de valorile spirituale clasice ; exproprieri masive în fondurile creației naționale ; în loc de rezultate ale metodei și ale logicii, „mitul sîngelui" și „mitul pămîntului" ; arderi în public ale unor opere contrarii acestor doctrine, și chiar suprimări fizice ale unor personalități intelectuale socotite ca adversare ale mișcării ș.a.m.d. De asemenea, era exaltat războiul, făcîndu-i-se apologia. Se declara, sus și tare că un popor care nu a purtat sau nu ar vrea să poarte un război de adeziune iese din istorie, fiind în afară de substanța și destinația acesteia. Citim, într-o carte de factură legionară : „...fascismul, în ceea ce privește viitorul și evoluția umanității, lăsînd deoparte toate considerațiile politice actuale, nu crede nici în posibilitatea și nici în utilitatea păcii perpetue... În consecință — ni se spune mai departe — o doctrină bazată pe postulatele păcii este străină fascismului..." [4].

Și atunci, cînd evenimentele se petreceau în toiul lor, și în prezent, cînd putem avea asupra lor confirmarea și perspectiva limpezitoare a timpului, opinia societății românești asupra acestor evenimente s-a dovedit și continuă să se dovedească aceeași. Mișcarea legionară era străină de adevărurile națiunii noastre. Se afla, atît în slujba unor interese din afară cît și sub impulsurile unor exaltări și rătăciri tragice, alimentate din umbră de clasele și puterile posedante, în genere conservatoare și retrograde din interior. Tindea să destrame unitatea politică

[4] Doru Belemace, *Revoluția fascistă*, București, 1940.

și spirituală a țării : se complăcea să propage șovinismul și destrămarea, întreținea ură față de naționalitățile conlocuitoare, acțiune putînd să submineze coeziunea statului român într-un moment în care se aflau în pregătire sau chiar se profilau la orizont pretenții teritoriale cu caracter revanșard.

Toate aceste situații — înfățișate în lucrarea de față doar în mod sumar — erau situații care primejduiau echilibrul intim și chiar existența statului nostru național. Aparent, pericolul se petrecea cu fapte și cu oameni dinlăuntrul țării. Adevărul e că în spatele unora din aceste fapte se aflau intrigi, interese și imixtiuni străine, împotriva cărora se impunea să ne apărăm cu toate mijloacele care puteau să ne stea la îndemînă. Între aceste mijloace, aveau să figureze, neapărat, și unele de ordin subteran, continuînd astfel un destin românesc de rezistență robustă și de lupte duse în tăcere cu larga participare a conștiinței noastre ca popor.

Și în acest capitol al istoriei noastre naționale, literatura a fost prezentă, dovedindu-se, deopotrivă, atît o formă de cunoaștere a realităților românești, cît și o forță mobilizatoare, cu nesecate puteri sufletești și morale.

Vom încerca, în paginile ce urmează, să schițăm un tablou al acestei prezențe și al acestor reflectări literare.

În spațiul bogat al creației literare legate de activitatea Partidului Comunist în perioada 1921—1944, un ochi metodic, deprins cu orientarea sistematică în materie, poate distinge, încă de la început, două eșaloane bine delimitate, la intervale cronologice unul de celălalt.

Primul eșalon ar cuprinde literatura și presa dirijată de către partid în perioada 1921—1944 ; în cel de-al doilea, care se continuă, într-un fel, după Eliberare, am avea de numărat producția beletristică, producție reflectînd activitatea partidului în perioada amintită, privită acum în perspectiva istorică. În ambele situații avem în față o literatură angajată. În cea dintîi, caracterul de luptă subterană este primordial ; literatura trebuia să navigheze printre restricții, cenzuri și chiar adevărate prigoniri. În cealaltă, este o literatură de reflectare ; înfățișează fapte petrecute, bineînțeles nu ca într-o simplă dare de

seamă sau ca într-un raport zugrăvind desfăşurarea materială a faptelor, ci ca într-o frescă de viaţă, încărcată de situaţii şi valori umane, de înţelesuri istorice şi semnificaţii menite să rămînă.

Să deschidem capitolul primului eşalon ! Producţia pe care o cuprinde se înscrie, aproape în totalitatea ei, pe o linie tactică imprimată de partid. Se împletesc în cuprinsul ei acţiuni şi forme de luptă legale cu altele ilegale. O bună parte din această literatură era canalizată prin organe de presă sprijinite şi editate de partid. În vreme ce publicaţiile cu caracter burghez sau publicaţiile inspirate din oficine fasciste aveau cale liberă şi se puteau dezvolta în voie, acelea cu caracter democratic, de orientare revoluţionară, erau supuse la tot felul de greutăţi, riscînd în orice moment amestecuri ale Siguranţei, cenzurări brutale, confiscări ale întregului tiraj, arestări ale redactorilor, în ultimă instanţă de-a dreptul suprimări. Dar, în pofida acestor circumstanţe, partidul a reuşit să iniţieze şi să menţină o presă activă şi curajoasă, capabilă ca în condiţiile ei de legalitate să înfrunte restricţii de felul celor amintite mai sus, capabilă deopotrivă să treacă în ilegalitate cu întreaga ei vitalitate ideologică şi ardoare propagandistică.

Într-un apel al partidului, datînd din 1922, se preciza :

„...În faţa partidului nostru stă ca o sarcină urgentă crearea unei literaturi politice de masă care să dezbată în faţa maselor largi populare, în lumina marxism-leninismului, toate problemele actuale zilnice, interne şi externe, contrabalansînd influenţe otrăvitoare ale propagandei şi literaturii naţionalisto-şovinisto-fasciste...".

Este o chemare căreia i s-a dat curs. Principiul admis de tactica partidului, şi anume ca mijloacele de luptă legale să se împletească în mod eficace cu cele ilegale, a constituit o linie conducătoare, urmată cu fermitate şi consecvenţă. Crearea unei prese antifasciste s-a aflat în fruntea preocupărilor. Ca organe de presă, trebuind să se manifeste în ilegalitate, putem numi : „Scînteia", „Lupta de clasă", „Steagul Roşu", „Tînărul leninist", „Noi vrem pămînt", „Cazarma". Într-o altă listă, avem de înscris publicaţii legale, îndrumate tot de P.C.R. : „Era nouă", „Blocul", „Korunk", „Arena", „Reporter", „Fapta",

„Atlas", „Ecoul", „Omul liber", „Clopotul", „Drumul femeii". Iar într-o a treia listă, cuprinzînd în special ziare social-politice, întîlnim publicaţiile : „Lumea nouă", „Şantier", „Înainte", „Unirea", „Buletinul mişcării antifasciste", „Buletinul grupului avocaţilor democraţi". Între colaboratori s-au numărat : Lucreţiu Pătrăşcanu, Petru Groza, Gr. Preoteasa, Al. Sahia, Ilie Cristea, Eugen Jebeleanu, Petre Pandrea, Mihail Sadoveanu, Scarlat Calimachi, Tudor Arghezi, Miron Radu Paraschivescu, P. Constantinescu-Iaşi ş.a.

Avem înaintea noastră un context complex, în care desigur era necesar ca problema politică să aibă prioritate. Dar în acelaşi timp se cerea ca militantismul acestei literaturi să nu fie monocord, să nu se limiteze doar la aspecte imediate, ci să-şi asocieze dimensiuni diferite, aşa încît odată cu statutul lui ca act politic să poată însemna şi o manifestare de cultură. De aici valenţe întinse în direcţii filozofice, beletristice şi ştiinţifice, lăsînd a se înţelege că fenomenul politic poate interesa toate straturile intelectualităţii noastre naţionale. Dovezi în sensul acesta sînt revistele cu caracter ştiinţifico-literar de tipul „Contemporanului" vechi şi al „Faclei", continuate cu altele mai noi, de exemplu : „Cultura proletară", „Bluze albastre", „Era nouă", „Şantier", „Reporter", „Cuvîntul liber", „Manifest".

Ce putem constata, aruncînd o privire sintetică asupra acestor publicaţii ?

Desluşim, mai întîi, că sub semnul ideologic al proletariatului revoluţionar s-au putut defini numeroase direcţii literare, bine închegate. Direcţii literare diferite, dar capabile şi de o convergenţă, cea imprimată de poziţiile stîngii militante faţă de orientările ideologice cu fond antidemocratic şi reacţionar. Fascismul — atît sub raport doctrinar cît şi ca aplicare în viaţa statală — se va afla sub tirul principal al acestor publicaţii. Demagogia fascistă, dezorientările produse în cugetul unei părţi din intelectualitatea autohtonă, servituţiile acceptate cu uşurinţă faţă de unele ideologii străine, toate acestea sînt respinse cu hotărîre, nu însă prin simple decretări arbitrare ori cazuistice, ci prin analize atente, prin judecăţi istorice, prin

raportări de perspectivă la o filozofie realistă a progresului social.

În articolul *Influența ideologiei partidului în critica literară*, apărut în „Lupta de clasă", nr. 4 din 1961, Ileana Vrancea relevă și demonstrează importanța influenței pe care prestigiul în creștere al mișcării comuniste l-a avut asupra intelectualilor noștri, între anii 1929—1933. În aceeași ordine de idei, trebuie subliniat și faptul că revistele proletare și publicațiile antifasciste inspirate și dirijate de P.C.R. au creat un climat spiritual în care o seamă întreagă de scriitori — în speță : Al. Sahia, Geo Bogza, Zaharia Stancu, Miron Radu Paraschivescu, Eugen Jebeleanu, Mihai Beniuc — și-au putut descoperi vocația, s-au regăsit pe ei înșiși, și-au ales calea de angajare.

Să pătrundem pe cîteva din canalele în care lupta subterană inițiată și condusă de P.C.R. s-a putut desfășura, printre altele și cu mijloace literare.

Găsim în „Cultura proletară" (1926—1927) : poezia *Pastelul* semnată de un „deținut la Jilava" ; poemul *Sărman miner* de I. Popescu-Puțuri ; scrierea în proză *Spre închisoare* de N. Doreanu.

Într-un articol—program, revista „Bluze albastre" considera necesar să precizeze : „Fixați de cealaltă parte a baricadei, înțelegem să facem adevărată artă, literatură a realității groaznice mascate prin multiplele legende și teoriile care au dăinuit prea mult.

Literatura activistă, literatura critică, literatura proletară — își fac prin noi, prin „Bluze albastre", primii pași...".

Relația dintre cultură și politică este văzută, implicată și analizată tot timpul. Se consideră că reflectarea literară a frămîntărilor politice reprezintă o necesitate. Ea nu este un produs de lux, o manifestare adiacentă, ci o condiție constitutivă pentru cunoașterea teoretică și mobilizarea militantă. De la articolul de ziar și pînă la scrierea literară de largă respirație și de mari proporții, pe toată această întindere, caracterul literar își poate dovedi rostul și eficacitatea. Mișcarea comunistă nu revendică doar puterea, în înțelesul ei concret și material, ci se adresează conștiinței umane în general, în care scop

propaganda prin mijloacele sensibile și umaniste ale literaturii devine un imperativ.

Denunțarea fascismului se face prin raportări complexe la fapte din numeroase direcții ale activității politice. Numere întregi din „Cuvîntul liber" cuprind luări de poziții împotriva unor evenimente din străinătate și din țară, inspirate direct sau din umbră de conspirația universală fascistă. De exemplu : atacarea Etiopiei, masacrarea muncitorilor vienezi, asasinatele legionare, provocările huliganice împotriva ziarelor și organizațiilor democrate ș.a. Într-un articol publicat în „Bluze albastre" (nr. 3, 1932), Al. Sahia pledează pentru o acțiune de sprijinire a Congresului antirăzboinic. Notăm că acest congres era în pregătire și că la ideea lui aderaseră mari personalități literare ale lumii, între care putem aminti pe Bernard Shaw, Maxim Gorki, Romain Rolland, Henrich Mann, Theodore Dreiser, Upton Sinclair, Henri Barbusse. Tot în „Bluze albastre" (nr. 2, 1932), într-un articol intitulat cu pertinență *O generație falsă*, Al. Sahia denunța ororile și rătăcirile ce puteau să-și croiască drum la adăpostul unor teorii filozofice de tip „spiritualist" sau „trăirist". De fapt, o asemenea atitudine apărea și sub alte semnături, în aceeași revistă. Amintim în această privință articolele lui Ilie Cristea : *Adevărul asupra caracterului național mondial* (nr. 1, 1932) și *Spre omul nou* (nr. 4, 1932).

Cuvînt înainte, articolul program al publicației „Era nouă" (nr. 1, 1936), făcea precizarea : criza generală din cuprinsul sistemului capitalist nu privește numai situații politice, sociale și economice ; ea constituie, deopotrivă, și o criză acută de ordin ideologic și cultural.

Pe măsură ce influența Partidului în rîndurile intelectualității creștea, vom asista la o creștere corespunzătoare de militantism și combativitate în domeniul culturii. Începînd din noiembrie 1937 săptămînalul „Reporter" este ilustrativ sub acest raport. În editorialul intitulat *După douăzeci de ani*, se insista asupra trecerii revistei sub îndrumarea directă a comuniștilor, faptul corelîndu-se de aproape cu ideea revoluției socialiste.

Referindu-ne tot la activitatea revistei „Reporter", trebuie să arătăm că războiul din Spania, ca expresie a doc-

trinei şi acţiunii fasciste, a preocupat-o în mod constant. De la început, şi-a exprimat convingerea că în spatele generalului Franco se află intenţiile de cucerire şi supremaţie ale marilor pontifi fascişti, Hitler şi Mussolini. În diferite reportaje erau relatate „pe viu" aspecte din lupta poporului spaniol împotriva mercenarilor germani şi italieni. Într-o „Scrisoare din Spania" se dau amănunte din activitatea luptătorilor antifascişti români, înrolaţi în brigăzile internaţionale. Un fragment din această „Scrisoare" : „...Am aflat de moartea scriitorului Al. Sahia. În acea seară am avut o şedinţă a întregului grup român «Gheorghiu-Dej». S-a vorbit despre viaţa şi activitatea antifascistă a scriitorului Al. Sahia. A doua zi, primul obuz tras de noi a fost *în* şi *pentru* Sahia, şi acest obuz a nimerit în bateria fascistă".

De asemenea, „Reporter" a militat împotriva „Gărzii de fier", demascînd-o ca fiind agentură în ţara noastră a politicii şi intereselor naziste. Citim în nr. 39 din 1937 : „... «totul pentru ţară» (lozinca de propagandă a mişcării legionare. — *(n.n.)* echivala de fapt cu totul pentru ţara domnilor Hitler şi Mussolini...". Pactul de colaborare în alegeri încheiat cu legionarii de către şeful partidului naţional-ţărănist este denunţat cu pătrundere şi necruţare. În numărul 36 din 1937, în articolul *În ajun de alegeri*, I. Popescu-Puţuri cerea forţelor democratice din ţară să se unească, pentru ca astfel „Garda de fier" să poată fi eliminată din viaţa politică, prin neutralizarea şi demascarea ei hotărîtă. Iar Miron Radu Paraschivescu, referindu-se la ideologii fascismului românesc, gata să invoce într-o notă pe cît de pedantă pe atît de agresivă o filozofie a „disperării", definea toată această activitate drept „o boală, un cancer al oportunismului" („Reporter", nr. 6, 1938) [5].

---

[5] În lucrarea *Literatura română între cele două războaie mondiale*, Bucureşti, 1967, criticul şi istoricul literar Ov. S. Crohmălniceanu sintetizează activitatea revistei „Reporter" după cum urmează : „...Concentrîndu-şi tirul asupra fascismului şi indicînd principalele forţe sociale capabile să stopeze ofensiva reacţiunii — masele largi populare, şi în special proletariatul conştient, condus de avangarda sa revoluţionară — „Reporter" are întîi marele merit de a fi tras semnalul de alarmă în faţa crimei fasciste care tindea să cuprindă întreaga Europă...".

Pe o linie asemănătoare s-au angajat și numeroase publicații din presa semilegală, de fapt și aceasta cu îndrumarea din umbră a mișcării comuniste. Ne oprim la publicațiile : „Tineretul socialist", „Iașul socialist", „Clopotul", „Tînăra generație", „Critica", „Slava", „Soarele", „Valul", „Raza", „Dacia nouă", „Cadran". Printre colaboratori se aflau : Grigore Preoteasa, Nicolae Popescu-Doreanu, Petre Constantinescu-Iași, Scarlat Callimachi, Miron Constantinescu, Al. Balaci.

Iar acum cîteva cuvinte despre revista „Șantier". În primul rînd, atenția ne este reținută de polemicele acestei reviste — polemici susținute prin argumente teoretice solide — împotriva unor intelectuali cîștigați — sau mai bine zis : uluiți — de ideologii profasciste. Ion Pas — de exemplu — reține cu mîhnire adeziunea la idei fasciste a scriitorului Ion Brătescu-Voinești *(Cazul Brătescu-Voinești*, în „Șantier", nr. 5, 1937). Totodată, stigmatizează aberațiile fasciste ale lui N. Roșu și întreprinde o analiză sarcastică asupra apologiei făcute mișcării revoluționare de către Dragoș Protopopescu în romanul său *Fortul nr-ul 13 (O carte instructivă : „Fortul nr-ul 13"*, în „Șantier" nr. 5, 1936). Trebuie să menționăm și articolul *Aron Cotruș, legionar*, scris de Lothar Rădăceanu („Șantier", nr. 7—8, 1937).

Prigonirea comuniștilor de către regimul burghezo-moșieresc — interziceri, puneri sub urmărire, procese, întemnițări ș.a. — a dat naștere la proteste puternice din partea multor intelectuali cu vederi democratice. Unii dintre aceștia s-au constituit în apărători, în procesele intentate comuniștilor. În paginile publicației „Cuvîntul liber" avem în această privință mărturii elocvente, semnate printre alții de Stephan Roll, Demostene Botez, Al. Sahia. Acesta din urmă, într-un articol temerar, *Ultimul act din procesul ceferiștilor*, reliefa în mod sugestiv atitudinea de solidaritate a luptătorilor comuniști : „...Umăr la umăr ei s-au legat în lanț, formînd o locomotivă cu ochii de jăratic, dar înfundată în pămînt, cu roțile împiedicate. În spatele celor opt acuzați s-au aruncat optzeci și ceva de ani...".

În „Cuvîntul liber", nr. 44 din 1936, Miron Radu Paraschivescu într-un articol intitulat *P. Constantinescu-Iași*,

subliniază ineficiența regimului de teroare în fața luptei subterane însuflețite de spiritul democratic și progresist al ideilor revoluționare. Desprindem cîteva rînduri: „...oricît s-ar spînzura la Doftana deținuții politici, oricît ar înnebuni, adevărul acesta îngrădit cu baionete își face loc în conștiința maselor, le apare drept singura și justa soluție împotriva oprimării care le sugrumă...".

Materialele amintite mai sus reprezintă doar o parte din reflectările cu coloratură literară ale luptelor democratice dirijate de către mișcarea comunistă. Cealaltă parte este ocupată de opere literare propriu-zise, bineînțeles cu substrat politic și social asemănător, în aceeași notă activistă și mobilizatoare.

Revoltă în port și *Uzina vie*, cunoscutele nuvele ale lui Al. Sahia, au apărut în 1932. Înfățișau situația de mizerie și de exploatare a muncitorimii. În aceste lucrări, greva este văzută nu în forma ei organizată, dirijată prin mijloace sindicale, ci ca o izbucnire spontană, expresie a unor injustiții și suferințe ajunse la capătul puterii de răbdare a oamenilor.

În „Era nouă", nr. 1, 1936, Virgil Teodorescu, ridicîndu-se deasupra unui anumit convenționalism poetic, va reuși să dea măsuri noi în lirica proletară. Poemul *Oboseala* este cu deosebire caracteristic prin tema tratată: prelungirea luptei de clasă în somnul exploatații.

Lista producțiilor este mare. Spicuim din ea: nuvele cu greviști, în „Cuvîntul liber", semnate de St. Ioachimescu și Ion Dimoftache; pamfletul pe teme politico-culturale *Urangutania*, semnat în „Reporter" de N. D. Cocea și Ion Călugăru; reportajele lui Geo Bogza, publicate în „Cuvîntul liber": *Fapt divers, Spălătoresele, Rafinăria din Cîmpina, O industrie fetidă, Industria neagră a petrolului, Harta geografică și morală a industriei petroliere românești, Introducere în lumea muncitorilor, Runcul, schela petroliferă, Ierarhia muncii și a repausului* ș.a. Demostene Botez *(În mină, Turnătorul)*, George Lesnea *(Vagabonzii, Moartea tăietorului de lemne, Primăvara)*, Cristina Sîrbu, Ștefan Tita, Al. Voitin — toți aceștia, în producțiile lor poetice, aveau să practice o artă angajată, revoluționară, ancorată într-un realism ferm, demascator,

fără ca această notă din urmă să elimine ori să altereze substratul lor liric.

Creatorii de artă — mînuitorii de condei în special — sînt chemaţi să scrie „cot la cot cu viaţa". Ei pot contribui ca multe confuzii din viaţa noastră publică, ce ar putea în plină desfăşurare să împiedice ori să diformeze procesul revoluţionar să fie demascate şi îndepărtate. În acest scop, gîndirea lor teoretică trebuie să-şi asocieze şi facultăţile expresive ale literaturii, puterea lor emoţională, bineînţeles şi capacitatea lor de edificare a spiritelor.

Poezia muncitorească revoluţionară din acea perioadă denotă că îndemnurile arătate mai sus au găsit ecou. În afară de temele tradiţionale ale liricii proletare, aşa cum puteau fi găsite şi în publicaţii muncitoreşti, înainte de constituirea propriu-zisă a Partidului Comunist, vor apărea acum şi motive literare inedite, inspirate de lupta din ce în ce mai organizată a clasei muncitoare, de actualitatea naţională şi internaţională a acestor lupte, de multiplele lor implicaţii, fondul politic fiind chemat să-şi asocieze şi dimensiuni de cultură.

Impresia lăsată de *Împărat şi proletar,* poemul lui Eminescu, a fost puternică. Vom avea de înregistrat, şi mai departe, o poezie descriptivă înfăţişînd condiţia grea a proletarului ţinut în marginea societăţii, fără un statut care să-l apere şi să-i asigure măcar minimal un respect al drepturilor sale fundamentale. În mod treptat, lirica muncitorească avea să se diversifice, nota majoră devenind militarea pentru o lume socialistă, atît prin lupte făţişe cît şi prin mijloace de acţiune subterană, totul trebuind să aibă la bază dezvoltarea unei conştiinţe revoluţionare, în cadrul unei societăţi aflate în progres material, dar bîntuite de numeroase contradicţii de ordin politic, social şi moral.

Antologia întocmită de Augustin Deac şi Teodor Pintean — *Poezii muncitoreşti revoluţionare din România* (1872—1944), Editura Minerva, Bucureşti, 1970 — constituie un document revelator care ne ajută să pătrundem într-un caleidoscop de medii muncitoreşti. Este în acelaşi timp un vast reportaj privind condiţia umană şi socială a proletariatului autohton, în perioada indicată. Străbătîndu-l

Scanned with OKEN Scanner

constatăm că realitatea proletară trecuse cu mult de perioada ei începătoare, cu înfățișare simplă și uniformă. Întîlnim în cuprinsul ei specializări profesionale, împrejurări diferite în funcție de natura și coordonatele sufletești ale acestor specializări. În antologia amintită găsim poezii dedicate — de exemplu — minerilor *(Minerii, Mina, Fiu de miner, Minerul din Valea Jiului)*, metalurgiștilor *(Turnătorul)*, fochiștilor *(Fochistul)*, tipografilor *(Tipografii)* ș.a. Sporul de combativitate apare în mod evident, în mai toate producțiile. E vorba de un militantism complex cu resorturi multiple, cu revendicări menite să apere atît condiția materială cît și cea spirituală a ființei umane.

Fondul politic și social al acestei poezii include în substanța lui și elemente filozofice. Proletarul care ne este înfățișat este titularul unei conștiințe și demnități umane. Ne este prezentat, nu ca un om zdrobit de nevoi, inspirînd compasiune și cerînd societății simple ajutoare materiale, ci ca un om cu o concepție fermă de viață, care își simte datorii și responsabilități față de comunitatea în care trăiește, care își dă seama că lupta este necesară, care s-a înregimentat în partidul muncitoresc din convingerea că acest partid este cel mai propriu pentru organizarea unei lumi democratice și pentru înfrîngerea principalelor contradicții contemporane. Schimbarea răului în bine este datorie națională și datorie universală. Am greși, însă, închipuindu-ne că această schimbare s-ar putea realiza prin simple recomandări teoretice ori pledoarii filozofice. Acestea se cer neapărat integrate în acțiuni de luptă, în atitudini militante, în procese și confruntări urcînd eventual pînă pe treptele de sus ale insurecției revoluționare.

Lirica proletară va gravita între genuri poetice capabile să imprime caracter militant și mobilizator. În consecință, vor predomina structuri prozodice scurte, sacadate, apte pentru a comunica sentințe lapidare și a fi rostite cu fermitate. Ilustrativ, în această privință, este marșul. Îi sînt atribuite scopuri multiple.

Un prim scop : să anunțe, să definească, tă traseze jaloane. De exemplu : „...Noi sîntem avangarda comunistă / În calea noastră stavili nu există / În lupte grele am fost călițI..." *(Marșul dezrobirii* în „Moldova Roșie", organ al Comitetului regional din Moldova, P.C.R., nr. 473, 1940).

Un alt scop : mobilizarea, chemarea la acţiune, solicitarea încrederii : „...Ridică-te odată norod în sclavie / Aleargă sub steagul de sînge roşit / Înfruntă atacul şi mergi înainte / Mereu înainte căci vei birui..." *(Marşul dezrobirii)*.

Ilegalitatea este anunţată şi definită metaforic, drept „taină" : „...În linişte, în grelele condiţii ale ilegalităţii / În taină / Făţiş / În lanţuri / Prin închisori / Prin autorităţi / Şi prin tot sadismul / Lupta continuă / Curge şi nu se va opri / Pîn' ce n-a-nvinge muncitorul, proletarul..." *(Lupta continuă"*.

Se pledează pentru unitatea proletariatului. Tema apare frecvent, mai ales în perioada 1933—1940. Ea reflectă un fapt major din orientarea tactică a Partidului în epoca respectivă. E vorba de iniţierea unor acţiuni de front unic, prin încheierea de acorduri de colaborare între organizaţiile politice cu caracter muncitoresc. *Înfrăţirea* — de exemplu — se referă la alianţa dintre clasa muncitoare şi ţărănime, fapt sintetizat într-o formulă ca aceasta : „Să-nfrăţească plugul cu ciocanul".

Sînt evocate : jertfele unor comunişti ; obstrucţiile venite din partea unor social-democraţi ; fraternizarea cu armata ; solidarizarea clasei muncitoare din ţară cu greviştii ; demonstraţiile muncitoreşti ; confruntările — uneori sîngeroase — cu formaţii ale aparatului represiv.

Viaţa în închisori ; presiunile serviciilor de siguranţă ; atitudinile demne ale deţinuţilor ; solidaritatea dintre aceşti deţinuţi şi arta lor de a-şi comunica gîndurile pe deasupra interdicţiilor oficiale ; toate acestea sînt redate cu un lirism sobru, energic, fără căutări de efecte stilistice, într-un ton pe cît de concentrat pe atît de evocator. Momentele de tensiune sînt marcate cu formulări care izbutesc ca în incantaţia imaginii să trăiască şi să vibreze fondul moral al ideii. Comunistul care înfruntă sălbăticiile anchetei şi ale închisorii este numit cu respect şi cu emoţie : „martir al ideilor sfinte".

În *Rechizitoriu* (în „Vörös Erdely", ianuarie 1933), o tînără comunistă înfruntă cu hotărîre pe anchetatorii sălbatici ai Siguranţei ; torturile nu sînt în stare să-i smulgă mărturisirile dorite de anchetatori. Situaţii asemănătoare

apar în poemele : *Encsel* (e vorba de luptătorul comunist Encsel Mauriciu), *Hora muncitoare, Deşteptarea, Bate vîntul, Rugăciunea* ş.a. Doftana este frecvent evocată în aceste poeme.

Un ciclu tematic, în această lirică politică, este dedicat ţărănimii, ca participantă activă într-un front popular antifascist.

Poezia *Poveste ţărănească* poate fi socotită drept un manifest al Frontului plugarilor. *La luptă, fraţi muncitori* (în „Vörös Erdely", mai, 1933) îndeamnă ţărănimea să treacă la luptă deschisă : „...Alegeţi comitete de luptă / În toate satele / Şi porniţi de îndată la luptă...". Aderarea ţăranilor la Frontul popular este consemnată în versuri ca acestea : „...Noi din bezna satelor / Cei obidiţi / Ne înrolăm în frontul durerii / Pentru pace, lumină, pămînt şi pîine / Cu milioane de pluguri / Zdrobim în cale orice obstacol /. *Spre front popular...*", *Horă haiducească, Doamne, mai i-aţi carul !, Bate, doamne, pe ciocoi !* — ca să nu amintim decît pe acestea — se înscriu în acelaşi ciclu tematic.

Legăturile mişcării muncitoreşti cu elemente din rîndurile armatei se reflectă şi ele în lirica muncitorească. Spicuim, dintre titlurile existente : *Doina ostaşului, Plutonierul, Cîntec soldăţesc, Scrisoarea mamei, Doina recrutului.* Unele din acestea reprezintă proteste împotriva mentalităţii existente în armata burgheză ; altele se ridică împotriva războiului, înţeles ca mijloc de cucerire, imperialism şi monopolizare a vieţii statale în favoarea păturii stăpînitoare.

Antifascismul constituie un fundal permanent al liricii muncitoreşti, pe care se proiectează nu numai lupta politică, ci şi o întreagă viziune de viaţă. Fascismul trebuie dărîmat, nu numai ca instituţie politică, ci şi ca mentalitate, ca formă de gîndire, ca atitudine în faţa vieţii. În plus : ca ameninţare la adresa omului, a echilibrului său sufletesc şi moral, a dreptului său elementar la libertate şi fericire.

În *Tînăra gardă* (poezie apărută în broşura : *Revendicările pentru cucerirea cărora celula C.F.R. din Bucureşti a U.T.C. cheamă la luptă pe toţi tinerii ceferişti din Bucureşti,* 1932) apelul la lupta antifascistă este prezentat în

termeni energici : „...Fascismul astăzi ca o fiară se uită către noi / Voind să pună pe spinarea noastră juguri noi / Porniţi la luptă contra lui, organizaţi pe muncitori / Noi sîntem tînăra gardă a proletariatului...“.

Crearea Frontului popular, acţiune politică iniţiată de P.C.R. pentru ca forţele democratice să se coalizeze într-un bloc monolitic antifascist, se reflectă într-un poem agitatoric, purtînd aceeaşi denumire : *Frontul popular*. Desprindem din el versurile : „...prin văgăunile întunecului / tiptil / se strecoară / cu pumnalul în mînă / cu zvastica pe piept...“. Se face apel la unire : „...Unire ! Altfel pieire ! / Unire în frontul popular...“.

Tema antifascistă este prezentă, constant, în toate publicaţiile muncitoreşti din ţară. Amintim şi alte titluri : *Împotriva fascismului şi războiului* (în „Presa liberă“ din Banat, 1941), *Cîntecul ucenicilor, Vuie codrul, Împotriva hitleriştilor, Pluguşorul muncitorilor, Anul trece, anul vine şi lui Hitler nu-i a bine*. În chipuri diferite ca expresie, dar egale ca înţeles, soluţia este spusă răspicat : „...La luptă alături de noi veniţi / În Frontul Patriotic hitlerist...“ (*La luptă*, 1944).

Lupta de partizani, cu greutăţile şi sacrificiile ei inerente, apare într-o serie de manuscrise găsite la baza mişcării de pe muntele Piatra Ferestrii. Deslușim în ele un ton hotărît, mărturisind simplu şi pătrunzător o credinţă adevărată : „...Pe crestele Carpaţilor noi am pornit / Să ne scăpăm poporul jefuit / De duşmani şi de... venetici...“ [6].

Mărginim aici această trecere în revistă a liricii proletare. Repetăm : o parte din ea s-a creat în legalitate, de fapt în cvasi-legalitate, întrucît totdeauna, înainte de Eliberare, s-a aflat sub ochiul cenzurii şi suspiciunea aparatului de stat ; cealaltă parte — propriu-zis cea mai semnificativă — a urmărit să slujească şi să consemneze acţiunea ilegalistă. Printre semnatari găsim nume variate şi nume notorii, şi altele mai puţin cunoscute. Există şi

[6] Vezi Augustin Deac, Teodor Pintean, *Poezii muncitoreşti, revoluţionare din România 1872—1944*, Editura Minerva, Bucureşti, 1970. Autorii antologiei precizează aici că versurile din volum din această categorie au fost găsite sub formă de manuscris la baza partizanilor de pe muntele Piatra Ferestrii.

producţii ai căror autori au preferat să se treacă sub tăcere. Important era, nu publicitatea, ci militarea sub steagul unei idei, biruinţa unei cauze.

Sub raport estetic, se poate comenta în diferite feluri. Într-adevăr, nu întotdeauna s-ar putea vorbi de o stăpînire perfectă a canoanelor poetice. Multe poeme par încărcate de prozaism, de un tezism prea vizibil, de uniformitate ca ton, de retorism revoluţionar. Am greşi, însă, dacă ne-am opri în judecata noastră aici. Merită luate în seamă şi alte criterii, tot atît de importante ca şi celelalte. Trebuie să avem în vedere că această literatură a fost scrisă într-un scop de luptă, adesea în condiţii dintre cele mai greu de înfruntat. E vorba de o poezie dinamică, adresîndu-se maselor, trebuind să-şi potrivească pasul cu acela al evenimentelor, totul nu pentru linişti ori încîntări contemplative, ci chemări la acţiune şi confruntări curajoase cu soarta. Ceea ce — admitem — ar constitui carenţe sub raport estetic se compensează în chip fericit, cu elanul, cu starea de spirit şi cu gradul de convingere incluse în această literatură. Scopul, meritul şi calităţile acestei categorii de literatură constau, înainte de orice, în eficienţa ei. Substanţa acestei literaturi este dată de mai multe elemente, între care trebuie să numărăm, mai ales, promptitudinea şi justeţea reacţiei ideologice faţă de evenimentele vieţii politice.

Să trecem, acum, la opere literare de mai mare întindere. Lupta subterană impusă de ţinerea în ilegalitate sau semilegalitate a mişcării muncitoreşti înscrie un capitol reprezentativ, caracteristic, în dezvoltarea romanului românesc modern şi contemporan.

Faptul a început încă înainte de constituirea efectivă în ţara noastră a unui partid comunist. Între 1918—1920 putem desluşi unele prefigurări semnificative. Se înregistrează o efervescenţă cu caracter revendicativ, de ordin politic şi social, cu demonstraţii muncitoreşti, în acelaşi timp şi cu unele agitaţii asemănătoare în rîndurile ţărănimii, ale soldaţilor întorşi de pe front, chiar şi ale micii burghezimi.

Romanul *Omor scuzabil* de N. Popescu-Bogdăneşti reflectă în parte acest moment. În ultimele două părţi ale

scrierii ni se înfăţişează un tablou — relativ amplu — al frămîntărilor muncitoreşti şi ţărăneşti din anul 1918. Asistăm la o stare de nemulţumire a ţăranilor, consumîndu-se în răfuieli sterile şi simple proteste verbale. Trifam Avram, ţăran venit la oraş, angajat la Atelierele C.F.R., va izbuti să iasă din acest impas. În contact cu cercurile muncitoreşti revoluţionare se transformă. Îl urmărim devenind un revoluţionar hotărît, aceasta pe măsură ce se va contura şi consolida conştiinţa lui de clasă.

Romanul cuprinde şi capitole care îi conferă însemnătate de document. Este menţionată apariţia în ilegalitate a ziarului „Scînteia". Asistăm la discuţii privind chestiuni de doctrină, de organizare şi de tactică de luptă, susţinute de mai multe delegaţii de muncitori bucureşteni : ceferişti, R.M.S. (Regia Monopolurilor Statului), metalurgişti de la fabricile „Wolf", „Lemaître" şi „Vulcan", tîmplari de la „Lessel", tipografi de la „Sfetea" şi de la „Minerva". Ni se dă astfel putinţa să cunoaştem pulsul mişcării muncitoreşti din cadrul anului 1918. Procesul se dezbate între două tabere : una numărînd susţinători ai unui reformism moderat, cealaltă pronunţîndu-se pentru acţiuni radicale. Romanul se încheie cu o panoramă cuprinzătoare a evenimentelor de la 13 Decembrie 1918.

O dată cu crearea Partidului Comunist Român şi apoi cu scoaterea sa în afara legii, se poate vorbi de o nouă etapă de luptă subterană, de astă dată sub întreaga conducere a partidului efectiv constituit. Această etapă avea să dureze pînă la Congresul al V-lea P.C.R., din decembrie 1931, cînd s-a stabilit o nouă linie tactică.

Romanul *Scîntei în beznă* de A. G. Vaida încearcă să surprindă şi să definească această etapă. Se opreşte asupra luptei date de Sindicatele Unitare cu reformiştii care voiau „spargerea unităţii muncitoreşti". Perioada este agitată, convulsionată. Un fragment, capabil să ilustreze faptul este următorul :

„...cei de la Anina sînt gata să declare grevă fiindcă sînt obligaţi să facă prestaţii în natură. La Turda, patronii fabricilor metalurgice şi chimice au scăzut salariile muncitorilor cu 80%. Revolta celor ce muncesc s-a manifestat printr-o ieşire în faţa direcţiilor. La Brăila, un sindicat al

Scanned with OKEN Scanner

muncitorilor din port a fost dizolvat de poliţie şi membrii comitetului arestaţi. Gazetele sînt pline cu arestări de comunişti, procese şi condamnări. La Jilava, un grup de tovarăşi aşteaptă să fie judecaţi şi condamnaţi. Pentru apărarea celor arestaţi, comitete de ajutoare au luat fiinţă pe lîngă Sindicate. În grevele conduse de comunişti, pe lîngă alte revendicări se cere şi eliberarea celor arestaţi...".

Viziunea evenimentelor — în construcţia romanului — este obţinută prin prisma lui Tudose, un comunist aflat în detenţie la Doftana.

Vremurile mele, scrierea lui Pavel Bojan, are caracter memorialistic. Autorul se apleacă asupra unor evenimente la care a fost martor şi în care s-a simţit angajat cu o conştiinţă de luptător.

Trebuie să amintim că o temă oarecum asemănătoare este tratată şi în paginile scrierii *Clocote,* romanul lui A. G. Vaida. Facem cunoştinţă aici cu influenţa opoziţiei roşii sindicale, materializată în radicalizarea maselor precum şi într-o accentuare a puterii combative a acestor mase.

Istoriceşte vorbind, pagini importante din acest roman, marchează eforturile întreprinse pentru unirea celor două partide, comunist şi social-democrat, într-un front unic muncitoresc. Partea cea mai substanţială a romanului cuprinde noua etapă în activitatea P.C.R., cea care avea să urmeze linia tactică trasată de Congresul al V-lea. Desfăşurarea acestui congres este relatată pe larg. În filmul evenimentelor din epocă, ni se prezintă încă : sprijiniri ale luptelor revendicative iniţiate de petrolişti şi ceferişti, pregătirea grevelor din anii 1929—1933. Sînt portretizaţi numeroşi ilegalişti, printre care şi Ilie Pintilie. Este zugrăvită şi tactica din 1929 a Siguranţei, constînd în provocarea de „lupte fracţioniste". Sîntem introduşi şi în dezbaterile procesului intentat greviştilor în 1933.

Pavel Bojan, personajul din roman, care ne face descrierea acestui proces, aminteşte şi de un alt proces, cel intentat unui grup antifascist condus de profesorul Costinescu şi care s-a judecat la Chişinău. O clipă, acum, să lăsăm să vorbească personajul însuşi : „...Îmi aduc aminte cu cîtă curiozitate şi atenţie am citit în ziare pledoaria lui Pătrăşcanu, principalul apărător în acest proces.

Scanned with OKEN Scanner

Numele lui l-am reţinut încă în anul 1931, cînd a fost ales deputat al Blocului Muncitoresc Ţărănesc... Articolele scrise de el şi pledoariile lui în procesele intentate antifasciştilor le urmăream cu multă atenţie, ele reprezentînd pentru comunişti şi alţi oameni cu vederi progresiste o sursă de orientare...".

Eroii nu au vîrstă, de Maria Arsene, poate fi considerată — pînă la un punct — o cronică a mişcării ilegaliste, ponderea acţiunii constituind-o mişcările greviste din 1933. Evenimentele sînt văzute cu ochii unui copil ; aşadar, de către o conştiinţă în formare, cu sensibilitatea vie, neprefăcută, sinceră, avînd în ea luminile de prospeţime şi de căldură ale copilăriei şi ale adolescenţei. Ca tehnică de relatare, poate şi ca model artistic, se aseamănă cu procedeul întrebuinţat de Zaharia Stancu în *Desculţ :* evenimentele de la 1907 văzute prin sensibilitatea lui Darie, un copil.

Şi în *Risipitorii,* romanul lui Marin Preda, sînt relatate aspecte ale marilor greve muncitoreşti din 1929—1933. Ele sînt incluse în biografia lui Petre Sterian, cazangiul de la Griviţa ; asistăm la trezirea conştiinţei de clasă în viaţa şi mentalitatea acestui personaj.

Lupta antifascistă în ţara noastră, istoriceşte vorbind, poate fi periodizată în două etape distincte. Prima, situată între anii 1933—1940, gravita în jurul efortului de constituire al unui front unic grupînd în el forţele democratice. A doua, avînd ca limite cronologice anii 1940 şi 1944, este o perioadă în care s-a trecut la rezistenţă propriu-zis cu mijloace de luptă ascunse. Mai precis : lupta împotriva dictaturii, războiului, armatei hitleriste, scopul final fiind pregătirea insurecţiei, care de fapt s-a şi produs o dată cu evenimentele de la 23 August 1944. Puternica mişcare de rezistenţă împotriva fascismului din anii 1940—1944 a constituit punctul culminant al rezistenţei poporului român împotriva asupririi sociale şi naţionale.

Literatura aferentă primei etape va insista pe activitatea de atragere şi raliere la mişcarea iniţiată şi condusă de P.C.R. Aceasta, privind atît persoane cît şi categorii de persoane grupate în cercuri studenţeşti, în asociaţii intelectuale, în grupări profesionale, în medii muncitoreşti ş.a.m.d. Realizarea frontului unic continuă să fie o aspiraţie majoră şi constantă. Faptele se cer în aşa fel gîn-

Scanned with OKEN Scanner

dite și conduse încît totul să rezulte pe bază de convingeri, de adeziuni hotărîte și ireductibile.

O contribuție în acest sens — pregătirea prin educație, prin constituire de stări de conștiință adecvate — o reprezintă scrierile cu caracter autobiografic — de fapt, adevărate profesiuni de credință — semnate de I. Popescu-Puțuri : *Se naște întrebarea* și *Ideile nu mor în sicriu*. Au fost elaborate într-o epocă dominată încă de lupta sindicatelor pentru revendicări economice. Formula întrebuințată de autor are tangențe cu aceea a *bildung*-romanelor. Este vorba de un tînăr revoluționar eliminat din școală pentru că într-o lucrare scrisă a dezvoltat idei revoluționare. Personajul Andrei Sabin, din *Străinul* de Titus Popovici, reflectă o situație asemănătoare.

N-a fost în zadar, romanul lui Alexandru Șiperco, ne poate atrage atenția în mod aparte. Sîntem introduși în inima unui proces amplu și complex : efortul P.C.R., prin intermediul U.T.C., de a constitui în rîndurile studențimii un curent antilegionar, capabil să se transforme treptat într-o rezistență conștientă și activă.

Mai întîi, ne sînt prezentate acțiuni de tatonare, discuții de „palpare" ideologică, întreprinse de utecista Niura cu studenți în care se încrede, socotindu-i receptivi și onești. Este ales Andrei, devenit mai tîrziu „Caius", prin „botez" conspirativ. O răspîndire de manifeste avea să fie proba care să-i autorize primirea în U.T.C. O dată primit, biografia lui se va identifica cu aceea a U.T.C.-ului studențesc. Exista un cuvînt de ordine, în cadrul organizației : „...lupta antifascistă urma să treacă exclusiv pe plan ilegal, de muncă de la om la om și de răspîndire sistematică a cuvîntului scris al partidului..." Precizăm că în manifestul C.C. al P.C.R., *Punctul nostru de vedere*, Comitetul Central al P.C.R. recomanda ca în măsura posibilului să se ajungă la o tehnică studențească proprie.

Romanul este bogat în relatări și descrieri. Activitatea sectorului studențesc U.T.C. se desfășoară „în plină feudă legionară". Este concretizată în răspîndiri de manifeste („fluturași"), în organizarea de manifestări, în desfășurarea unui miting capabil să dea „sentimentul materializării bruște și concentrate a unei forțe difuze și invizibile pînă atunci...".

Filmul faptelor continuă. Ajungem să constatăm cum în mod treptat pretinsa „priză" a legionarilor este în scădere.

Scanned with OKEN Scanner

Fenomenul de „reflux“ poate fi văzut cu ochii. Adeziunea studenţimii la mişcarea legionară fusese mai mult iluzorie. Rătăcirea lua sfîrşit ; apele reveneau firesc la matca lor. În această atmosferă, un nou manifest U.T.C., chemînd studenţimea să se unească într-un „front unic, patriotic“, definea o situaţie reală, impunea respect şi ascultare.

Romanul *N-a fost în zadar* reflectă de pe poziţii ale mişcării comuniste ilegaliste lupta împotriva legionarilor. În timpul dictaturii antonesciene se fac eforturi — ca să folosim chiar precizările din carte — pentru „reînfiinţarea asociaţiilor studenţeşti şi preluarea organelor de administrare studenţească de către comitetele antilegionare în noile condiţii de luptă împotriva unor fascişti chiar în cadrul unui regim fascist...“.

Mişcarea legionară, ca fenomen politic cît şi ca fenomen psihologic, cu orientările lui spre negativism, misticism şi reacţionarism, cu intenţiile şi predicile lui de subversiune, apare şi în alte scrieri majore ale epocii noastre de după Eliberare.

Una din aceste scrieri este *Bietul Ioanide*, romanul lui G. Călinescu. Sînt înregistrate aici ecouri ale mişcării legionare în rîndurile intelectualităţii.

Arhitectul Ioanide dezaprobă pasiv „mişcarea“. O consideră acţiune ce nu porneşte din „sentimentul patriei“. Demenţa fascistă îi repugnă ; vedea în ea o conspiraţie fascistă organizată şi o repudiază vehement. Dar solitar, absorbit exclusiv de planurile lui ca arhitect, deci un absent psihic din mijlocul realităţilor, Ioanide nu îşi dă seama în ce măsură şi pentru care motive pasivitatea lui ar putea să fie condamnabilă. Faptele, însă, nu iartă. Realitatea se va răzbuna. Visătorului care socotea că poate trăi numai în lumea lui ideală, viaţa avea să-i aplice sancţiuni aproape necruţătoare. Copiii lui — Tudorel care face parte din conducerea mişcării legionare ; Pica, legată prin dragoste de Gavrilcea, unul din comandanţii mişcării — îşi vor pierde viaţa, antrenaţi într-o aventură sinistră în fondul ei şi trădătoare de patrie.

Jurnalul lui Tudorel, capitol remarcabil al romanului, constituie pînă în clipa de faţă cea mai pregnantă analiză, în literatura noastră contemporană, privind psihologia fenomenului legionar în rîndurile intelectualităţii noastre.

Scanned with OKEN Scanner

Fondul politic al acestui fenomen este incontestabil ; încadrarea lui în sistem de coloană a V-a, la ordine totalitare venite din afară, de asemenea ; în același timp, însă, procesul implică și complexe de mentalitate, rătăciri născute din contradicțiile epocii, dislocări în tablele de valori ale lumii europene, stări de nevroze și de contagiune cu rădăcini adînci în straturile subconștiente ale unei umanități contemporane.

O altă operă majoră, în care este înfățișat procesul mișcării legionare, este *Delirul,* romanul relativ recent al lui Marin Preda.

Fenomenul „Mișcării" este privit aici din unghiuri multiple. Autorul a investigat larg documentele vremii. Reconstituie capitole întregi din desfășurarea evenimentelor — în special rebeliunea legionară și înăbușirea ei — cu rigori de informație ca de istoric, cu nerv de gazetar în surprinderea și redarea actualității, cît și cu putere de cuprindere a lucrurilor într-o frescă de amploare, aceasta din urmă cu viziune și pană de remarcabil romancier.

În *Pe muche de cuțit,* Mihai Beniuc consemnează de asemenea, prin personajul Atanasie Mustea, un alt tip de reacție a intelectualilor față de fenomenul legionar. I. Peltz, în *Max și lumea lui* și Hertha Ligeti în *Stelele nu apun* reconstituie aspecte din teroarea fascistă, în speță pogromurile puse la cale de aceasta. Romanul *Poveste de dragoste* a lui Remus Luca poate fi socotit o frescă a grevei de la Bradu. Ion Istrati, în romanul *Tinerețe fără tinerețe,* marchează intensificarea activității de propagandă antifascistă, înmulțirea tipografiilor clandestine cu cele de la Iași și de la Brașov, apariția de folclor antifascist, acte de sabotaj, acțiuni ale unor partizani muncitori ascunși în munți, organizarea unui comitet al frontului patriotic antifascist ș.a.

Despre existența dramatică a postului comunist de radio „Muntenia I" ni se relatează în *Postul clandestin* de Eugen Barbu și M. Mihail. Tudor Ștefănescu, în scrierea *Fii ai marelui curaj,* zugrăvește aspecte din lupta antifascistă a tineretului : mai mulți elevi de la un liceu din București răspîndesc bancnote pe care se află scrise lozinci antifasciste ; un alt grup de tineri, la Brașov, îndeplinește cu pricepere și însuflețire acțiuni de propagandă antifas-

cistă ; facem cunoştinţă cu biografii de tineri curajoşi, în speţă Filimon Sîrbu care a fost împuşcat la Jilava şi Ştefan Plavăţ, căzut în fruntea unui detaşament de partizani între apele Bîrzavei ş.a. Lucrări ca acestea : *Scrisori cenzurate* de I. Popescu-Puţuri, *În umbra celulei* de Petru Groza, *Aveam optsprezece ani* de Ecaterina Lazăr — alcătuiesc o literatură memorialistică în care sînt consemnate procese muncitoreşti, condamnări, acţiuni represive, ani de detenţie, internări în lagăre, toate denotînd voinţă de luptă, spirit de rezistenţă, perseverenţă în urmărirea unei credinţe. Pregătirea insurecţiei — de fapt ultima etapă a luptei ilegale a Partidului — este prezentă în mai multe scrieri : *Cîndva nişte oameni* de Alexandru Şiperco, *Simfonia patetică* de Aurel Baranga, *Rădăcinile sînt amare* de Zaharia Stancu, *Oameni în luptă* de Alexandru Voitin.

Încheiem acest capitol cu cîteva referinţe asupra romanului *Şoseaua Nordului*, de Eugen Barbu. Pînă în momentul de faţă este cea mai de seamă operă literară dedicată acţiunii ilegaliste a mişcării muncitoreşti din ţara noastră.

Ne este povestită acţiunea în ilegalitate a unui grup de muncitori : Dumitrana, Tomulete, Mareş, Nicolescu, Ina, Tereza, Dobre. Toţi sînt activişti de partid în perioada teroarei fasciste. În activitatea lor antihitleristă, se întrepătrund asptecte politice cu cele militare ; acţiunile de sabotaj împotriva ocupantului străin cu pregătirea insurecţiei care avea să se concretizeze prin actul de la 23 August 1944. Îi vom vedea luptînd efectiv cu arma în mînă, pentru lichidarea trupelor naziste din Bucureşti, fiecare cu convingerea proprie şi în acelaşi timp executînd în mod convergent directivele Partidului.

Tabloul este vast. Închisori ; procese ; schingiuiri în beciurile siguranţei ; trimiteri pe front, dar nu ca datorie faţă de ţară, ci ca pedeapsă politică ; condamnări la moarte ; salvări din faţa plutonului de execuţie ; adăpostiri camuflate ; depozitări secrete de arme ; anchete făcute cu sălbăticie ; torturi fizice şi morale ş.a. Toate acestea se adună, se unifică într-un tumult de vieţi, ajungînd să înscrie, deopotrivă, un capitol de istorie şi un capitol de energie ori virtute umană.

Scanned with OKEN Scanner

Incontestabil, scrierea are un fond patetic. Dar nu un patetism liric, exaltat, apologetic, ci sobru, înfipt în realitate, pe registre sigure de psihologie și adevăruri omenești. Personajele nu sînt făpturi extraordinare, cu destinație misterioasă spre martiraj și acțiuni ieșite din comun. Sînt oameni obișnuiți, cu calități din media omenească, dar în care educația de partid a știut să imprime unitate, să dea un program de viață, să creeze în fiecare o armătură sufletească în stare să întîmpine cu vitejie rigorile unei lupte. Nu se gîndesc să fie eroi ; ce vor, e să se știe oameni, reprezentînd și apărînd o cauză în care cred.

Cartea se impune și prin felul egal și realist în care sînt narate evenimentele, și prin studiul psihologic făcut asupra ilegalismului. Iată, de exemplu, pe Mareș în fața anchetatorului. Este încordat ca un arc. Nu are altă armă, în confruntarea lui cu inspectorul Mizdrache care dispune de libertatea de a-l chinui oricît, decît puterea lui morală și voința de a rezista. Știe că luptă, nu numai cu un singur om, ci cu o întreagă ordine socială care va trebui dărîmată. Nu își face iluzii, ceea ce nu înseamnă însă că și-ar pierde nădejdea. Știe că atîta vreme cît este în viață nimic nu este pierdut : știe, deci, că prin orice mijloace — fugă, disimulare, înșelarea paznicilor, recurgerea la subterfugii ș.a. — este dator să se apere și să-și asigure posibilitatea de a-și continua lupta. Ilegalistul e om ; și în consecință, nimic din ce este omenesc nu îi rămîne străin. Trece prin îngîndurări grele ; trăiește așteptări chinuitoare, claustrat în casa unde s-a ascuns și unde trebuie să primească ordinele Partidului ; izolarea de lume îl face nervos ; nu privește cu indiferență eventualitatea unei sentințe severe, dar în același timp este ferm în hotărîrea lui de a face tot ce e cu putință, de a folosi orice căi și mijloace, pentru ca această sentință să nu ajungă a-l scoate din luptă.

Perpessicius, analizînd cartea, ajunge la încheierea ce urmează : „...Cu *Șoseaua Nordului* capitolul ilegalismului în literatura noastră, al modului, adică, în care democrația și, în primul rînd Partidul Comunist, au săpat cu tenacitatea termitelor temeliile regimurilor fasciste, cu care ne-a blagoslovit, în ultimele decenii, istoria contemporană, sporește cu încă un documentar. Departe de a se fi epuizat, seria va continua de bună seamă, și faptul nu poate decît

să ne bucure. Căci dacă marile procese istorice, ca de pildă cel de la Nürnberg, cu imensele lui arhive, în care fiecare crimă îşi are dosarul adecvat, nu-şi împărtăşesc oricui secretele, literatura, în schimb, din ceea ce se ştie şi, mai ales, din ceea ce imaginează, suplineşte toate aceste lacune şi face, prin aceasta chiar, operă de educaţie şi de moralizare. A denunţa zi de zi ororile războiului şi pe răufăcătorii ce-l pun la cale, reconstituind atîtea din dramele individuale sau colective ale unui trecut nu prea îndepărtat, înseamnă a face operă, de istorie, dar, în acelaşi timp, şi înaltă operă de ecarisaj istoric..." [7].

Tot ce s-a scris şi se va scrie, întreaga literatură care consemnează pentru contemporani şi pentru urmaşi procesul ilegalismului comunist constituie o pagină de epopee românească cu care ne mîndrim.

BIBLIOGRAFIE

N. Ceauşescu, *Cuvîntare la adunarea festivă consacrată aniversării a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România,* Bucureşti, 1973 ; Eugen Bantea, *Insurecţia română în jurnalul de război al grupului de armată german „Ucraina de Sud"*, Editura militară, Bucureşti, 1974 ; Ion Bodunescu, Ion Rusu-Şirianu, *Descifrarea unei istorii necunoscute*, Editura militară, Bucureşti, 1975 ; Horia Brestoiu, *Acţiuni secrete în România,* Bucureşti, 1973 ; Ov. S. Crohmălniceanu, *Literatura română între cele două războaie mondiale*, vol. I, Bucureşti, 1967 ; Simion Cutişteanu, Gh. I. Ioniţă, *David Fabian*, Bucureşti, 1972 ; Augustin Deac şi Teodor Pintean, *Poezii muncitoreşti revoluţionare din România (1872—1944)*, Bucureşti, 1970 ; Mihai Fătu şi Ion Spălăţelu, *„Garda de fier" — organizaţie teroristă de tip fascist,* Editura politică, Bucureşti, 1971 ; T. Georgescu, *La cinquième colonne hitlerienne en Roumanie,* Bucureşti, (f. a.) ; I. Iacoş, *Acţiuni pentru înfăptuirea unităţii sindicale în C.G.M.* (1935—1938), în „Analele" Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., nr. 5., 1965 ; Gh. I. Ioniţă, *P.C.R. şi masele populare,* Bucureşti, 1971 ; N. Iorga, *O viaţă de*

[7] Perpessicius, *Menţiuni critice*, în „Gazeta literară", anul XI, nr. 28, 1964.

om așa cum a fost, ed. II, București, 1976 ; Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, Editura politică, București, 1970 ; Aurel Petri, *Penetrația ideologiei fasciste în România*, București, 1957 ; N. Titulescu, *Documente diplomatice*, Editura politică, București, 1967 ; Dumitru Tuțu, *Securitatea colectivă în sud-estul Europei, Probleme de politică externă a României 1919—1939*, Editura militară, București, 1971 ; *Organizații de masă ale P.C.R., 1921—1944*, vol. I, Editura politică, București, 1970.

Scanned with OKEN Scanner

Încheiere

Problema pusă în dezbatere în lucrarea de faţă este vastă. Nu ne-am gîndit nici o clipă să-i dăm caracter exhaustiv. Ne-am preocupat, totuşi, să stabilim liniile sale majore, să arătăm că faptele materiale se împletesc la tot pasul cu valori de ordin sufletesc. În viaţa poporului nostru, realităţile politice şi realităţile morale s-au aflat întotdeauna în strînsă simbioză. Capitolul rezistenţei româneşti ilustrează acest adevăr. Literatura română l-a înţeles în toate datele şi implicaţiile lui, cele imediat vizibile, ca şi cele cu existenţă implicită.

Într-adevăr, acest domeniu acoperă mari întinderi pe cuprinsul realităţii româneşti ; iar implicaţiile sale îmbrăţişează procese şi aspecte din toate direcţiile ei de viaţă. Istoria noastră naţională, în multe din datele ei constitutive, precum şi în semnificaţiile active ale acestora, este o istorie a rezistenţei. A unei rezistenţe pe numeroase planuri şi în diferite ipostaze : de la unele fizice pînă la altele de ordin moral ; de la unele exclusiv militare pînă la altele de natură sau de predominanţă politică ; de la unele ieşite la suprafaţă, desfăşurîndu-se în confruntări directe, pînă la atîtea altele silite să-şi aleagă căi subterane, să recurgă la manifestări ilegaliste, să-şi impună o disciplină de tăceri dureroase şi resemnări active.

În raport cu întinderea şi complexitatea problemei în sine, scopul acestei lucrări este modest şi limitat. Şi-a impus să cuprindă : nu întreaga reflectare a procesului amintit, cu multiplele ei aspecte şi desfăşurări, ci doar un tablou

Scanned with OKEN Scanner

rezumativ ; nu toată rețeaua de fapte implicate, ci doar direcții cardinale ; nu analize amănunțite, gravitînd într-un fel sau altul spre exegeză filologică, ci în special relații de istorie, de cultură și de psihologie a comunității noastre naționale ; nu o inventariere sau o anchetare a tuturor situațiilor și a tuturor operelor în măsură să exprime prin mijloace literare ideea rezistenței românești împotriva exploatării sociale și asupririi străine, ci doar o spicuire în cuprinsul acestora, bineînțeles preocupîndu-se de a pune în lumină manifestări caracteristice, reprezentative.

Considerăm, totuși, că dezvoltările înscrise în capitolele lucrării, fie și cu limitările la care s-a făcut referire în rîndurile de mai sus, ne îndreptățesc să deslușim o mulțime de semnificații generale, fiecare din acestea menite să marcheze un aspect de gîndire, de sensibilitate, de viziune românească de viață. Într-un fel, aceste semnificații au fost enunțate și în părțile introductive ale lucrării ; dar ilustrările și demonstrațiile făcute în capitolele lucrării ne dau acum putința și chiar ne obligă să revenim asupra lor, de astă dată într-un spirit concluziv de certitudine și confirmare.

În existența fizică și morală a poporului român, rezistența și implicit lupta subterană la care neîncetat această rezistență a fost constrînsă să recurgă reprezintă realități adînci și linii de forță. În afara lor, istoria noastră națională, cel puțin într-o parte constitutivă a ei, și-ar pierde ceva din sensul ei fundamental și necesar. De fapt, nu numai cunoașterea istorică ar fi păgubită printr-o asemenea lipsă, dar și psihologia noastră ca popor, atît cea decurgînd din condițiile întemeierii noastre naționale, cît și cea determinată de natura și succesiunea evenimentelor istorico-sociale cărora a trebuit să le facem față.

Oricîtă exegeză și oricîtă metodă ar pune istoria în reconstituirile și explicațiile ei, nu ar putea să cuprindă și să redea acest proces cu toate întipăririle, mesajele și ecourile lui. Așa cum știm, istoria este încadrată în niște limite pe care — științificește vorbind — este datoare să le respecte cu strictețe. Nu i s-ar îngădui să facă afirmații pe care să nu le justifice cu documente corespunzătoare. E datoare ca în conținutul acestor documente să procedeze cu discernămînt metodic și sever, așa încît să poată distinge clar ce este autentic și veridic de ceea ce poate fi consemnare interesată, convențională, concesivă,

reieșită din jocuri și situații de circumstanță. Așadar, istoriei i se cere multă circumspecție, cînd în relatările și interpretările ei, în lipsa unor documente îndeajuns de ferme ori îndeajuns de cuprinzătoare, ar fi nevoită să recurgă la supoziții sau conjecturări fără destulă acoperire materială. Știm, de asemenea, că principala ei atenție trebuie să se concentreze asupra faptelor care au ieșit și care s-au putut dezvolta la suprafață. Oricum, raza ei de manifestare și puterile ei de cunoaștere rămîn limitate, cînd e vorba de situații cuprinzînd fapte și rosturi de adîncime, dintr-o serie de trăiri neînsoțite imediat de urme materiale.

Literatura — ca și cum fie prin instinct fie prin luciditate ar sesiza această limită a istoriei — înțelege să-i vină în ajutor. E vorba de un ajutor ce poate lua forma unei complementarități active și necesare, menite să creeze importante situații de cultură. Literatura dispune de mijloace în stare să scruteze profunzimile sufletești ale indivizilor și ale colectivităților umane. Ea are putința să intuiască, să pătrundă, să exprime și realități din fața nevăzută a multor așezări și procese omenești. Stări de spirit ; determinări care se petrec în straturile adînci ale conștiințelor ; opțiuni care se constituiesc tăcut prin integrări îndelungi și încete ; hotărîri care înainte de a trece în acte ori manifestări exterioare trebuie să cunoască stagii de frămîntări și dezbateri intime ; intrări în acțiune ale sentimentelor individuale ori colective ; iată — într-o înșirare schematică — realități dintr-o ordine nevăzută a vieții, pentru care literatura poate avea mai multe și mai avizate antene decît oricare altă formă de cunoaștere și de reprezentare a lumii. Mai precis : pentru o largă gamă de situații petrecute în tăcere, din acelea din care popoarele încercate de vremuri și împrejurări au trebuit să-și formeze în viața lor istorică o disciplină politică și morală de rezistență. Literatura poate fi un mijloc eficace de comunicare, capabil să consemneze expresiv aceste situații și să le pună la îndemîna posterității.

Sub acest din urmă raport, putem afirma că literatura noastră națională și-a făcut datoria. E vorba, deopotrivă, și de literatura noastră populară, și de cea cultă ; și de creația noastră literară veche, și de cea din perioadele moderne și contemporană. De fapt, e chiar mai mult decît atîta. Expresia : „Și-a făcut datoria“ trebuie înțeleasă cu nuanțele și semnificațiile sale complexe. E vorba de ceva

Scanned with OKEN Scanner

mai mult decît de împlinirea unui punct dintr-un decalog cetățenesc sau de o comportare corectă în cadrul vieții și societății noastre naționale. Este implicată însăși spiritualitatea noastră ca popor, cu date de bază din viziunea ei istorică și capacitatea ei morală. În afară de caracterul ei beletristic și de funcțiunile ei ca supapă sufletească în momente grele și în momente de mari încercări ale comunității naționale, literatura noastră s-a dovedit și formă de cunoaștere, cu largă putere de penetrație în datele, procesele și destinația existenței românești.

În încheierea dezvoltărilor de pînă aici, se impun și devin necesare o seamă de noi întrebări. De pildă :

Am putea oare să înțelegem fenomenul istoric și pe cel moral al rezistenței românești, să pătrundem pînă în esența lor spirituală, fără a ne raporta și la felul cum au fost receptate și interpretate de către literatura noastră națională ?

Ni s-ar îngădui, deci, ca în această materie să separăm contextul istoric de cel literar ?

Putem admite, oare, că fenomenele discutate comportă și trăsături pe care singură literatura le putea surprinde în tot adevărul lor intim ? Și, de asemenea, că fără acest ajutor literar s-ar putea ca imaginea lucrurilor să rămînă trunchiată ori sărăcită de valorile ei intrinseci ?

Ni s-ar îngădui, în consecință, ca doctrina și pedagogia rezistenței românești să apară în sistemele și mijloacele educației naționale fără referiri atente, continui, și la suportul lor literar ?

În sfîrșit, ar fi cu putință să reflectăm la o mare istorie politică și socială a lumii românești fără ca în această istorie capitolul literar să intre cu drepturi intrinseci în substanța tratării ?

Întrebările de mai sus sînt diferite. Totuși, răspunsurile ce li se pot da se aseamănă. De fapt, aceste răspunsuri converg spre unul singur. Este acela, dealtminteri, pe care l-am inclus contextual în fiecare capitol. Certitudinea acestui răspuns justifică ideea lucrării de față și motivează direcția de gîndire pe care am socotit de cuviință să i-o imprimăm.

Creația literară românească s-a dezvoltat în strînsă legătură cu istoria și psihologia noastră ca popor. Această realitate se referă atît la literatura populară cît și la

cea cultă ; la cea din vechime ca și la cea din perioadele modernă și contemporană. Nu am rămas străini de nici unul din marile curente care au străbătut cultura literară a continentului european. Renașterea ; barocul ; clasicismul cu prelungirile lui ; iluminismul ; romantismul ; realismul cu diferitele lui variante și valențe : în proporțiile modeste de aici, dar cu semnificații egale cu acelea din marea cultură europeană, aceste curente au ajuns și la noi, încorporîndu-se cu spiritul și cu esențele lor în viața literară. Și trebuie să precizăm, în continuare : această încorporare s-a petrecut, nu prin imitație, nu prin subordonare față de vreo superioritate din afară, nu prin vreun exclusivism de o natură sau alta, ci prin asimilări autentice și durabile, prin integrări pecetluite adînc în conștiința comunității noastre naționale. Totul — putem adăuga — în acord cu predispozițiile noastre spirituale ca popor, cu aspirațiile acestuia de viață, cu vocația lui umanistă în ce privește chemările și valorile de cultură.

În asemenea condiții, era firesc și necesar ca literatura națională să se aplece asupra fenomenului de rezistență și să-l înscrie organic în preocupările ei profunde. I-a înțeles toate valențele : de la cele de ordin sufletesc pînă la cele cu caracter social și politic. S-a menținut, de regulă, într-o notă sobră și realistă. S-a ferit să așeze lucrurile în unghiuri de vedere șovine ori să se piardă în ipostazieri apologetice. A înfățișat virtuți ; nu a ezitat, acolo unde a fost cazul, să denunțe erori, vicii, acte de abdicare, trădări ori abateri vinovate. Dispunem de o creație cu ample simțiri patriotice, dar nu reflectate declamator sau cu vanități naționaliste, ci cu elocvență naturală, fecundă, exprimînd fapte trăite cu adevăr și credință.

Rezistența românească include în ea noblețe și înțelepciune. Denotă intuiție istorică și vitalitate morală. Închide în datele ei un mare examen de viață pe care poporul nostru l-a susținut în fața umanității. Avem în ea una din cheile prin care putem pătrunde înțelesuri de bază ale istoriei naționale, atît în ceea ce privește existența noastră înlăuntrul hotarelor autohtone, cît și în ce privește misiunea noastră istorică în cadrul vieții europene. Ne poate insufla un dublu sentiment. În primul rînd de respect pentru puterea de luptă a poporului român în a-și apăra ființa națională și dreptul la viață și totodată de încredere în conștiința de sine a acestui popor, în valoarea

Scanned with OKEN Scanner

lui istorică, în rolul pe care este chemat să-l îndeplinească şi mai departe în lume.

Reflectarea literară a rezistenţei contribuie ca aceste realităţi să fie vii şi expresive, capabile să găsească un drum drept şi edificator spre cugetele româneşti. Ea reprezintă un mare act de cultură naţională. Poate însemna, ca atare, o piatră unghiulară în cunoaşterea fenomenului românesc şi în acţiunea educativă menită să aducă această cunoaştere în folosinţa judecăţii noastre comune.

Lucrarea de faţă aspiră să însemne o contribuţie modestă în serviciul acestor adevăruri şi datorii ale culturii româneşti.

Scanned with OKEN Scanner

Summary

Romanian history was marked by a long stream of adversities and contradictions. Some of them were fought right back by the Romanian people ; others forced the nation to develop a resistance psychology of her own. The present book attempts a synthesis of literary history on the theme of Romanian resistance covering two millenia of national being. The work mainly insists on those forms of resistance, which due to special circumstances, had to proceed in deep silence, under multiple dissimulations, in a great spiritual and moral tension as well as in a long, persevering and often pathetic underground struggle.

The respective facts did not only occur in the social, political or military fields. They have equally penetrated the humanitarian structure of the Romanian thinking and sensitivity. They have become part and parcel of the people's concept on life, its fundamental habits, representing common means of knowledge and action.

It was therefore but natural that this outstanding native reality, which was the Romanian resistance, should have stimulated the Romanian literature, both its anonymous and celebrated writers, making them actively participate and take a decisive stand in the matter.

This book reviews as systematically as possible the typical constituent aspects of this literary representation, the concept of which acquires a wider meaning in the context of the present work. Thus it is not only literary productions that are presented in the following pages, but also a whole range of adjacent and complementary writings, apparently of an exclusive literary value,

Scanned with OKEN Scanner

but actually with equal implications in the Romanian spiritual life, and these are chronicles, memoires, activity reports, press excerpts, documents from varions archives, personal letters, historical or political surveys, and so on.

The literature of resistance reveals intensive and permanent patriotic feelings free of any slogans and national vanity, but at the same time imbued with a natural conviction power, which is proper to real facts.

Romanian resistance is noble and wise in nature, displaying historical intuition and moral vitality. It contains aspects of the great confrontation which the Romanian people went through with mankind. It offers one of the keys that helps one to getting to the basical meanings of national history, both as regards the Romanian existence within her national borders as well as the historic mission of the Romanian people on the European stage.

The facts under debate generate a double feeling. One of respect for the fighting capacity of the Romanian people in defending its national being and its right to live ; and another of the complete awareness of this people as regards the part it is called to play in the future of mankind.

Scanned with OKEN Scanner

Résumé

L'histoire roumaine a été marquée par une longue série d'adversités et de contradictions.

Le peuple roumain en a affronté quelques-unes directement ; contre les autres, il a dû se forger une psychologie de la résistance. Le présent ouvrage tâche de faire le point des oeuvres littéraires ayant pour sujet cette résistance, au long de deux millénaires d'existance nationale. On y traite en détail de ces formes de résistance ayant revétu un caractère subtile, dissimulé, animé, an long d'une persévérante et souvent pathétique lutte souterraine, par de nobles sentiments et idéaux.

Ces formes de résistance ne se sont pas manifestées uniquement dans la vie sociale, politique ou militaire. Elles ont marqué de leur empreinte indélébile le fonds humaniste de la pensée et de la spiritualité roumaines. Elles sont devenues partie intégrante de la conception de vie du peuple, manière de comportement, représentant des moyens communs de connaissance et d'action.

Il était donc tout à fait normal que cette réalité autochtone qu'était la résistance constituât une source d'inspiration tout pour les artistes anonymes populaires que pour les grands écrivains, qui ont pu de la sorte prendre position vis-à-vis des événements de leur temps, auxquels ils ont participé activement.

Cet ouvrage s'est proposé d'offrir une image aussi systématique que possible des types caractéristiques d'expression littéraire qui ont abordé ce sujet. La notion d'expression littéraire acquiert ici une acception plus large. Elle comprend non seulement des oeuvres littéraires proprement dites, mais aussi toute une gamme d'écrits adjacents ou complémentaires, ayant apparemment plutôt une va-

Scanned with OKEN Scanner

leur documentaire sans être pour cela moins révélateurs pour ce qui est de la spiritualité roumaine : chroniques, mémoires, rapports d'activité, articles de presse, lettres, études historiques et politiques, etc.

Le dénominateur commun de cette littérature est l'ardeur patriotique, exprimée avec une éloquence dénuée d'esprit déclamatoire ou de vanité nationaliste. Sa force de conviction réside dans l'intensité avec laquelle les artistes ont vécu les événements de leur temps.

La résistance roumaine a de la noblesse et de la sagesse.

Elle révèle l'intuition historique et la vitalité morale. Ce fut en fin de compte une épreuve que le peuple roumain a dû passer devant l'humanité, et dont l'enjeu était son existance même. Elle laisse entrevoir le sens de l'histoire nationale, tout pour ce qui est de la vie roumaine à l'intérieur des frontières du pays que pour ce qui est de la mission historique du peuple roumain dans la vie européene. Les faits reflétés par cette littérature insufflent le respect pour la ténacité du peuple roumain à défendre son intégrité nationale et son droit à la vie, tout comme la confiance dans la conscience de soi de ce peuple, dans sa mission historique et dans le rôle qu'il est appelé à jouer dans le monde de l'avenir.

Scanned with OKEN Scanner

Cuprins

Cuvînt înainte 5

Capitolul I
Ideea de rezistenţă naţională şi conceptul de „luptă subterană". *Consideraţii generale* 7

Capitolul II
Ideea de rezistenţă naţională în viaţa poporului român. *Cîteva recapitulări istorice* 18

Capitolul III
Reflectări în creaţia populară 44

Capitolul IV
Puncte de sprijin şi dovezi istorice în perioada medie şi modernă 55

Capitolul V
Acţiuni în afara graniţelor naţionale. Implicaţii ale rezistenţei în literatura paşoptistă 80

Capitolul VI
Prelungiri paşoptiste 113

Capitolul VII
Reflectări în scrieri ale unor clasici 126

Capitolul VIII
Revolta ţărănească şi reflectările ei literare 149

Capitolul IX
Reflexe în creaţia dramatică 162

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul X
Aspecte ale luptei de rezistență în literatura antimonarhică 178

Capitolul XI
Reflectări în literatură a luptei comuniștilor în ilegalitate . 189

Încheiere 218

Rezumate 225

Scanned with OKEN Scanner